

PhD értekezés

Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

Témavezető: *Dr. Gyuricza László*

A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?)
(Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében)

Berghauer Sándor

Pécs, 2012

Tartalom

1. Bevezetés	4
2. Célkitűzések	6
3. A kutatás módszerei.....	7
4. Kutatási előzmények.....	9
5. A turizmus sajátosságai Ukrajnában	13
5.1. Turizmuspolitika Ukrajnában.....	14
5.2. A turizmus jogi szabályozása	16
5.3. A turizmust érintő fogalmak jogi és gyakorlati értelmezése	17
5.4. A turizmus helye Ukrajna gazdaságában.....	22
5.5. Ukrajna turizmusa a határforgalmi adatok tükrében.....	25
5.6. A turisztikai szolgáltatók forgalma.....	27
5.7. Turisztikai régiók Ukrajnában	31
5.7.1. A régiófelosztás szempontjai	31
5.7.2. Krími turisztikai régió.....	34
5.7.3. Központi turisztikai régió.....	35
5.7.4. Kárpáti turisztikai régió.....	36
5.7.5. Fekete-tenger melléki turisztikai régió	38
5.7.6. Keleti turisztikai régió.....	38
6. A természetföldrajzi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése	40
6.1. Földrajzi fekvés.....	40
6.2. Domborzat.....	41
6.3. Éghajlat.....	43
6.4. Vízrajz	45
6.4.1. Felszíni vizek	45
6.4.2. Ásvány- és termálvizek.....	47
6.5. Természetes növény- és állatvilág	52
6.5.1. Növényvilág.....	52
6.5.2. Állatvilág.....	53
6.6. Természetvédelem.....	54
6.6.1. Nemzeti parkok, természetvédelmi területek	56
7. Kárpátalja múltjának fontosabb történelmi és a turizmussal összefüggő eseményei	59
7.1. A kezdetektől a 20. század elejéig.....	59
7.2. A 20. század első felének fontosabb eseményei.....	64
7.3. Kárpátalja turizmusa a Szovjetunió időszakában	66
8. A turizmus társadalomföldrajzi környezete	69

8.1. Infrastruktúra	69
8.1.1. Közlekedés.....	69
8.1.2. Közmű és kommunikáció.....	71
8.2. Gazdaság.....	72
8.2.1. Ipar.....	75
8.2.2. Mezőgazdaság	75
8.2.3. Szolgáltató szféra.....	76
8.3. Népeség.....	78
8.3.1. Demográfia.....	78
8.3.2. Nemzetiségi összetétel.....	81
8.3.3. Vallási felekezetek.....	83
8.3.4. Iskolai végzettség és nyelvi kompetencia	84
9. Az ember alkotta vonzerők értékelése.....	86
9.1. Várak, kastélyok.....	86
9.2. Templomok, fatemplomok, kolostorok	89
9.3. Fesztiválok, rendezvények	91
10. A turizmus keresletének és kínálatának elemzése	95
10.1. A vendégforgalom elemzése	95
10.1.1. A turisták száma Kárpátalján.....	96
10.1.2. A turisztikai vállalkozások és utazási irodák forgalma.....	98
10.1.3. A kereskedelmi szálláshelyek forgalma Kárpátalján.....	103
10.2. A turizmus intézményrendszere és fejlesztési tervek.....	105
10.3. Turisztikai termékek.....	106
10.3.1. Egészségturizmus.....	106
10.3.1.1. Gyógy- és rekreációs övezetek.....	110
10.3.1.2. Az egészségturizmus sajátos problémái Aknaszlatinán – Esettanulmány.....	113
10.3.1.2.1. Előzmények	113
10.3.1.2.2. A sóbányászat következményei.....	114
10.3.1.2.3. Gyógyturizmus	115
10.3.1.2.4. Bányamúzeum	118
10.3.1.2.5. Katasztrófavhelyzet	118
10.3.1.2.6. Jövőkép.....	121
10.3.2. Falusi turizmus	122
10.3.3. Síturizmus.....	125
10.3.4. Természetjárás, bakancsos turizmus.....	128

10.4. Az idegenforgalmi vonzerők és a turisztikai termékek térbeli elhelyezkedésének sajátosságai Kárpátalján, differenciált hatása a településekre.....	129
10.5. Turisztikai mikrorégiók kialakítása Kárpátalján	131
10.5.1. Északi turisztikai mikrorégió.....	133
10.5.2. Központi turisztikai mikrorégió.....	134
10.5.3. Déli turisztikai mikrorégió	136
10.5.4. Keleti turisztikai mikrorégió.....	137
11. A határmentiség szerepe a turizmusban Kárpátalja magyarlakta területein .	139
11.1. A magyar – ukrán határ forgalmának alakulása az utóbbi két évtizedben.....	139
11.2. A határ menti bevásárlóturizmus vizsgálata kérdőíves felmérés alapján – Esettanulmány.....	142
11.3. A Kárpátaljára irányuló VFR turizmus	146
11.4. A magyar határ mentén élő kárpátaljai lakosok utazási szokásainak vizsgálata kérdőíves felmérés alapján	149
12. Következtetések – javaslatok Kárpátalja turizmusának fejlesztésére	157
12.1. Kárpátalja turizmusának SWOT-analízise.....	157
12.2. A turizmus belföldi és nemzetközi lehetőségei.....	163
12.3. A turisztikai termékek fejlesztésének stratégiája	164
13. Az eredmények összegzése	169
14. A kutatás további irányai	173
Köszönetnyilvánítás	174
Felhasznált irodalom	175
Ábrák jegyzéke	191
Táblázatok jegyzéke	192
Mellékletek jegyzéke.....	194

1. Bevezetés

Napjaink globalizálódó világgazdaságának egyik legmeghatározóbb szereplőjévé lépett elő a turizmus. Súlyát, jelentőségét jól jelzi, hogy Földünkön évente 935 millió (2010) turista utazik külföldre és ma már nemzetgazdasági jelentősége is minden országban kiemelt figyelmet követel (WWW.UNWTO.ORG). A nemzetközi turizmus tendenciáit több világszervezet is vizsgálja, és prognózisaik alapján az idegenforgalom fejlődése tovább tart, sőt növekedésének üteme meghaladja majd a gazdaság általános mutatóit.

A dinamikus növekedés ellenére a turizmusra jellemző, hogy hatásai térben és időben erősen koncentráltan jelentkeznek. A mediterrán és trópusi tengerpartokon, az egyetemes kulturális értékek helyszínein (pl. Velence, Firenze, Párizs, Granada) gyakori a zsúfoltság, a túltelítettség, ahol a turizmus már veszélyt jelent a környezetre. Ugyanakkor számos olyan ország, régió, térség van a Földön, amely kiváló lehetőségei ellenére kimarad az turizmus nagy vérkeringéséből, de a jövőben az idegenforgalom növekedésének további teret biztosíthat. Az Ukrajna részét képező Kárpátalja is ezek sorába tartozik, hiszen a megye turizmusa sok tekintetben csak potenciális lehetőségek formájában létezik. A turizmus káros hatásait ismerve az ilyen területeken óriási felelősség a turizmus fejlesztése, és nagyfokú körültekintést igényel annak végrehajtása.

A turizmus globális trendjeit figyelembe véve Kárpátalja turizmusa a jövőben jó eséllyel rendelkezik, mivel – többek között – nemzetközi szinten is növekszik a kereslet a nem hagyományos, autentikus desztinációk, az öko- és örökségturizmus iránt, csökken a fogyasztói lojalitás, egyre gyakoribb a második, harmadik szabadságolás. Kárpátalja történelmi múltja, periferikus elhelyezkedése, nemzeti sokszínűsége, sajátos kulturális és természeti értékei kiváló idegenforgalmi alapot képezhetnek egy megfelelő arculat kialakításához (GYURICZA L. 2008).

A megye mai turizmusának kereteit két nagyon fontos elem, sajátos hatás formálja. Az egyik a térség történelmi múltjából, a másik az Ukrajnára jellemző egyedi fejlődési keretéből fakad. Az utóbbiak miatt a megyében fellelhető változatos erőforrások ellenére Kárpátalja idegenforgalmának fejlődési iránya meglehetősen kérdéses, hiszen az

elképzelések, koncepciók javarészt alacsony szakmai „kiforrottsággal” jellemezhetők. Mindez nem véletlen, hiszen a húsz éve függetlenné vált Ukrajna most keresi identitását, a gazdaságának szerves részévé váló turizmus tudományos alapjait pedig most fektetik le. Kárpátalján is csak az utóbbi öt-hat évben indult meg a turisztikai szakemberek képzése, így még eltelik néhány év, amíg a megfelelő szakemberek megjelennek az irányítás rendszerében.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a korábban nem létező turisztikai lehetőségek iránt az ország keretein belül egyre növekszik a társadalmi igény. Nemcsak a turizmus rendszere formálódik a jelenben, de a belföldi kereslet is most alakul ki, és növekedésének egyetlen akadály a gazdasági visszaesés lehet.

Az adott tudományos értekezés legnagyobb kihívását a Kárpátalja idegenforgalmát átszövő ellentmondások képezik, továbbá az a tény, hogy hasonló terjedelmű és mélységű tudományos igényességgel elkészített munka Kárpátalja turizmusáról ez idáig nem készült, még az állam (ukrán) nyelvén sem. A feladat nagyságát és súlyát is jól jelzi, hogy a helyi viszonyok, adatok, információk sok esetben a nemzetközileg elfogadott, megszokott idegenforgalmi ismeretek alapján nem, vagy csak nehezen értelmezhetőek. A lejátszódó folyamatok háttérében esetenként olyan specifikumok állnak, amelyek csak Ukrajnában, Kárpátalján fordulnak elő.

Külön kihívás volt számomra a munka fejezeteinek arányos kifejtése, hiszen az értekezés bármely részét is tekintjük át, valamennyi fejezet alkalmas részletesebb kidolgozásra, további kutatásra, akár a tudományos értekezés szintjén is.

2. Célkitűzések

A tudományos értekezés felépítését, tartalmát tekintve Kárpátalja turizmusának sajátos fejlődését hivatott elemezni. Ennek megfelelően a vállalt célok esetében is a széleskörű megközelítés volt az egyik legfontosabb szempont. Az átfogó jelleg hangsúlyozása különösen fontos, hiszen a fejlődés kezdeti szakaszában lévő kárpátaljai turizmus megismerése egyértelműen igényli a többirányú, komplex megközelítést. A megye idegenforgalmának számos olyan specifikuma van, amely csak sajátos aspektusok révén válik értelmezhetővé. Ennek tükrében a kutatás alapvető céljai a következő pontokban foglalhatók össze:

- ❖ az ukrán idegenforgalom sajátosságainak vizsgálata, amely egyrészt kitér a turizmust átszövő politikai, jogi háttér feltárására, a kapcsolódó fejlesztési elképzelések és az ezzel összefüggő általános problémák tárgyalására, másrészt elhelyezi az ukrán turizmus rendszerén belül Kárpátalja turizmusát, mérlegelve annak idegenforgalmi súlyát;
- ❖ a turizmus adottságainak idegenforgalmi szempontú értékelése Kárpátalján, amely kitér a térség természetföldrajzi adottságainak, kulturális vonzerőinek feltárására és tárgyalja Kárpátalja társadalomföldrajzi környezetét, annak az idegenforgalomra ható összetevőit;
- ❖ a turizmus forgalmi adatainak vizsgálata Kárpátalján és a megye idegenforgalmi termékeinek elemzése, a termékfejlesztés problémáinak meghatározása, továbbá a megye turizmusára jellemző térbeli differenciák kimutatása, a káros hatások feltárása;
- ❖ annak a sajátos kapcsolatrendszernek a tárgyalása, amely a határ két oldalán élő, elsősorban magyar ajkú lakosságot jellemzi, valamint a magyar–ukrán határszakasz utazásaira jellemző specifikumoknak a feltárása;
- ❖ esettanulmányok keretében olyan példák kiragadása, amelyek jól tükrözik Kárpátalja turizmusának fejlődési sajátosságait, s azok kritikai elemzése rávilágíthat más, hasonló problémákra;
- ❖ a fennálló helyzet értékelése, fejlesztési prioritások kijelölése és a megye turizmusának jövőjével kapcsolatos elképzelések vázolása.

3. A kutatás módszerei

A megfogalmazott változatos célok elérése érdekében több kutatási, feldolgozási módszert alkalmaztam. Az értekezésben kiemelt szerepet kapott a *szekunder kutatás*, amely, a több aspektusból vizsgált kárpátaljai turizmus, a különböző fejezetekhez tartozó szakirodalom és adat összegyűjtését, értelmezését, elemzését eredményezte.

A szekunder kutatás fontos és egyben központi kérdése volt a megfelelő számú és mélységű szakirodalom feltárása. A témához kapcsolódó szakmai igényességgel elkészített munkák az esetek egy részében teljesen hiányoztak, és ez a megállapítás mind a magyar, mind az ukrán nyelvű szakirodalomra jellemző. A munkában nagy számban használt ukrán nyelvű forrás és statisztikai adat esetében nem a nyelvi tényező okozta a legnagyobb problémát. Gondot jelentett egyrészt a források, adatok sajátos értelmi háttere, hiszen számos esetben azok helyes értelmezése külön, az értekezés oldalain nem észrevehető kutatásokat indukáltak. Másrészt, az állami statisztikai hivatal adatainak tárgyalása során problémát képezett azok meglehetősen szerény mennyisége. A felhasznált adatok a statisztikai kiadványok mellett a különböző állami szervek, intézmények által működtetett honlapokról is származnak, de sok esetben ezek sem biztosították a folyamatos adat- és információkövetést.

A tudományos értekezés *primer kutatási* eredményeit két kérdőíves felmérés, terepbejárások, mélyinterjúk biztosították. A kérdőíves felmérések elvégzése során kérdezőbiztosokat vontam be a kutatásba. Az első felmérés Kárpátalja határ menti területén kialakult bevásárlóturizmus problémáját tárgyalja. A magyarországi tapasztalatokat felhasználva (MICHALKÓ G. 2001, 2004A; GYURICZA L. 2002) az adott turisztikai tevékenység legjellemzőbb kérdéseire kerestem a választ. A mintavétel 2006-2007 során több lépésben történt, és a – Beregszász városában elvégzett – felmérés legfontosabb feladata az volt, hogy a bevásárlóturizmus „klasszikus” elemeit (rövid tartózkodási idő, gyakori visszatérés, sajátos költségi struktúra) kimutassa.

A másik kérdőíves felmérés a határ menti kárpátaljai – elsősorban magyar ajkú – lakosok utazási szokásait tárja fel. A felmérés megvilágítja azt a sajátos kapcsolatrendszert, amely a határ menti területek magyar–magyar kapcsolatait jellemzi. Az érintett kérdések egy része betekintést biztosít olyan problémákba is, amelyek több

alkalommal Ukrajna és Kárpátalja turizmusának vizsgálatánál is felmerülnek. A mintavétel ebben az esetben sem tekinthető reprezentatívnak, de törekedtem bizonyos elvek betartására¹. A felmérés megkezdése előtt a legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai alapján a települések lakosságának nem- és korcsoportok szerinti összetételét rávetítettem az adott településeken felvett mintákra.

A kutatás fontos részévé vált a terepbejárás, mely esetenként többször is megtörtént; kiemelt célja az információhiány közvetlen tapasztalatok általi pótlása volt. Ezek során alkalmam nyílt beszélni helyi szakemberekkel, lakosokkal, turisztikai szereplőkkel. Az Aknaszlatina problémáit – esettudmány formájában – tárgyaló rész terepbejárása során mélyinterjú készítésére is sor került. A terepbejárás során szerzett tapasztalatokat fotók formájában dokumentáltam, melyeket felhasználtam a munka elkészítése során.

Az értekezésben szereplő felmérések eredményeit, valamint a szekunder kutatás során összegyűjtött információkat, adatokat tematikus táblázatok, grafikonok, diagramok és térképek segítségével is szemléltetem. Különösen a primer kutatás eredményeinek szemléltetésében volt fontos a Microsoft Excel 2007 és az SPSS 8.0 for Windows programok alkalmazása. A munkában szereplő ábrák egy jelentős részét önállóan szerkesztettem, fordítottam, mivel egyelőre nem állnak megfelelő számban rendelkezésre az ilyen jellegű szemléltetők. Ezek szerkesztése során a már említett programokon kívül a CorelDRAW (demó) változatát használtam fel.

Az értekezés során összegzett ismeretanyagot, eredményeket rendszereztem, majd tematikus SWOT-analízis segítségével értékeltem. Az elemzés által reális kép tárult fel Kárpátalja turizmusának jelenéről, megmutatva annak erősségeit és gyengeségeit. A tematikus helyzetértékelés eredményeire támaszkodva következtetéseket vontam le és javaslatokat tettem a fejlődés lehetséges irányaira.

---

¹ A megkérdezettek számát tekintve két település esetében (Gut és Tiszakeresztúr) sikerült a felnőtt lakosság több mint 5%-át bevonnai a felmérésbe (természetesen önkéntes alapon).

4. Kutatási előzmények

A kutatás eredményes elvégzése érdekében részletesen tanulmányoztam Kárpátalja idegenforgalmi értékeit és a turizmus társadalmi, történelmi és helyi sajátosságait feltáró irodalmat. Az alábbiakban ezek bemutatása történik meg, kiemelve a fontosabb, a téma tekintetében előrelépést hozó munkákat, illetve az egyes időszakok jellemző írásait.

A térség módszeres tanulmányozása csak a 19. század során kezdődött el. Ekkor születtek meg a Magyar Királyságban az első átfogó földrajzi, történelmi munkák. E század közepétől látnak napvilágot a különböző városokról, vármegyékről szóló írások (TOBÓDY J. 1861; SZILÁGYI I. 1876; LEHOCZKY T., 1881–1882;), amelyek már kellő részletességgel számolnak be az adott terület múltjáról, sajátosságairól és vonzerőiről. Külön turisztikáról ugyan nem olvashatunk ezekben az írásokban, de számos olyan pluszinformációt találhatunk bennük – nevezetességekről, korábbi épületekről, eseményekről, vadállományról –, amelyek egy nagyobb volumenű turisztikai munka értékét jelentősen növelhetik (BERGHAUER S. 2004).

Az I. világháborút megelőző időkben a magyar szakirodalomban megjelentek az Északkeleti-Felvidék turisztikai lehetőségeivel foglalkozó első cikkek a *Turista Közlönyben* (SOLTÉSZ K. 1895; SIEGMETH K. 1896; DEÁK GY. 1898) és a *Turisták Lapjában* (CZIRBUSZ G. 1899,1900; SIEGMETH K. 1901; CSERMÁK M. 1906). A szóban forgó írások, illetve a korábban említett vármegyei leírások már egyértelműen jelzik, hogy a vadregényes táj, változatos morfológiai adottságok, ízes ásványvizek és sokszínű kulturális adottságok képezik Kárpátalja hagyományos turisztikai értékeit. Valamennyi munka viszonylag röviden, az adott kiadvány tartalmi kereteihez igazodva, a kor sajátos szakmai nyelvezetét magán viselve, olvasmányosan számol be a térség vonzerőiről, adottságairól.

A két világháború közötti idő a magyar szakirodalom számára nem hozott előrelépést Kárpátalja turisztikai kutatástörténetét illetően, elvéve azonban olvashattunk ekkor is a térség értékeiről (STRÖMPL G. 1936). A csehszlovák fennhatóság alá került

Kárpátalja bemutatása cseh nyelven kisebb kiterjedésű, tematikus munkákban történik meg, és ebben az időben készült el az első útikönyv is a térségről (KRÁL, J. 1923).

A bécsi döntéseket követően a magyar kutatók figyelme ismét Kárpátalja területére irányult. Az elkövetkező években több emelkedett hangvételű cikk is bemutatja a területet (BLASOVSKY M. 1939, ERDEY GY. 1940, SINÁLY K. 1939, SINÁLY K. 1939, SUGÁR I. 1939, SÚJTÓ B. 1941, SZÖLLÖSSY J. 1939). 1939-ben jelent meg neves földrajztudósunk, Cholnoky J. cikke a *Turisták Lapjában* Az *Északkeleti-Felvidék* címmel, melyben a szerző kilenc oldalon keresztül foglalkozik a térséggel. Több megyei felmérés is készült ekkor (SZABÓ I. 1937; FÁBIÁN S. 1939; CSÍKVÁRY A. 1940; BÉLAY V. 1943), melyekben már esik néhány szó konkrétan a terület idegenforgalmáról. A turizmus korabeli trendjeinek változását jól jelzi, hogy a terület vonzerőit, lehetőségeit tárgyalva a síturizmus is kiemelt hangsúlyt kap.

A szovjet „áttörést” követően Kárpátalja ismét elszakadt az anyaországtól. Már a megszállást követő néhány évben intenzív geológiai kutatások indultak Kárpátalján, melyek lebonyolítását a Lembergier Állami Egyetem, az Ukrán Tudományos Akadémia, valamint néhány nagyobb energetikai cég (Lvovuglja Geológia, Ukrgedonerug) szakemberei irányították. A kutatások elsődleges célja az adott terület nyersanyagkészletének feltérképezése és az esetleges kitermelés előkészítése volt. Geológiai-közzettani kutatások tekintetében nagy előrelépés történt ekkor Kárpátalján (MALELYEV, E. F. 1964, LAZARENKO, E. K. 1963; ANUCSIN, V. A. 1956). Turisztikai szempontból ennek annyi nyilvánvaló hozadéka volt, hogy a Kárpátalján található ásvány- és termálvízlelőhelyeket szintén feltérképezték (MESCSENKO, V. 1956; BERGHAUER S. 2004).

Minőségi előrelépés tapasztalható a 70-es 80-as években, de kifejezetten Kárpátalja turizmusával foglalkozó munka ebben az időszakban sem született, viszont több útikönyv, leírás, honismereti munka látott ekkor napvilágot (GYIBROVA O. T. 1967, VERZBITSZKA, O. P. ET AL. 1969, PAP, I. I. – PAP, D. I. 1971; VESZILYEVSKIJ, G. A. 1973; SZTOJKA, SZ. M. 1977; HERENCSEK, K. I. 1981; TROJAN, M. V. 1982). A szovjet prospektusokban és a korabeli újságcikkek hasábjain is foglalkoznak a témával, de ezek az írások is a rendszer elveinek szűk keretei között mutatják be az idegenforgalom helyi vonatkozásait.

Lazarenko, E. A. (1979) *A vulkáni Kárpátokban* című munkája egyfajta ötvözete az útikalauzoknak és a tudományos ismeretterjesztő könyveknek. Az ifjúságnak szánt írásában geológiai, kőzettani alapokat közvetít és a helyi nevezetességek földtörténeti múltját tárja fel. Sok hasznos információt találhatunk Balega, Sz. Sz. (1983) *A szovjet Kárpátok* című útikönyvében. Rövid, általános turisztikai jellemzés, menetrendek, szálláshelyek és turistaszervezetek címei olvashatóak a vidékkel ismerkedők számára, illetve tartalmaz egy több nyelven – magyarul is – megírt összefoglalót is.

A rendszerváltást követő időszakban megszűnt a Kárpátalja kutatását illetően korábban fennálló, orosz/ukrán nyelvű írások egyeduralma. De még így is majd' egy évtizedet kellett várni az első magyar nyelven megírt idegenforgalommal foglalkozó munkákra, hiszen a gazdasági nehézségek az élet minden területén éreztették hatásukat.

Az ezredforduló környékén több olyan könyv is megjelent a térségről, amely tárgyalja Kárpátalja vonzerőit, nevezetességeit (KOVÁCS S. 1999, HORVÁTH Z. – KOVÁCS S. 2002, NÉMETH A. 2002). A turizmus előzményeit vizsgálva fontos írások Batizi E. (1997) és Novák L. (1997) munkái, amelyek a 19-20. század fordulóján Máramarosban felvirágzó fürdőhelyekről közölnek értékes információkat.

Első magyarországi szakemberként Hanusz Árpád foglalkozott Kárpátalja idegenforgalmával (HANUSZ Á. 1996; 1997; 1998; 1999; 2005). Cikkeiben vázolja a térség fő vonzerejét képező természeti erőforrásokat, kitér az idegenforgalom fejlődését gátló problémákra, illetve az elmúlt két század főbb idegenforgalmi mozzanataira.

Hasonló szakmai igényesség jellemzi Donka Attila és Gyuricza László (2002) közös írását és Dancs László (2003) kérdőíves felmérését. Utóbbi munkában a kárpátaljai magyar lakosság meglehetősen „gyér” üdülési szokásait és a határ menti lakosság szoros magyarországi kapcsolatait tárja fel a szerző.

Az ezredforduló után jelentek meg ukrán/országi nyelven az átfogó, Ukrajna turizmusával, a turizmus elméleti kérdéseivel foglalkozó munkák. Ezek egy része meglehetősen nagy felületességgel közelíti meg a problémás kérdéseket, ugyanakkor egyértelmű, hogy ezek az írások teremtették meg Ukrajna idegenforgalmának szakmai alapjait (BEJDIK, O. O. 2001; FEDORCSENKO, V.K. – GYOROVA, T.A. 2002; SKOLA, I. M. 2003; PETRANYIVSZKIJ, V. L. – RUTINSZKIJ, M. J. 2006; JÁVKIN, V. G. ET AL. 2006).

A közelmúltban elérhetővé vált források közül a kutatások szempontjából a hivatalos statisztika jelenti a legnagyobb kihívást. Tartalma ugyan sokat bővült az utóbbi években (az ezredforduló előtt szinte nem is létezett), de magán hordozza a korábbi szovjet időszak jellemvonásait és értékelési, osztályozási rendszerét tekintve élesen eltér a Magyarországon alkalmazottaktól. Az utóbbi hét esztendőben a Megyei Állami Közigazgatás Európai Integrációs és Turisztikai Főosztálya is közöl Kárpátalja turizmusával kapcsolatos adatokat, illetve kisebb elemzéseket, de ezek terjedelme nem jelentős és elérhetőségük sem állandó jellegű.

Az utóbbi években megjelent írások egy része a mai idegenforgalmi elvárások alapján törekszik tárgyalni Kárpátalja turizmusának összetevőit, a kereslet és a kínálat elemeit. Megjelentek a konkrét termékeket (SZILÁGYI Z. – SASS E. – GÖNCZY S. 2006; RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009) feltáró cikkek, és olyan munkák is születtek, amelyek önálló vagy korábban már alkalmazott módszerek alapján (SASS E. 2009; MOLNAR, A. SZ. 2009; MOLNAR, A. SZ. – MARCSENKO, A. I. 2010) tárják fel az idegenforgalom helyzetét Kárpátalján, illetve annak bizonyos területeire koncentrálnak. Az átfogó, Kárpátalja turizmusát érintő írások (BIRKOVICS V. I. 2009; HOBLIK–MARKOVICS, N. M. 2010; SZVITLIK, J. 2010) – különösen az ukrán nyelven közölt munkák esetében mondható ez el –, „túlzott optimizmussal” ítélik meg a fennálló helyzetet, felületesen kezelik a problémákat.

Ennek tükrében és a készülő tudományos értekezés átfogó jellegére való tekintettel – a fentebb már említett szakirodalmon túl – több olyan Ukrajnát és Kárpátalját érintő forrást, munkát tekintettem át, amelyek a megye turizmusának sokoldalú megközelítését teszik lehetővé, feltárja a fontosabb természeti, társadalom-földrajzi, fejlődési sajátosságokat (BODNAR, V. 1987; ZASZTAVECKA, O. V. ET AL. 1996, MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005; IZSÁK T. 2007; BRENOVICS L. 2009; DANCS L. 2009). Ezek elemzésénél törekedtem a legfrissebb adatok beszerzésére. Mivel a munkában több esetben is a térség idegenforgalmát érintő előzmény nélküli elemzést, feltárást végeztem, ezekben az esetekben felhasználtam a Magyarországon elfogadott általános turisztikai szakirodalom tapasztalatait is (BODNÁR L. 2000; AUBERT A. 2002; GYURICZA L. 2002; LENGYEL M. 2004; 2008; MICHALKÓ G. 2007A, 2007B; CSAPÓ J. 2009), ezzel is törekedve a Kárpátalja idegenforgalmát érintő átfogó kép megalkotására.

5. A turizmus sajátosságai Ukrajnában

Ukrajna turizmusa számos olyan sajátosságot hordoz, amely az ország keretein belül fejlődő turizmus megértését, átlátását a nemzetközileg elfogadott, megszokott idegenforgalmi tudás alapján nem teszi lehetővé. A kialakult specifikumok jelentős része a történelmi örökségre, valamint a fejlődés elszigetelt kereteire vezethető vissza és közvetlenül a fogalmak, törvények, statisztikai adatok tartalmának értelmezéséből fakadnak. Ezek a sajátosságok egyrészt Ukrajna idegenforgalmi fejlődésének gátló tényezői közé is besorolhatóak, másrészt a specifikumok megismerése feltétlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük a lejátszódó idegenforgalmi folyamatok hátterét, illetve Kárpátalja turizmusának kérdését megfelelő módon közelítsük meg.

Ukrajna 46 millió lakosával Európa hatodik legnépesebb országa. Népe ssége az utóbbi huszonöt évben több mint hat millióval csökkent és ez a tendencia jelenleg is folytatódik. A csökkenő lakosság szám mellett egy másik jellemzője Ukrajna népességének, hogy soknemzetiségű állam, melyek közül az orosz nemzetiség a legjelentősebb. Hivatalosan az orosz lakosság a népesség 17,8%-át képezi, jóllehet az orosz kultúra, nyelv hatása ennél jóval jelentősebb, becslések szerint meghaladhatja akár az 50%-ot is. Az erős orosz hatás Ukrajna életének minden területén érezhető, legyen szó gazdaságról, politikáról, társadalmi életről vagy turizmusról (DANCS L. 2009).

A rendszerváltást követően megalakult független Ukrajna súlyos problémákat örökölt a közös szovjet múltból. A korábban erősen ellenőrzött – politikai-, gazdasági-, ideológiai- – keretek átalakítása nehezen indult. Sok tekintetben mindenfajta előzmény nélkül kellett a folyamatokat elkezdeni és nem volt járható minta, modell a változások lebonyolítására. Ezek a problémák közvetlenül az ország turizmusát is sújtották, amely a központi, teljesen ellenőrzött szovjet turisztikai rendszernek volt alárendelve. A rendszerváltást követően kibontakozó erős recesszió, mind a belföldi, mind a nemzetközi turizmus forgalmát érintette. A korábban jellemző utazási motivációk – pihenés, rekreáció, üdülés – helyét teljesen más jellegű tevékenységek váltották fel, a megélhetési- és a bevásárlóturizmus formájában. A változások jellegét az is jól mutatja, hogy míg az 1980-as években Ukrajnába közel 500 ezer turista érkezett évente, addig a

változások megindulását követően ez az érték 120 ezer turistaérkezésre esett vissza (1992). Mindez az ország gazdaságát is érzékenyen érintette, hiszen a költségvetés elesett a nemzetközi turizmusból származó bevételeinek a 80%-ától (SZOKOL T. G. 2006; BERGHAUER S. 2009B).

5.1. Turizmuspolitika Ukrajnában

A Szovjetunió széthullása, a köztársaságok önállóvá válása jelentős gazdasági, politikai, társadalmi, jogi problémákat hozott a felszínre, melyek érintették az újonnan alakult államok turizmusát is. A központilag irányított három, monopolhelyzetben lévő nagy turisztikai vállalat helyét kisebb vállalkozások igyekeztek átvenni. Ezek egy része a korábbi mamutvállalatok szakmai és infrastrukturális alapjait hasznosította, de sok volt a teljesen alulról építkező, szakmai alapokat nélkülöző vállalkozás is. A kialakulóban lévő piacgazdasági helyzet megfelelő normáinak megteremtése elsődleges feladattá vált, szükséges lett az állami rendszer céltudatos átalakítása, ami nagyon lassan indult el.

A piaci viszonyok rendezése érdekében 1992-ben létrehozták az ország első idegenforgalommal foglalkozó állami intézményét – Ukrajna Állami Turisztikai Bizottságát. Elrendelték a turisztikai vállalkozók állami bejegyzését, egységes engedélyezési eljárás bevezetését. Ennek szükségességét indokolta, hogy a hasonló jellegű vállalkozások száma nagyon magas volt. 1993-ban összesen 16 ezer ilyen jellegű vállalkozást tartottak nyilván, míg ma a működő vállalkozások száma valamivel több, mint 4800 (MALJSZKA, M. – HUDO, V. 2007).

Napjainkban Ukrajnában az állami turizmuspolitika érvényesítése a 2005-ben létrehozott Központi Turisztikai és Üdülési Szolgálat (*Головна Державна служба туризму і курортів*) feladata, amely a Turisztikai és Kulturális Minisztérium részét képezi. Regionális szinten a megyei adminisztráció keretein belül hoztak létre külön turizmussal foglalkozó osztályt, illetve a Krími A. K. keretein belül minisztériumot.

A minisztérium feladata az ukrán állampolgárok utazáshoz, pihenéshez való alkotmányos jogainak biztosítása, az idegenforgalmi szektor fejlesztése, új munkahelyek létrehozása, az állami bevételek növelése, a szolgáltatások minőségének, valamint a turisták fizikai és vagyoni biztonságának felügyelete, az állam turizmuspolitikai elvekeinek megvalósítása, a turizmus erőforrásainak megóvása és ésszerű hasznosítása. Megyei, helyi szinten a döntéseket, illetve azok végrehajtását a megyei- és a járási

állami idegenforgalmi hivatalok végzik el (pl. engedélyek kiadása, minősítések elbírálása) (KOVALSZKIJ, V. SZ. 2008).

Az Ukrajna turizmuspolitikájában prioritást élvező fontosabb kérdések törvényileg rögzítve vannak. Ezek közül kiemelhetünk néhány fontosabbat (A TURIZMUSRÓL 15.09.1995 № 324/95-BP; 18.11.2003 № 1282-IV):

- versenyképes nemzeti turisztikai termék kialakítása;
- a humán erőforrások turisztikai szempontú fejlesztése;
- a turisztikai erőforrások ésszerű, széleskörű hasznosítása;
- a turisztikai információs hálózat kiépítése, fejlesztése;
- egységes turisztikai marketing kialakítása, a nemzeti és regionális turisztikai termékek piacképessé tétele;
- a turizmus hosszú távú fejlődése érdekében a nemzetközi együttműködés elmélyítése;
- Ukrajna turizmusában lévő területi egyenlőtlenségek enyhítése;
- a nemzetközi és belföldi turizmus révén a meglévő turisztikai termékek továbbfejlesztése;
- a turizmus tárgykörébe tartozó fogalmak egységesítése, egységes értelmezése;
- a statisztikai módszerek nemzetközi elvárások szerinti korszerűsítése.

Az állami szabályozás idegenforgalmi szektorban való megvalósításának eszközei közül a legfontosabb a közvetlenül a turizmust érintő jogi feltételek megteremtése és a meglévő törvények nemzetközi jogharmonizációja, továbbá a turisták jogainak, érdekeinek megfelelő képviselete és az Ukrajnába való be- és kiutazások rendjének nemzetközi normákhoz kötött megállapítása. Lényeges kérdés annak a feltételnek a megteremtése, melynek hatására a költségvetés közvetlen, az idegenforgalmat megcélzó fejlesztései megvalósulhatnak, megfelelő figyelmet fordítva a turisztikai szakemberek képzésére és az idegenforgalmat szolgáló tudományos kutatások támogatására, valamint központilag is fontos elősegíteni a turisztikai termékek belföldi és nemzetközi keretek közötti térnyerését.

Az Ukrajna turizmusának fejlődését leginkább gátló tényezőket a következőképpen foglalhatjuk össze (JAVKIN, V. G. ET. AL. 2006):

- a kiépítetlen állami turisztikai rendszer;

- a nem egységes turisztikai intézményi irányítás (például a szanatóriumok és az üdülők nem ugyanahhoz az állami szervhez tartoznak);
- a kereskedelmi szálláshelyek jogilag nem egyértelmű turisztikai intézményként való besorolása;
- a turisztikai fejlesztéseket érintő törvények nem elég részletes kidolgozottsága;
- módszertani, információs és pénzügyi szempontból alacsony állami támogatottság;
- a turizmus perspektivikus termékeinek fejlesztését célzó innovációs projektek és tudományos kutatások alacsony gyakorlati hasznosíthatósága;
- a turizmust érintő statisztika hiányosságai;
- szakemberhiány az idegenforgalmi szektorban;
- a turisztikai termékek belföldi és nemzetközi reklámozásának nem teljes körű megközelítése és csekély állami támogatása;
- a turisztikai infrastruktúra hiányos kiépítettsége;
- az európai elvárásoknak, standardoknak nem megfelelő szolgáltatás-színvonal;
- az adórendszer merevsége.

5.2. A turizmus jogi szabályozása

Ukrajna turisztikai szabályozását szolgáló első törvényre 1995-ig kellett várni és ez volt a Szovjetunió utódállamainak területén az első hasonló tárgyú törvény (A TURIZMUSRÓL 15.09.1995 № 324/95-BP; 18.11.2003 № 1282-IV). A törvény átfogó jellegű, alapját képezi számos más turizmust érintő törvénynek. Megjelenésekor számos kritika is érte a törvényt, melyek jelentős része a kaució összegét és a turisztikai célterületekre jellemző szezonális figyelmet kívül hagyását hangsúlyozta.

Ukrajnában a turisták biztonságos utazása érdekében törvényt alkottak az utazások biztosítására vonatkozóan. E téren 1996-ban két törvény született (*A biztosításról; Rendelet a biztosításközvetítés tevékenységéről*). Három évvel később vezették be a kereskedelmi szálláshelyek egységesített minősítési rendszerét. Nemzetközi szinten fontos lépés volt, hogy Ukrajna 1997-től tagja lett a WTO-nak és 2003-ban elfogadták a WTO statisztikai előírásainak lépésről-lépésre történő bevezetését.

Az ezredforduló évében törvényben rögzített lépéseket tettek Ukrajna „Kulturális értékeinek védelme” érdekében, melynek keretében tervet dolgoztak ki a honismereti turizmus fejlesztésére 2010-ig bezárólag. 2002-en fogadta el a Miniszteri Kabinet a turizmus 2002-2010 terjedő állami fejlesztési programját (JAVKIN, V. G. ET. AL. 2006).

A turisztikai szolgáltatók jogi szabályozására több törvény/rendelet is született (2000, 2001, 2007). Ezekben szabályozták a turisztikai szolgáltatók kötelezettségeit, valamint rögzítik az engedélyek kiadásának anyagi és egyéb feltételeit, részletezik a vállalkozás létrehozásakor benyújtandó hivatalos okiratok felsorolását, valamint azok tartalmi részleteit.

A kereskedelmi szálláshelyek jogi hátterét rendező törvények a következő években kerültek elfogadásra: 1994/7; 2000/2026/III; 2004/19; 2005/50. Az ukrán törvényhozás külön figyelmet fordít a fiatalok utaztatására, többek között részletesen kitérve a biztonságos szállítás körülményeire. Az utaztatások szempontjából is fontos határátlépést és a vízumeljárási kérdéseket szabályozó törvények és rendeletek is többször lettek módosítva az utóbbi években (KOVALSZKI, V. SZ. 2008).

Ukrajna turizmusát érintő szabályozás ma is számos hiányossággal rendelkezik, mely, mind a szolgáltatók, mind az ellenőrző szervek részéről számos „kiskaput”, illetve visszaélésre alkalmas nyitott kérdést eredményez. Mindez nem teszi lehetővé a résztvevő felek számára a várható eredmények megfelelő kalkulálását. Ezek a tények elsősorban a kis- és középvállalkozások vállalkozói kedvét gátolják és a „valódi” külföldi befektetők is elsősorban emiatt maradnak távol Ukrajna idegenforgalmától.

5.3. A turizmust érintő fogalmak jogi és gyakorlati értelmezése

Ukrajna turizmusra vonatkozó alaptörvényében (A *TURIZMUSRÓL* 15.09.1995 № 324/95-BP; 18.11.2003 № 1282-IV) kerülnek megfogalmazásra azok az alapfogalmak, amelyeket a jogalkotás és az idegenforgalom irányítása használ². Ezek ismertetése

---

² „A turizusról” szóló törvényben definiált meghatározásokon túl az ukrán törvényhozás az alábbi fogalmakat határozza meg:

„Az *üdülőhelyről*” (2000, N 50, 435; 2006, N 22, 184) szóló törvényben – gyógyüdülő; gyógy- és egészségturisztikai hely; különösen értékes és különleges természeti gyógyerőforrások; széleskörűen elérhető természeti gyógyerőforrások; gyógyászati (balneológiai) következtetés (összegzés);

„A *vaucher kiállítására és alkalmazására vonatkozó előírások*” (N 05/936 12.05.94) törvényben – vaucher;

célszerű, hiszen sok esetben ezek pontos megvilágítása teszi lehetővé a leírt folyamatok sajátos értelmezését. Az alábbiakban a törvényben található alapfogalmak ismertetésére kerül sor:

Turizmus – az állandó lakhely ideiglenes elhagyása gyógyulás, szakmai-üzleti, ismeretszerzési vagy más céllal, amely nem párosul kereső tevékenységgel;

Turista – olyan személy, aki Ukrajnába vagy más országba utazik, utazásának célja nem sérti a helyi törvényeket, legkevesebb 24 órát, de nem több mint egy évet tölt ott, nem folytat kereső tevékenységet és nem kezdeményezi az áttelepülést;

Turisztikai termék – előzetesen kidolgozott, komplex turisztikai szolgáltatás, amely legalább két szolgáltatásból áll és előre meghatározott áron kínálják. A szolgáltatások közé tartozik a személyek szállítása, elszállásolása, valamint más turisztikai szolgáltatások (kulturális, üdülő és szórakoztató létesítmények meglátogatásának szervezése, szuvenírek értékesítése stb.);

Kapcsolódó (kísérő) turisztikai szolgáltatások és termékek – a fogyasztók számára kínált olyan szolgáltatások és termékek, melyek értékesítése, forgalmazása, a turisták fogyasztása nélkül is fenntartható;

Tipikus turisztikai szolgáltatások és termékek – a fogyasztók számára kínált olyan szolgáltatások és termékek, melyek értékesítése, forgalmazása a turisták fogyasztása nélkül nem tartható fenn;

Turisztikai termék promóciója – azok a komplex lépések, amelyek a turisztikai termék vagy szolgáltatás létrehozását és értékesítését készítik elő (marketin-utak szervezése, termékek népszerűsítése, speciális bemutatókon, vásárokon való részvétel, szórólapok és katalógusok kiadása);

A turisztikai termék értékesítésének helye – egy adott ország, melyben a törvényeknek megfelelő módon működtetett vállalkozás turisztikai termékeket értékesít;

A turisztikai termék realizálódásának helye – egy adott ország, melynek területén a turisztikai termék közvetlen módon kerül értékesítésre;

Hotel (szálloda) – a vállalkozói törvényben engedélyezett bármilyen tulajdonformájú vállalkozás, amely legalább hat szobát biztosít, ideiglenes lakhatást és ehhez fűződő szolgáltatásokat nyújt;

„Ukrajna ifjúságának és diákjainak turisztikai utakon való részvételére vonatkozó szabályozások” (1999.04.20. N°320/3613) – kirándulás; expedíció; túra;

*Utazásszervező*³ (*myponepamop*) – Ukrajna törvényei alapján létrehozott jogi személyek, amelyek az előírásoknak megfelelően utazásszervező minősítést szereztek. Kizárólagos tevékenységük a turizmusszervezés és a turisztikai termék létrehozása, értékesítése, turisztikai szolgáltatások nyújtása, továbbá közvetítés, amely a kapcsolódó (kísérő) és tipikus turisztikai szolgáltatásokra és termékekre terjed ki.

*Utazási iroda*⁴ (*mypazehm*) – Ukrajna törvényei alapján létrehozott jogi és magán személyek, vállalkozások, amelyek az előírásoknak megfelelően utazásiirodai minősítést szereztek. Tevékenységük az utazásszervezők termékeinek, más turisztikai szolgáltatók, továbbá a kapcsolódó (kísérő) és tipikus turisztikai szolgáltatások közvetítésére terjed ki;

A törvényben meghatározottak értelmében az idegenforgalom szervezési formái alapján lehet nemzetközi és belföldi turizmus.

Beutazó turizmus – azoknak a személyeknek az utazásai, akik állandó lakhelye Ukrajnán kívül van.

Kiutazó turizmus – az ukrán állampolgároknak és állandó ukrainai lakhellyel rendelkező személyeknek más országokba való utazásai.

Belföldi turizmus – az ukrán állampolgároknak és állandó ukrainai lakhellyel rendelkező személyeknek országon belüli utazásai.

A résztvevők összetételétől, azok céljától, az utazás tárgyától, az igénybevett eszközöktől függően Ukrajnában a turizmus következő „fajtáit” különítik el:

- Gyerekturizmus
- Ifjúsági turizmus
- Családi turizmus
- Időskori (szenior) turizmus
- Rokkant turizmus
- Kulturális-ismeretszerző turizmus
- Gyógy-és egészségturizmus
- Sportturizmus
- Ökoturizmus (zöld)
- Falusi turizmus
- Víz alatti turizmus
- Hegyi turizmus
- Kalandturizmus
- Vadászturizmus
- Autósturizmus
- Önállóan szervezett turizmus

---

³ A nemzetközi turizmusban résztvevő utazásszervezők kauciója 20 000 euró, a belföldi turizmusban résztvevőké pedig 10 000 euró.

⁴ Az utazási irodák működési engedélyének kiváltásához 2000 euró kauciót kell letétbe helyezni. Az ukrán piacon jelenlévő turisztikai vállalkozások 71%-a utazási iroda (29% utazásszervező).

- Vallási turizmus

Annak ellenére, hogy 1995 óta többször módosították, kiegészítették a turizmusról szóló törvényt, a törvényben használt fogalomrendszer meglehetősen kiforratlan. A turizmus „fajtáit” áttekintve szembetűnik, hogy a szóban forgó felsorolás „a turizmus kiürülő kategóriáinak” (MICHALKÓ G. 2007A, 37.) egyfajta sajátos egyvelege, mintsem a korszerű turizmusfelfogás termékorientált megközelítése (AUBERT A. – MISZLER M. 2004). A megnevezett idegenforgalmi „fajták” közül ki kell emelnünk hármat, melyek értelmezése a további témák szempontjából fontosak: falusi turizmus, gyógy- és egészségturizmus, önállóan szervezett turizmus.

A falusi turizmus meghatározást – annak ellenére, hogy az alaptörvényben így szerepel – az ukrán szakirodalom elsősorban „falusi zöld turizmus” formájában használja, mivel egy 2004-ben el nem fogadott törvényjavaslatban eként szerepel. Ennek értelmében:

Falusi zöld turizmus – az üdülő turizmus fajtája, melynek során ideiglenesen tartózkodnak a turisták falvakban (falusi jellegű településeken), és ahol a falusi zöld turizmus szolgáltatásaiban részesülnek.

Falusi zöld turizmus szolgáltatásai – az egyénileg vagy vállalkozóként gazdálkodó falusi lakosság szállásadásra, étkeztetésre, információnyújtásra és más a turisták kiszolgálására irányuló tevékenysége (A FALUSI ZÖLD TURIZMUSRÓL. TÖRVÉNYTERVEZET 2004).

A gyógy- és egészségturizmus kifejezés a sajátos szovjet hagyományokra alapozott terminológia használatból fakad. Fontos megjegyezni, hogy a gyógy- és egészségturizmus szinonimájaként gyakran használják a „kurort” (*кyppopm* – gyógyhely) kifejezés odaillő formáját.

Az *önállóan szervezett turizmusra* azért szükséges figyelmet fordítani, mivel a fentebb megnevezett turizmusfajták többségétől eltérően erre vonatkozólag közölnek hivatalos (határforgalmi) adatokat, sőt a forgalom túlnyomó része ebbe a kategóriába tartozik. Ebben az esetben az önállóan szervezett turizmus egyfajta gyűjtőfogalom, minden, ami „ismeretlen” háttérrel rendelkezik, ebbe a kategóriába kerül besorolásra.

Az értekezés oldalain törekszem a magyarországi idegenforgalomban megszokott fogalmak használatára, viszont esetenként a fentieknek megfelelően eltérek ettől, tudván

azt, hogy jelentős tartalmi különbségek tapasztalhatók a két országban használt turisztikai terminológia között.

Hasonló megfontolásból még a munka elején célszerű kiemelni azokat a specifikumokat, amelyek a turizmus fogalmának gyakorlati használatához fűződnek. Ennek két problémás összetevője van, a *hivatalosan közölt statisztikai adatok* és a *turisztikai szolgáltatók* megfogalmazásának szűk értelmezése. A probléma gyökere a korábbi rendszerben kialakított idegenforgalmi felfogásban keresendő, hiszen a Szovjetunióban csak a hivatalos szervek által jól ellenőrzött turisztikai vállalatok végezhetek ilyen jellegű tevékenységet. A rendszer változatlanságát bizonyítja, hogy Ukrajnában hivatalosan ma is csak azt regisztrálják turistaként, aki utazásszervező vagy utazási iroda szolgáltatásait veszi igénybe.

A hivatalos statisztikában a turisztikai vállalkozások adatai mellett az egészségturizmusra, illetve a kereskedelmi szálláshelyekre vonatkozó hivatalosan közölt adatokat is találunk, de ezek elkülönített nyilvántartásban szerepelnek és nem tisztázott az, hogy van-e az adatok között átfedés, és ha igen, milyen mértékű. A fenti statisztikai adatokon kívül ma már a megyei turisztikai hivatalok egy része is közöl „*félhivatalos*” adatokat (Ukrajna turisztikai régióinak bemutatásánál is találkozhatunk hasonlókkal) egy-egy régió turistaforgalmáról (ezek általában 4-6-szor nagyobb értékek, mint a hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozások éves forgalma). Ezek, a fenti adatokon túl, tartalmazzák az egyéni vállalkozók adatait is (igaz, esetükben nem kötelező jellegű az adatok beszolgáltatása), de az ilyen jellegű információk csak az egyes területi egységek esetében léteznek.

A másik problémás kérdés a turisztikai vállalkozások fogalmának szűk értelmezése, amely szintén sajátos módon zajlik és érinti a hivatalos statisztikában megjelenő adatokat. A hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozások meglehetősen szűk értelmezése a fennmaradó joghézag miatt gond, hiszen jelentős teret biztosít a szürke- és a feketegazdaság működésének, másrészt több szolgáltatást is kirekeszt az idegenforgalom szolgáltatásainak köréből. A kiegészítő szolgáltatást biztosító, sok esetben a turisztikai vállalkozások által kínált turisztikai szolgáltatás részét vagy összetevőjét képező szolgáltatók egyszerű (nem turisztikai) működési engedéllyel végzik tevékenységüket. Szolgáltatásaik, ha van is hivatalos engedélyük, nem turisztikai tevékenységként lesz számon tartva, hiszen a turisztikai intézmények (például

szanatóriumok, szállodák, utazási irodák) nem egységes állami hatáskörbe tartoznak. Nem minősülnek turisztikai vállalkozónak azok a magánszemélyek, szállásadók sem, akik magántulajdonukban lévő ingatlanjaikat adják ki, hiszen 9 fő alatti vendégfogadás mindenfajta hivatalos bejegyzéstől mentesül. Ez országszerte, különösen a kiemelt turisztikai forgalommal rendelkező területeken (Kijev, Krím, Kárpátok) jelentős bevétel- és információ-kiesést jelent. Hivatalosan nincsenek nyilvántartva azok a szolgáltatók sem, illetve azok turisztikai forgalmát sem jegyzik, akik személyszállítással egészítik ki a turisztikai tevékenységeket, idegenvezetést végeznek – az esetek többségében hivatalos idegenvezetői engedély nélkül, holott 2004-től jogerős az idegenvezetést szabályozó törvény –, szuvenírekkel kereskednek, „nem hivatalosan” pénzváltóként működnek a turisták körében, és még sorolhatnánk.

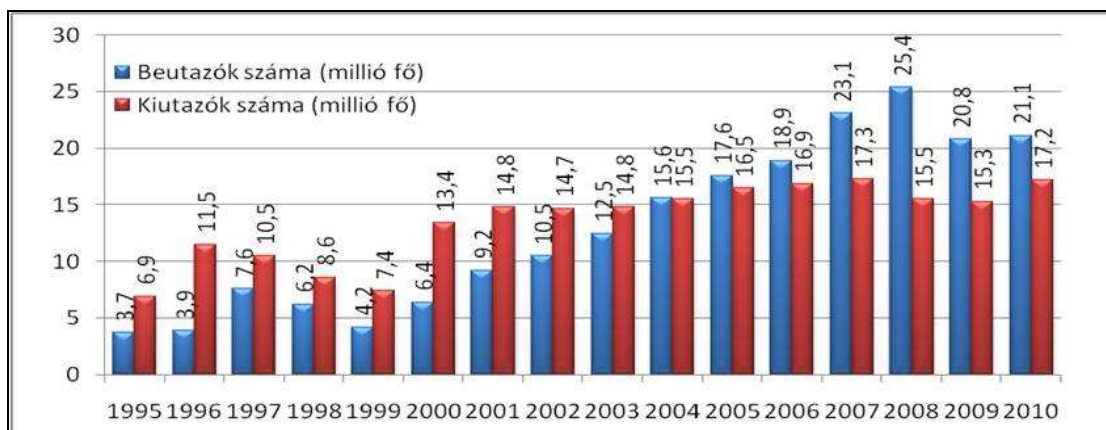
A bevallott, az ismert, a hivatalosan közölt adatok nem nyújtanak átfogó képet az ország, a régiók, az egyes területek idegenforgalmáról. Nem véletlen, hogy teljes turisztikai termékek ismeretlenek a különböző kimutatások és a hivatalos statisztika számára. Nincsenek hivatalos adatok például a borturizmusról, falusi turizmusról, síturizmusról, de a törvényben megnevezett turizmus „fajták” többségéről sem. Ennek nagy hátránya, hogy a turisztikai vállalkozások, a regionális fejlesztések nem tervezhetőek, és sok esetben spontán módon hajtják azokat végre. Ezek mindenképpen rontják a vállalkozások kilátásait, és hosszú távon a turisztikai vonzást kiváltó erőforrások kimerüléséhez vezetnek (BERGHAEUER S. 2009B).

5.4. A turizmus helye Ukrajna gazdaságában

A rendszerváltás utáni időszak válságos éveit az ezredfordulót követően lassú fejlődés váltotta fel. Ukrajna gazdasági mutatói javultak, a 2008-as és 2009-es évek kivételével a GDP éves növekedése minden évben meghaladta a 4,5%-ot. A gazdasági fejlődéssel karöltve az Ukrajna iránti turisztikai érdeklődés is növekedésnek indult, és 2004-ben a ki- és beutazó turisták száma is kiegyenlítődt (1. ábra).

1. ábra

Az Ukrajnából ki- és beutazók száma

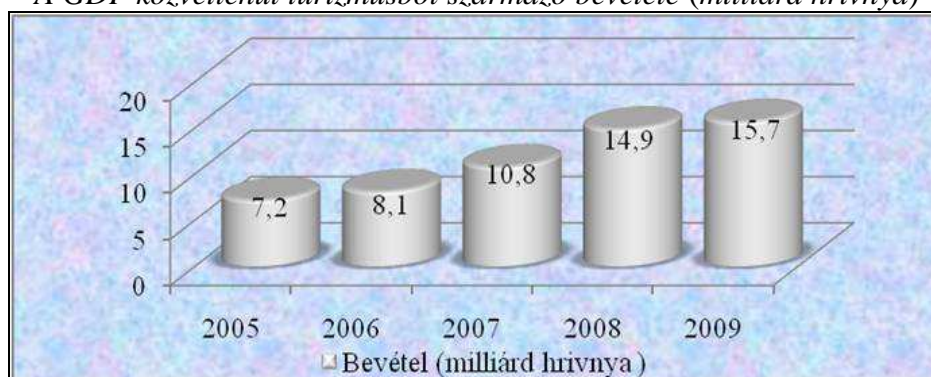

Forrás: www.ukrstat.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

Az ország turizusból származó bevételei is folyamatosan növekedtek (2. ábra). A GDP közvetlenül turizusból származó bevétele az utóbbi években 1,5-1,6% részesedést mutat (1,6% - 2005; 1,5% - 2009). Ezeket az értékeket számszerűsítve, 2005-ben a turizusból származó bevétel 7,2 milliárd hrivnya volt (éves árfolyamon számolva kb. 1,5 milliárd dollár) 2009-ben pedig 15,7 milliárd hrivnya (1,95 milliárd dollár). A turizmus multiplikátor hatását számításba véve Ukrajnában az idegenforgalom GDP-hez való hozzájárulása nagyobb szórást mutat, 7,8-9,3% közötti értékek jellemzik (2008-ban 85,1 milliárd hrivnya). Az utóbbi két évben viszont láthatóan romlott a tendencia (SZOLOVJOV, D. I. 2010; BERGHAUER S. 2010).

2. ábra

A GDP közvetlenül turizusból származó bevétele (milliárd hrivnya)

Forrás: Szolovjov, D. I. 2010; *THE ECONOMIC IMPACT OF TRAVEL & TOURISM – Ukraine*
Szerkesztette: Berghauer S.

Az ukrán gazdaságban a turizmus fontos foglalkoztatási szerepet tölt be. Az elmúlt esztendőök során a foglalkoztatottak 1,2-1,3%-a dolgozott közvetlenül az idegenforgalomban (3. ábra). A közvetett értékeket vizsgálva már jóval jelentősebb hatást fejt ki a turizmus az ország foglalkoztatási mutatóira, hiszen ily módon 1,3-1,5 millió embert érint (14-15%). Ukrajna turisztikai kínálatát erős szezonális hullámok jellemzik, ezért a kvalifikált munkaerő számára nem olyan vonzó megélhetési forma, mint más hasonló versenyszféra-ágazat. A szakképzett munkaerő aránya a turizmusban dolgozók körében viszonylag alacsony, mindössze 21%-ot tesz ki (MULJARCSUK, SZ. – SVOROB, G. 2010).

3. ábra

A turizmusban dolgozó személyek száma 2005–2009 között (ezer fő)

Forrás: Szolovjov, D. I. 2010; *THE ECONOMIC IMPACT of TRAVEL & TOURISM – Ukraine*
Szerkesztette: Berghauer S.

A turizmusba investált tőke az utóbbi években folyamatos növekedést mutat (kivételem a 2009-es esztendő). A közvetlen tőkebefektetés az eddig ismertetett más makrogazdasági mutatókhoz hasonlóan 1,3-1,5% környékén mozog. A közvetett értékek jelentősége viszont ennél jóval nagyobb. A 2005-2009 közötti periódust vizsgálva az Ukrajna idegenforgalmába investált tőke részesedése a teljes tőkebefektetés éves arányaiból 20%-ot képviselt és 2008-ban elérte az 50 milliárd hrivnyát. Ukrán specifikumnak számít viszont a külföldi tőkebehozatal országok szerinti megoszlása. A befektetések több mint fele (50-55%-a) Ciprus, Svájc és Brit Virgin-szigetek off-shore vállalkozásainak számláiról érkezik (*THE ECONOMIC IMPACT of TRAVEL & TOURISM – Ukraine*), tehát a beérkező pénz az országból korábban „kimentett” anyagi javak visszaáramlását jelenti, amely felett a jelenlegi vezetés probléma nélkül átsiklik.

A turizmus helyzete az ukrán gazdaságon belül az utóbbi időszakban állandósult és multiplikátor hatásait ismerve, jelentős gazdasági szereplővé vált. Politikai szinten ennek komolyságát viszont még nem ismerték fel, amelyet kiválóan alátámasztanak az utóbbi, világgazdasági válság alkalmával tapasztalt események. 2009-ben Ukrajna turizmusában, az általános adatokat vizsgálva, 15-25%-os visszaesés tapasztalható. A turisztikai vállalkozások létszámleépítéssel reagáltak a visszaeső forgalomra, így az idegenforgalomban dolgozók száma 2009-ben 1,3 millió alá esett (2008-ban 1,57 millió volt). Csökkent a befektetett pénz mennyisége is (2008-ban 50 milliárd hrivnya, 2009-ben 47 milliárd hrivnya), a turizmusból származó bevételek pedig 85,1 milliárd hrivnyáról, 84,5 milliárd hrivnyára estek vissza. Ez utóbbi adatok jelen formájukban viszont nem tükrözik a teljes valóságot, hiszen az országot a 2008-as év második felében elérő válság jelentős inflációt eredményezett, így hrivnyában kifejezve csak részben jelennek meg a veszteségek. Nagyobb probléma, hogy munkahelymegtartó politika helyett a turizmus ágazatát is további adóterhekkel sújtották, illetve az, hogy a recesszió kibontakozása révén Ukrajna belpolitikai helyzete is labilisabbá vált, elriasztva a külföldi befektetők jelentős részét (WWW.TOURISM.GOV.UA).

5.5. Ukrajna turizmusa a határforgalmi adatok tükrében

Az utóbbi esztendőkből Ukrajna határforgalmában folyamatos növekedés volt megfigyelhető. A kiutazók számát az utóbbi öt évben kisebb fluktuáció jellemzi, a beérkező forgalom viszont növekvő tendenciát mutatott, kivételt csak az 2009-es év jelentett, amikor is közel 5 millióval esett vissza a határforgalom (WWW.TOURISM.GOV.UA).

Ukrajna esetében a ki- és beutazó turistaforgalom a politikai, gazdasági orientációhoz hasonlóan kettős irányultságot mutat. Az országot meglátogató külföldiek majdnem háromnegyede (2010-ben 73%) a volt Szovjetunió területéről érkezik, egynegyed részük pedig az Európai Unió országaiból. A kiutazó ukrán állampolgárok utazásaik során az esetek közel felében a volt Szovjetunió utódállamait választják utazási célként, és az esetek 45%-ában az Európai Unió területére utaznak (AUBERT A. ET AL. 2011).

A 2008 végén kibontakozó válság mind a kiutazó, mind a beutazó forgalmat érintette, igaz, előbbit csak csekély mértékben (2008-hoz képest 2009-ben csak 2%-os

volt a visszaesés), utóbbit viszont jelentősen befolyásolta (2008-hoz képest 18%-os a visszaesés). Az érkezések és kiutazások régió szerinti áttekintése sajátos változásokat mutat. A volt Szovjetunió utódállamait 9%-kal kevesebben keresték fel, míg az Európai Unió országaiba történő kiutazások száma 17%-kal nőtt az ukrán állampolgárok körében. Ennek háttérében a megélhetési turizmus, legális és illegális idénymunka ismételt élénkülése, valamint a pihenéssel, rokonlátogatással egybekötött utazások csökkenése áll. Mindkettő jól jelzi az országban bekövetkezett negatív gazdasági változásokat. A beutazó forgalom esetében fordítva alakult a helyzet. Az Európai Unió irányából a határátlépések száma 2009-ben 39%-kal csökkent, míg a volt Szovjetunió utódállamai irányából is tapasztalható volt némi visszaesés, azonban ez csak 6%-ot jelentett. 2010-ben némi növekedés tapasztalható a határforgalomban (2,2 millió), a beutazók száma 2%-kal, a kiutazók száma pedig 18%-kal gyarapodott, ugyanakkor az utóbbi években tapasztalt erős beutazó túlsúly csökkenést mutat (1. táblázat; 1. ábra).

1. táblázat

A ki- és beutazók száma országok szerinti bontásban (2009–2010)

Változás 2009/10 (%)	Százalékos részarány	Beutazók száma (2010)	Ország	Kiutazók száma (2010)	Százalékos részarány	Változás 2009/10 (%)
13%	37%	7881321	Oroszország	5233972	30%	5%
-18%	10%	2085245	Lengyelország	3999602	23%	35%
-6%	19%	4057678	Moldova	1889724	11%	-5%
2%	14%	3056157	Fehéroroszország	1135094	7%	9%
16%	5%	941240	Magyarország	1789308	10%	12%
-15%	4%	909553	Románia	503195	3%	-8%
13%	3%	609279	Szlovákia	383961	2%	2%
6%	1%	225356	Németország	383325	2%	50%
-	93%	19765829	<i>Összesen az említett országok</i>	15318181	88%	-
2%	100%	21 122 157	Teljes határforgalom	17 180 03	100%	12%

Forrás: www.tourism.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

A szomszédos országok közül Oroszországgal a legélénkebb a kapcsolat. Részesedése a ki- és beutazó forgalomból 30–37% (1. táblázat), melynek háttérében az

ország keleti részén élő orosz lakosság szoros anyaországi kapcsolatai állnak⁵. Az ukrán–orosz határszakaszon a recesszió következtében 2009-ben csak kis változások voltak tapasztalhatóak (9-11%-kal csökkent a forgalom), 2010. évben viszont élénkült a forgalom. A szomszédos országok határforgalmában az utóbbi években a legnagyobb visszaesés a moldovai szakasz beutazásánál volt tapasztalható (-52%)⁶, míg a leglátványosabb forgalomnövekedés az ukrán állampolgárok Lengyelország (2009-ben +36%; 2010-ben +35%) és Németország irányába történő utazásaiban következett be. A forgalomnövekedés háttérében a már említett, jövedelemszerzéssel párosuló utazások számának növekedése áll, igaz, ezt statisztikailag nem lehet igazolni (WWW.TOURISM.GOV.UA).

5.6. A turisztikai szolgáltatók forgalma

Ukrajnában a magas be- és kiutazó forgalom egyelőre nem párosul a hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozások magas forgalmával. 2009-ben a recesszió ellenére a határátlépések száma meghaladta a 36 milliót. A turisztikai szolgáltatók viszont csak 2 millió 290 ezer turistát (282 ezer külföldi vendéget, 914 ezer kiutazó ukrán állampolgárt, 1 millió 94 ezer belföldi turistát) és 1 millió 909 ezer kirándulót szolgáltak ki. A fennmaradó közel 31 milliós forgalom (2010-ben 34,5 millió) is jól jelzi Ukrajna tranzitjellegét, illetve az ország turizmusát érintő statisztika erős hiányosságait.

A határt átlépő ukrán állampolgárok, illetve az Ukrajnába érkező külföldiek csak kis hányada lépi át az államhatárt szervezett keretek között turisztikai céllal, és ez az arány az utóbbi másfél-két évben tovább csökkent. 2010 első kilenc hónapjának adatait vizsgálva kitűnik, hogy a kiutazó forgalom mindössze 8%-a, míg az országba érkező határátlépésen mindössze 3%-a történt utazásszervező, utazási iroda közreműködésével (2005-ben ezek az értékek 10-12% között mozogtak). A fentieknek megfelelően a magánjellegű (önállóan szervezett) utazások részesedése napjainkban is a legmagasabb a határforgalomban (85-90%), ami nemcsak a rokon- és barátlátogatás turisztikai jelentőségét támasztja alá, de jól jelzi a magán, üzleti és sok esetben a pihenéssel párosuló utazások szervezésének „szürkegazdaságot” érintő jellegét, valamint a

---

⁵ Jelenleg az ukrán állampolgárok Oroszországba személyigazolvánnyal is beutazhatnak.

⁶ 2009 áprilisában Moldovában a parlamenti választásokat követően nemzetközi visszhangot kiváltó zavargások törtek ki, ami közvetlenül érintette az ország turizmusát. Az események kapcsán Ukrajna megerősített ellenőrzési eljárást vezetett be a közös határszakaszon.

megélhetéssel kapcsolatos utazások jelentőségét (www.UKRSTAT.GOV.UA; WWW.TOURISM.GOV.UA).

Ukrajnában hivatalosan 7322 turisztikai vállalkozást jegyeztek be, melyek 2,3 millió turistát és 1,9 millió kirándulót szolgáltak ki a 2009-es év során. A turistaforgalom esetében 25%-os, a kirándulók esetében 21%-os visszaesés tapasztalható a megelőző évi adatokhoz képest. Mindemellett az elmúlt évtized adatait vizsgálva is csak átlagos forgalmat hozott a válság kibontakozását követő év, hiszen három korábbi esztendő (2003, 2007, 2008) jóval nagyobb forgalmat jelentett a turisztikai szolgáltatók számára. A helyzet romlását, változékonyságát ugyanakkor jól jelzi, hogy míg 2009-ben elsősorban a *külföldi kereslet* maradt el (az utóbbi tíz év legalacsonyabb forgalmát bonyolították le az utazási irodák), addig 2010-ben mindez a belföldi turizmus forgalmáról állapítható meg. (2. táblázat).

2. táblázat

A turisztikai szolgáltatók forgalma Ukrajnában (2000–2009)

	A turisztikai szolgáltatásokat igénybevevő turisták száma	Ebből:			Kiránduló száma
		Külföldi állampolgár	Külföldre utazó ukrán állampolgár	Belföldi turista	
2000	2013998	377871	285353	1350774	1643955
2001	2175090	416186	271281	1487623	1874233
2002	2265317	417729	302632	1544956	1991688
2003	2856983	590641	344 332	1922010	2690810
2004	1890370	436311	441798	1012261	1502031
2005	1825649	326389	566942	932318	1704562
2006	2206498	299125	868228	1039145	1768790
2007	2863820	372455	336049	2155316	2393064
2008	3041655	372752	1282023	1386880	2405809
2009	2290097	282287	913640	1094170	1909360
2010	2280757	335835	1295623	649299	1953497

Forrás: www.tourism.gov.ua; www.ukrstat.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

A régió országait áttekintve Ukrajna iránti turisztikai érdeklődés a határforgalom adatainak megfelelően Oroszország irányából a legjelentősebb (44%). A szervezett keretek között az országba látogató külföldi turisták rangsorában Oroszországot az USA

(10%), Fehéroroszország (5%), Németország (4%) és Nagy-Britannia (3,6%) követi. A külföldi vendégek nagyobb része a volt Szovjetunió utódállamaiból érkezik és jellemző rájuk, hogy jelentős helyismerettel rendelkeznek. Az Európai Unió területéről érkező turisták, hasonlóan a volt Szovjetunió utódállamaiból érkező vendégekhez, sok esetben azért választják Ukrajnát, mint turisztikai desztinációt, mivel korábban valamilyen módon kötődtek az országhoz, soraikban gyakran találunk korábbi ukrán emigránsokat (WWW.TOURISM.GOV.UA; AUBERT ET AL. 2011).

A válság következtében a legnagyobb mértékben az utazásszervezők által lebonyolított Ukrajnából történő *külföldi utazások* száma esett vissza (-29%, 2009). Az ilyen jellegű utazásokat az elmúlt tíz évben folyamatos növekedés jellemezte, kivételt ez alól ezt megelőzően csak a 2007-es év képezett. A külföldi utazások iránti kereslet 2010-ben helyreállt, hiszen a legjelentősebb növekedés itt volt tapasztalható (29,7%) (2. táblázat). A külföldre utazó ukrán állampolgárok, amennyiben pihenés céljával és turisztikai szolgáltató igénybevételével utaznak külföldre, Törökországot (42%, 2009) és Egyiptomot (28%, 2009) keresik fel elsősorban. A két ország turisztikai jelentősége a térségben zajló események kapcsán 2010 első kilenc hónapjában visszaesett (Törökország 28%; Egyiptom 17%, – 2010). Oroszországot az ukrán turisták 13%-a választotta, a kisebb jelentőségű desztinációk (5%-nál kisebb részesedés) köre viszont kevésbé állandó, és elsősorban a klasszikus üdülést, rekreációt kínálják az ukrán közönségnek (Görögország, Bulgária, Lengyelország, Csehország, Magyarország, Németország).

Ukrajna turisztikai forgalmában a belföldi turizmus részesedése, forgalma folyamatos ingadozást mutat. A forgalom korábbi mélypontjait a 2004. és 2005. évek képezték (2. táblázat). Ennek háttérében a 2004-ben életbe lépő új turisztikai szabályozás állt. Az utazási irodák, utazásszervezők felelősségét és feladatait komolyabb kritériumok alá vonták (többek között ekkor emelték meg a kaució tételeket is), továbbá ezek a változások közvetlenül érintették a turisztikai forgalom más területeit (ki- és beutazó turizmus) is. Kiemelkedik a vizsgált időszakból a 2007-es esztendő, amely az eddigi időszak legnagyobb belföldi forgalmát hozta (2,1 millió). A 2007-es sikeres esztendő háttérében részben az ebben az időszakban kibontakozó erőteljes belföldi idegenforgalmi kampány állt, valamint a közelebbi nyugati desztinációkkal kapcsolatos változás a schengeni övezet kibővítése és a vízumeljárások szigorúbbá válása. 2007 óta

ismét jelentős csökkenés tapasztalható és 2010-ben az eddigi abszolút minimumot érte el (649 ezer) a belföldi turizmus (KALACSOVA, I.V. 2010; WWW.TOURISM.GOV.UA).

A belföldi turisták által legkedveltebb területek Ukrajna közigazgatási egységei közül az Ivano-Frankivszki megye (26,8%), a főváros, Kijev (17%) és a Krími Autonóm Köztársaság (8,7%) (1. melléklet). A három megnevezett terület fogadja a belföldi turisták több mint 50%-át. Az Ivano-Frankivszki megye idegenforgalmi térnyerése Ukrainán belül jó példája annak, hogy megfelelő hozzáállással, tervezéssel és szakszerű megvalósítással 5–10 év alatt jelentős eredményeket lehet elérni a belföldi turizmus és szervezett kirándulások terén.

A *kirándulók* kiszolgálása fontos szolgáltatói feladat az ukrajnai utazási irodák és utazásszervezők számára, mivel évente közel kétmillió turistát érint (2. táblázat). Az „egynapos turisták” száma az utóbbi esztendőben 1,5–2,5 millió között fluktuált. Az utóbbi tíz évben a 2003-as volt a legsikeresebb – ebben az esztendőben a kormány komoly hangsúlyt fektetett a honismereti utak fejlesztésére –, míg az ezt követő három évet (2004, 2005, 2006) látványos visszaesés jellemezte. A kirándulások szempontjából két közigazgatási egység – Ivano-Frankivszki megye (27,3%) és a Krími Autonóm Köztársaság (26,7%) – emelhető ki, hiszen itt bonyolítja le a forgalom 54%-át (WWW.TOURISM.GOV.UA). Az ország méreteit ismerve, talán nehéz elképzelni, hogy egy távolabbi megyéből hogyan kivitelezhető kirándulásként egy-egy krími vagy más túra. De ez is csak a sajátos statisztikának tudható be, hiszen a résztvevők sok esetben már csak a helyszínen igénybe vett turisztikai szolgáltatások révén válnak regisztrált kirándulókká. A köztes utazás, szállás, étkezés már a statisztikai kimutatások látóköreén kívül maradt.

Az ukrajnai utazási irodák és utazásszervezők bevételében a 2009-es évben nem volt megfigyelhető a recesszió hatása, sőt 17%-os növekedés tapasztalható – a teljes bevétel 9,388 milliárd hrivnya (3. táblázat). A területi egységek közül a legnagyobb növekedést arányaiban az Ivano-Frankivszki megye (83%) érte el. De hrivnyában kifejezve legjelentősebb Kijev város fejlődése volt, amely 1,5 milliárd hrivnyával növelte bevételeit. A költségvetésbe beérkezett pénz a fentiekkel ellentétben az utóbbi hat esztendőt követően csökkent. Az utazási irodák és utazásszervezők bevételének 70%-át (!) kijevei szolgáltatók bonyolítják le, ugyanakkor a befizetett járulékoknak csak a 36,6%-a származik a főváros turisztikai szolgáltatóitól.

3. táblázat

A turisztikai vállalkozások tevékenysége Ukrajnában

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Változás 2008-hoz képest (%)
Turisztikai vállalkozások száma	2754	3670	4508	5338	6106	7322	+16,6%
Működő turisztikai vállalkozások száma	2506	2828	3052	3833	4631	4829	+4%
A turisztikai vállalkozások által foglalkoztatott személyek száma (ezer fő)	23,6	21,0	21,7	22,7	23,6	22,8	-4%
Az igénybe vett szolgáltatások összértéke (milliárd hrivnya)	1,988	2,8	3,8	5,5	8,052	9,388	+17%
Költségvetésbe befizetett összeg (millió hrivnya)	96	112,9	131,3	174	208,1	196,5	-6%

Forrás: www.tourism.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

Az utazási irodák és utazásszervezők forgalmában tapasztalható ingadozások az ország idegenforgalmi rendszerének kiforratlanságát jelző legfontosabb összetevők. A változások jelentős részét nem a turisztikai piac hozza létre, hanem a jogalkotásban bekövetkezett változások, külső politikai és gazdasági tényezők. Az ukrán turizmuspolitika által kiváltott hatások az esetek többségében rövid távúak, a „napi politika” változásával háttérbe szorúlnak. Ez a változékonyság, különösen a korábban leírt „gyenge” jogi és statisztikai háttérrel együtt, a turizmusfejlesztés regresszív tényezőit erősíti.

5.7. Turisztikai régiók Ukrajnában

5.7.1. A régiófelosztás szempontjai

Ukrajna területén belül a turizmust az erős területi koncentráció jellemzi, melynek súlyosságát jól érzékeltették a fentiekben már leírt statisztikai adatok is (Kijev város, a Krími A. K. és Ivano-Frakivszki megye túlsúlya egyes esetekben). Ennek megfelelően az ország területét turisztikai szempontok alapján célszerű régiókra osztani, hiszen a hivatalos közeg egyelőre nem használ regionális felosztást, megyénként kezelik az adatokat, ugyanakkor a nemzetközi tapasztalat a turisztikai régiók bevezetésének létjogosultságát támasztja alá.

A korábban publikált csoportosítások – annak megfelelően, hogy az teljes területet vagy csak kiemelt régiókat határoz meg –, általában négy-öt kiemelt turisztikai körzetet jelölnek ki. A témával foglalkozó szerzők a régiók kijelölésénél általában az adminisztratív, természeti és tájföldrajzi felosztás egyjét használják (BEJDIK, O. O. (2001); SKOLA, I. M. (2003); MALJSZKA, M. – HUDO, V. (2007); SASS E. (2009))⁷. Ezek esetenként nehezen, illetve többféleképpen is körülhatárolható egységeket is tartalmaznak (például Maljszka, M. – Hudo, V. szerzőpárosnál). Míg Bejdik, O. O., Skola, I. M., Maljszka, M. – Hudo, V. elsősorban a természeti és rekreációs értékekre helyezték a hangsúlyt, addig Sass E. a kijelölt egységeket statisztikai szempontok és a különleges természeti értékek területeinek lehatárolásával valósította meg.

A turisztikai régiók kijelölésénél felhasználtam a korábbi szempontokat, tapasztalatokat, de elsődleges szempont volt, hogy azoknál átfogóbb, komplexebb módon történjen a régiók kijelölése. Ennek megfelelően fontosnak ítéltam a területi egységek idegenforgalomhoz kapcsolódó statisztikai adatok értékelését. Azok a területek kerültek kiemelésre, amelyek jelentősége kimagasló, illetve azokat is külön számításba vettem, amelyek országos súlya a 1–1,5% alatt marad (1-5. melléklet). A természetföldrajzi adottságok esetében a vízparti területek (elsősorban a Fekete-tenger partszakasza) és a tagolt felszínnel rendelkező hegyvidéki térségek (Kárpátok, Krím) értékeit emeltem ki. Ezt egészítettem ki az országról készített rekreációs erőforrásokat tartalmazó térképekkel, a különleges természeti értékek számbavételével, illetve azokkal az adatokkal, amelyek az egyes területek ökológiai állapotát tartalmazzák (KOC SIS K. ET AL 2008; RUDENKO, V. P. 2008). A környezetszennyezésen belül külön hangsúlyt fektettem a csernobili katasztrófa által sújtott területekre. A fenti adatokat felhasználva, a korábban említett szerzők többségéhez hasonlóan, szintén öt turisztikai régió kijelölését javaslom (4. ábra).

1. Krími turisztikai régió

---

⁷ Bejdik, O. O. által kialakított rekreációs területek: Fekete-tenger melléki; Kárpát-Podóliai, Poliszja-Központi; Harkovi; Dnyeper-melléki-; Donyeci.

Maljszka, M. – Hudo, V. által kialakított régiók: Krími turisztikai körzet; Fekete-tenger melléki turisztikai körzet; Kárpáti turisztikai körzet; Központi turisztikai körzet; Poliszjai turisztikai körzet.

Sass E. által kialakított régiók: Kijev; Krím-félsziget; Azov-mellék és környéke; Kárpátok vidéke; Odesszai megye.

Skola, I. M. által kialakított rekreációs területek: Nyugati (Kárpáti régió és Dnyiszter- melléki régió); Központi (Podóliai régió, Dnyeper-melléki régió és Poliszjai régió); Keleti (Donyeck-melléki régió); Déli (Fekete-tenger melléki régió és Krími régió).

2. Központi turisztikai régió
3. Kárpáti turisztikai régió
4. Fekete-tenger melléki turisztikai régió
5. Keleti turisztikai régió.

4. ábra

Kiemelt jelentőségű turisztikai régiók Ukrajnában

Szerkesztette: Berghauer S.

A fejlett turizmussal rendelkező országokkal szemben Ukrajnában a kijelölt turisztikai régiók nem fedik le az ország teljes területét, ugyanis egyes térségekben gyakorlatilag egyáltalán nem beszélhetünk turizmusról. A kijelölt területeken túl fennmaradó 13 megye turizmusban betöltött szerepe alacsony. Ukrajnára jellemző ugyanis, hogy a hivatalos statisztikában szereplő idegenforgalomra vonatkozó adatok nagyon nagy területi differenciákat tárnak fel. Kimutatástól, évtől függően 6–14 területi egység teljesít 1% alatt (WWW.TOURISM.GOV.UA) (1-5. melléklet). Ezek általában az ország belső megyéi közé tartoznak, melyek közül kiemelhetjük a Zsitomiri, Kijevi, Szumi, Ternopili, Csernyigivi, Kirovográdi megyéket. Rekreatív értékelések alapján alacsony részesedéssel (2% alatti) rendelkeznek a Vinnyicai, Kirovográdi, Kijevi

megyék. Környezetszennyezés szempontjából elsősorban a nagyobb ipari gócpontok tűnnek ki (például a Luganszki terület), de külön hangsúlyozni kell azt a három megyét (Rivnei, Zsitomiri, Kijevi), amelyek a csernobili katasztrófa sugárzásából fokozottan részesültek (KOCSIS K. ET AL 2008; RUDENKO, V. P. 2008).

5.7.2. Krími turisztikai régió

A *Krími turisztikai régió* – Ukrajna legismertebb üdülőterülete. A turisztikai régió esetében a Krím-félsziget déli részén kialakult mediterrán éghajlat, a tengerpart teraszos jellege, a változatos természetföldrajzi, domborzati adottságok, valamint a különböző korok, kultúrák, vallási felekezetek által hátrahagyott értékek a legfontosabb vonzerők. Az ukrán szakirodalom globális jelentőségű desztinációként tekint a Krími turisztikai régióra.

A Krím-félsziget a Szovjetunió idejében vált az unió tömegetturizmusának legfontosabb célterületévé, s ma is Ukrajna legfontosabb üdülő övezetének tekinthető. A régió teljes turisztikai forgalma becslések szerint meghaladja a 8 millió főt, míg hivatalosan csak 2 millió turista-érkezést regisztráltak, és ebből 170 ezer a külföldi vendég. A turisztikai szolgáltatók adatai szerint is a Krím-félsziget (beleértve Szevasztopol várost is) fogadja a külföldi turisták 27,6%-át és bonyolítja le a kirándulások 35,5%-át (WWW.TOURISM.GOV.UA).

Az üdülturizmus szempontjából a félsziget déli részén fekvő települések Jalta, Alusta, Alupka, Szudak, közlekedési és más központi funkciói miatt Szimferopol, kulturális erőforrásai folytán Bahcsisaraj és Feodoszia emelhető ki, továbbá a megyékkel azonos területi egységként rangsorolt Szevasztopol város (MALJSZKA, M. – HUDO, V. 2007).

Kedvező éghajlata mellett jó balneológiai adottságai, valamint több helyen előforduló gyógyiszaplelőhelyei kiemelt egészségturisztikai területté tették a régiót. Ma ebben a régióban több mint 565 egészségturisztikai létesítmény fogadja a vendégeket, többek között 128 szanatórium és gyógyászati szolgáltatásokat nyújtó panzió. A Krími turisztikai régió fogadja Ukrajna egészségturistáinak közel 19%-át.

A Krím-félsziget természeti értékeit hat természetvédelmi terület (Krími, Jaltai Hegyvidéki-erdős, Martyjan-fok, Karadagi, Kazantipi, Opuki) keretein belül őrzi. Ezek közül a legjelentősebb a 44 ezer ha összterületű Krími Természetvédelmi Terület,

melynek nagyobb része a Krími-hegység Fő-vonulata mentén fekvő területeket öleli fel és célja az őshonos élővilág, a jellegzetes bükkös és tölgyes erdők megóvása (IZSÁK T. 2007).

5.7.3. Központi turisztikai régió

A *Központi turisztikai régió* az ország fővárosát, Kijevet foglalja magába. Ukrajnában Kijev város, mint önálló országos jelentőségű közigazgatási egység jelenik meg a statisztikákban (hasonló státusszal még Szevasztopol rendelkezik). Az ország fővárosa sok tekintetben – gazdasági, politikai, vallási, oktatási – kiemelt szerepet foglal el, idegenforgalmi szempontból is fontos híd szerepet tölt be.

Kijev területén belül kiterjedt zöldövezetes objektumok kerültek kialakításra (43,6 ha), minden lakosra 181 m² parkosított terület jut. A város nevezetességei természetesen az épített-kulturális vonzerő körébe tartoznak és a kelet-európai kultúrkör sajátos világát prezentálják. A nevezetességek közül kiemelendő a Szófia Székesegyház és a körülötte kialakított barlangkolostor, a Pecserszka Lavra, amely az UNESCO Világörökség részét képezi. A létesítmény (és a Kijevben található több tucat „hagymakupolás” templom) ortodox vallási felekezethez tartozó hívek kiemelt vallási zarándokhelye (MASZLJAK, P. O. 2008).

Kijev központi szerepét alátámasztja a turisztikai szolgáltatások terén tapasztalt erős túlsúly. A hivatalosan kiszolgált turisták 41,3%-a kijevei utazási irodák vagy utazásszervezők szolgáltatásait veszi igénybe. Országos viszonylatban csak a kirándulásszervezés és a belföldi turisták kiszolgálása terén maradnak 17% alatt mutatói, valamint sajátos természetföldrajzi adottságainak köszönhetően az ország egészségturizmusban betöltött szerepe csekély (2-3%). Ukrajna nemzetközi turistaforgalmának túlnyomó része itt bonyolódik le. A hivatalos keretek között érkező külföldi turisták felét, a külföldre utazó ukrán állampolgárok 70%-át (!) szolgálják ki a fővárosban bejegyzett turisztikai szolgáltatók. A város fejlett turisztikai infrastruktúráját minősíti, hogy több mint ezer kereskedelmi szálláshely és ugyanennyi utazási iroda, illetve utazásszervező szolgálja a fellépő kereslet kielégítését (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2010).

A főváros ilyen jellegű fölénye ugyanakkor aggasztónak is mondható. A 27 területi egységből összeálló ország idegenforgalmában megjelenő ilyen jellegű túlsúly a

periférián lévő területek teljes háttérbe szorulását, elértéktelenedését eredményezi, hiszen egyes közigazgatási egységek turisztikai súlya nem éri el az 1%-ot (1-3. melléklet). Mindez jól jelzi Ukrajna turizmusának kezdeti stádiumát is.

5.7.4. Kárpáti turisztikai régió

A *Kárpáti turisztikai régió* Ukrajna nyugati megyéit öleli fel: Kárpátalja, Ivano-Frankivszi, Csernyivci, Lembergi (Lvivi) területek. Ez a régió rendelkezik Ukrajna rekreációs erőforrásainak az egyharmadával. A legfontosabbak ezen a területen a természeti erőforrások, amelynek alapját a Kárpátok hegyvonulata alkotja. A régió részét képezi négy nemzeti park (Szinevér – Kárpátalja; Kárpáti – Ivano-Frankivszi terület; Vizsnyica – Csernyivci terület; Javorovi – Lembergi terület) és a Kárpáti Bioszféra Rezervátum, melynek egyes területei felkerültek az UNESCO természeti örökségnek listájára.

A Kárpáti turisztikai övezet több mint 800 feltárt ásványvízlelőhellyel rendelkezik és az Ukrajnában ismert valamennyi (36) ásványvíztípus megtalálható területén. Mindez és a domborzat nyújtotta változatosság kedvező balneológiai, valamint klimatikus erőforrásokkal ruhazza fel a térséget, területéből közel 617 ezer ha rendelkezik rekreációs szempontból hasznosítható tulajdonságokkal. Az egészségturizmus fejlettségét jól jelzi, hogy a Truszkavec (Lembergi terület) környékén kialakított gyógyüdülők forgalma megközelíti az évi 75 ezer főt, ami alig marad el Kárpátalja (csak 4-5 ezerrel) teljes egészségturisztikai forgalmától. A változatos természeti adottságok és domborzat másik fontos hasznosítási lehetősége a téli sportok területén érvényesül, a Kárpáti turisztikai régió Ukrajna legfontosabb síturisztikai területe, amely némi fejlesztéssel akár 250 ezer személy kiszolgálására is alkalmassá válhat (MALJSZKA, M. – HUDO, V. 2007).

A fentiekben említettek mellett a régió jelentős kulturális erőforrásokkal is rendelkezik. Adottak a lehetőségek a városi turizmus fejlesztésére (Lemberg, Ungvár, Munkács), valamint a változatos nemzetiségi és vallási viszonyoknak köszönhetően nagy lehetőségek rejlenek a falusi-, vallási-, honismereti-, rendezvényturizmus fellendítésében. A térség kulturális idegenforgalmi erőforrásainak jelentőségét jól jelzi, hogy Lemberg történelmi városközpontja felkerült az UNESCO kulturális örökségnek listájára, valamint a Kárpátokban jellemző fatemplomok közül néhány (többek között a

kárpátaljai Uzsok és Körösmező településeken lévő) jó eséllyel felkerülhet a nevezett listára (SASS E. 2009; WWW.UNWTO.ORG).

4. táblázat

A Kárpáti turisztikai régió intézményellátottsága (2006)

Turisztikai intézmény típusa	
Szanatórium	60
Profilaktikus szanatórium	70
Panzió	17
Üdülő	130
Nyári szezonban működő gyermektábor (üdülő)	150
Téli szezonban működő gyermektábor (üdülő)	180

Forrás: MALJSZKA, M. – HUDO, V. 2007; Szerkesztette: Berghauer S.

A régió adottságait ismerve nem meglepő, hogy az ország egészségturisztikai forgalmának 12,5%-át itt bonyolítják le, igaz hogy a Lembergi (Lvivi) terület erős túlsúlya a jellemző, ahol az ország forgalmának 8%-a realizálódik. A turisztikai szolgáltatók adatait összegezve elmondható, hogy a régió bonyolítja le az ország forgalmának 14,9%-át. A turisztikai szolgáltatások terén kiemelkedik Ivano-Frankivszk megye, elsősorban jól szervezett kínálatával, amely az országban első helyen áll a belföldi turisták (26,8%) és kirándulók (27,3) éves forgalmát tekintve (WWW.TOURISM.GOV.UA).

A régió részét képező Kárpátaljáról a köztudatban szereplő információk és egyes útikönyvek is gyakran olyan képet tárnak elénk, amely Ukrajnán belül talán túlértékeli a megye turisztikai jelentőségét. A statisztikai adatok ezt részben cáfolják, de Kárpátalja, az országon belüli relatíve csekély turisztikai részesedését sem szabad alulértékeln. Az átlagosan 1,5-3%-os országos részesedés, az egyes régiók erős túlsúlya, illetve Kárpátalja csekély gazdasági részesedése miatt ugyanis felértékelődik. A területi egységek (megyék) rangsorában Kárpátalja turizmusát a statisztikai mutatók átlagát tekintve a 10-11. hely környékére rangsorolhatjuk, ami a 27 területi egységet tekintve jónak mondható. A megye gazdasági, demográfiai mutatóit figyelembe véve turisztikai téren jelentősek az eredmények, valamint a lehetőségek is széleskörűek. Kárpátalján, adottságainak megfelelően, kiemelt figyelmet fordítanak a gyógyturizmus, a hegyi turisztikai célterületek infrastruktúrájának és a statisztikák által nem kimutatott, de a

terület rurális lakosságának megmaradása szempontjából fontos falusi turizmus fejlesztésére. A legnagyobb beruházásokat az elmúlt évtizedben a megye turizmusának húzóágazatát képező gyógyturizmus terén hajtották végre (BERGHAUER S. 2009A).

5.7.5. Fekete-tenger melléki turisztikai régió

A *Fekete-tenger melléki turisztikai régió* az Odesszai, Mikolajivi és Herszoni megyék területét öleli fel. Az övezet legfontosabb turisztikai vonzerői közé tartoznak a kedvező éghajlati adottságok – nyáron meleg és strandolásra alkalmas tengerpart és a jó gyógyturisztikai lehetőségek – a gyógyiszap és az ásványvíz. A „limánokkal” tagolt partszakasz sajátos mikroklímája és strandjai mellett számos helyen gyógyhatású iszapot is hasznosítanak, melyek közül a legjelentősebb tartalékokkal a Kujalnickij-, Budzsackij-, Hadzsibejszkij- és Tiligulszkij limánok rendelkeznek. Az ásványvízlelőhelyek többsége szintén a tengerhez közel fekvő területeken helyezkedik el (15-20 km), jelentősebb hányaduk a Fekete-tenger melléki artézi medence területén található (MALJSZKA, M. – HUDO, V. 2007).

A fenti turisztikai erőforrások hasznosítását 240 turisztikai szolgáltató és 790 rekreációs létesítmény (többek között 55 szanatórium) látja el. Hivatalos adatok alapján a régió évente fél millió turistát fogad, de nem hivatalos becslések szerint ez az érték meghaladja a két milliót. A Fekete-tenger melléki üdülő övezet bonyolítja le Ukrajna egészségturisztikai forgalmának 20%-át (WWW.TOURISM.GOV.UA).

A turisztikai régió területén 250 védett objektum található, három bioszféra rezervátum (Aszkányia-Nova – Herszoni terület; Fekete-tengeri – Herszoni terület; Dunai – Odesszai terület) és az Azov-Szivasi Nemzeti Park. Kulturális téren kiemelhetjük a Fekete-tenger partvidékén egykor létezett görög városok régészeti leleteit (Odessza, Olbia), Odessza történelmi belvárosát, valamint a Bilgorod-Dnyiszrovszki erődöt (UKRAJNA. TURISZTIKAI TÉRKÉP 2002).

5.7.6. Keleti turisztikai régió

A *Keleti turisztikai régió* Ukrajna – turisztikai szempontból – fontosabb keleti megyéit öleli fel: Harkivi, Dnyipropetrovszki, Donyecki, Zaporizzsjai területek.

Ukrajna keleti megyéi az ország gazdaságának legfontosabb területei, magasan urbanizált térség fejlett infrastruktúrával. Rekreációs jellegű turisztikai erőforrásaiknak

hasznosítása a szovjet időszakban vált igazán jelentőssé és ma a régió turisztikai ellátásáról 915 turisztikai szolgáltató gondoskodik. Az utazási irodák és utazásszervezők szolgáltatásait 570 ezer turista veszi igénybe (a nem hivatalos becslések ennek a négy-öttszörösét tekintik reálisnak), ami az ország regisztrált forgalmának a 23%-át képezik. A régió fejlett egészségturizmussal rendelkezik, a szóban forgó négy megye fogadja Ukrajna egészség- és gyógyturizmus forgalmának a 22%-át. A négy területi egység adatait áttekintve az egészségturizmus terén kiemelkedik a Donyecki terület, amely az ország teljes forgalmának 8,8%-át bonyolítja le az itt lévő 377 egészségturisztikai létesítménynek köszönhetően (WWW.TOURISM.GOV.UA).

A turisztikai régió természetföldrajzi adottságai közül kiemelhetjük a terület déli részének kedvező, enyhe éghajlatát. A keleti turisztikai régió déli részén a napsütéses órák száma alig marad el a déli megyék értékei mögött. Kedvezőek az adottságok a vízparti, tengerparti üdülés fejlesztésére. A Donyecki területen ismert és közkezdelt üdüülöhelyek a Szolenij Limán, Banne-, Ripne-, Szlipne-tavak (MALJSZKA, M. – HUDO, V. 2007).

A régió balneológiai szempontból jól ellátott, melynek bázisára 843 egészségturisztikai létesítmény épült. A jelentős ásványvízkészlet mellett az intézmények zöme a helyben nagy számban előforduló gyógyiszap hasznosításával vonzza a vidékre a turistákat.

A régió természeti értékeit 609 védett terület és objektum őrzi, többek között a Szent Hegyek Nemzeti Park (40 ezer ha), amely Donyeck megyében található. A kulturális értékek közül kiemelhetjük a Dnyipropetrovszki megyében található Szlovjánohirszk, Sztari Kodaki és Zsovti Vodi településeket. Utóbbi a kozák világ fontos eseményeit idézi fel. A Zaporizzsjai megyében a Hortica nemzeti történelmi védett terület és a Kr. e. III.-I. évezredből származó kurgánok nevezetesek (MASZLJAK, P. O. 2008).

6. A természetföldrajzi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése

6.1. Földrajzi fekvés

Kárpátalja Greenwichtől keletre, az Egyenlítőről és az Északi-sarktól közel azonos távolságban helyezkedik el az északi szélesség 47°53' – 49°06' és keleti hosszúság 22°09' – 24°38' által határolt területeken. Földrajzi elhelyezkedése hatással van a természetes fényben végezhető turisztikai tevékenységekre. Az éjszakák hosszának és a napi átlaghőmérséklet változásának következtében alakult ki a Kárpátalja turizmusára jellemző szezonális, amely elsősorban az üdülturizmusra és az aktív turisztikai tevékenységekre gyakorol közvetlen hatást (MICHALKÓ G. 2007A).

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb megyéje (hivatalosan *Закарпатська область, Kárpátontúli terület*). A kis területű megye (Ukrajna területének 2,1%-át foglalja el) földrajzi fekvése sajátos, részben nagyon kedvezőnek, másrészt periférikusnak mondható. Kárpátalja fekvésében különösen kedvező, hogy négy országgal határos (északon Lengyelországgal, nyugaton Szlovákiával, délnyugaton Magyarországgal, délen Romániával), hiszen a szomszédos országokra potenciális küldőterületként tekinthetünk. A megye Ukrajna két területi egységével (északkeleten a Lvivi /Lemberg/ és délkeleten az Ivano-Frankivszki megyékkel) határos, de a belföldi turizmus viszonylatában a központtól való nagy távolság negatívumként értékelhető.

Kárpátalja fekvése kedvezően hat a megye nemzetközi közlekedésben betöltött szerepére is, hiszen közúti, vasúti forgalma igen jelentősnek mondható. Ukrajna és az Európai Unió közötti kapcsolat fenntartását segítik elő a több évezrede ismert és használt hágók: *Uzsoki* (889 m), *Vereckei* (839 m), *Kisszolyvai* (1014 m), a *Toronyai* (930 m) és a *Tatár* (Jablunyivkai, 931 m) (5. ábra) (ASZTAVECKA, O.V. ET AL. 1996; KOVÁCS S. 2003).

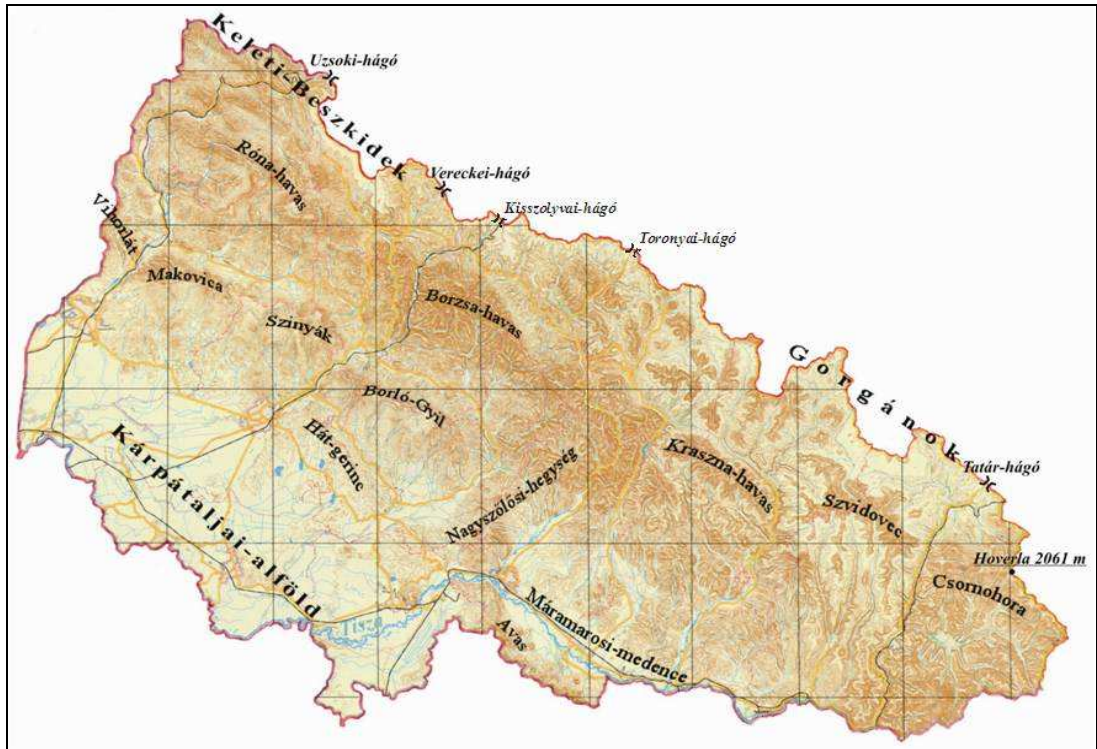
Kárpátalja fekvésének érdekességei közé tartozik, hogy a megye területén, Rahótól nem messze található az Európa közepét jelölő obeliszk. A turisták által nagy számban látogatott és igen közkedvelt hely földrajzi hitelességét ugyanakkor sokan vitatják.

6.2. Domborzat

Kárpátalja az Északkeleti-Kárpátok Vízvásztó-vonulattól dél-délnyugatra, a Kárpát-medence északkeleti szegletében helyezkedik el. Területe 12,8 ezer km². Földszerkezeti alapját két egység alkotja: a *Kárpátaljai-süllyedék* és a *Gyűrt-Kárpátok* (5. ábra) (GÖNCZY S. 2009).

5. ábra

Kárpátalja domborzata

Forrás: Gönczy 2009; Vavilin 2005; Szerkesztette: Berghauer S. 2010

A megye területének csaknem 80%-át alacsony és közép magas hegység foglalja el. Kárpátalja hegyvidéki területe három részre osztható: Vízvásztó-vonulat, Havasi-vonulat és Vihorlát-Gutini vulkáni vonulat. A hegygerincek csapásiránya északnyugat–délkeleti. Északkeleten, keleten – ahol Kárpátalja határos Lemberg és Ivano-Frankivszk megyékkel – található a Vízvásztó-vonulat (1000–1700 m). A vonulat nagyobb része a megye határain túl helyezkedik el, Kárpátalján húzódó tagjai a Keleti-Beszékidek és a Gorgánok (BALEGA, SZ.SZ. ET AL. 1983).

A Vízvásztó-vonulattól délre, délnyugatra helyezkednek el a Havasi-vonulat nyúlványai, amelyek a helyiek által csak *polonina* néven ismertek. A Havasi-vonulat

felszínét a Tisza jobb oldali mellékfolyói szabdalják fel a következő hegységekre: Róna-havas (1000–1400 m), Borzsa-havas (1200–1600 m), Kraszna-havas (1200–1500 m), Szvidovec (Fagyalos, 1500–1800 m), Csornohorai-masszívum (1400–2000 m) és a Rahói-hegyek (1700–1900 m).

Kárpátalja hegyvidéki részének harmadik, egyben legfiatalabb része, a Havasi-vonulattól délre, délnyugatra található Vihorlát–Gutini (vagy Ungvár–Huszti) vulkáni vonulat (700–1000 m), melynek képződményei: Vihorlát, Makovica, Szinyák, Borló-Gyil, Hát-gerinc, Nagyszőlősi-hegység és az ukrán–román határ mentén lévő Avas, Kőhát, Gutin. A Vihorlát–Gutini vonulat hegységeinek a legfontosabb fejlődési időszaka a szarmata és a pannon vége közé tehető (POP, SZ. 2009).

Kárpátalja három hegyvidéki területét folyóvölgyek szabdalják fel, melyek mentén egy nagy és több kismedence (Perecsenyi-kismedence, Szolyvai-kismedence, Ilosvai-kismedence, Kőrösmezői-kismedence, Ökörmezői-kismedence) alakultak ki tovább tartkítva a vidék felszínének formakincsét. Kárpátalja egyetlen „teljes értékű” medencéje, az Aknaszlatinai- (vagy Máramarosi-) medence a Tisza völgyében Huszttól keletre, Lonkáig húzódik. A Nagyszőlősi- és Avas-hegység vulkáni, valamint a Kraszna-havas és a Szvidovec nyúlványai által határolt medence hossza 50 km, szélessége 20 km.

Kárpátalja délnyugati részén található a Kárpátaljai-alföld. Északi határát a Vihorlát–Gutini vulkáni vonulat alkotja, északnyugaton átnyúlik a mai Szlovákia területére és Kelet-szlovákiai-alföldként folytatódik, délen, délkeleten pedig a Magyarország területén lévő Alföldhöz csatlakozik, annak északkeleti részét képezi. A Kárpátaljai-alföld kelet–nyugati kiterjedése 80–90 km, szélessége 22–35 km. Átlagos tengerszint fölötti magassága 100–120 méter között ingadozik. Déli részén emelkedik ki a síkvidékből a Beregszászi-dombvidék (Nagy-hegy, 365 m) (GÖNCZY S. 2009).

Kárpátalja morfológiai adottságairól elmondható, hogy nagy relatív relieffel és magas felszabdaltsági indexszel rendelkező területről van szó. A jelenlegi turisztikai trendek az ilyen, illetve a hasonló adottságokkal rendelkező térségeket a turizmus fejlesztése szempontjából kedvező perspektívával rendelkező területként kezelik. A változatos morfológiai adottságok kiváló lehetőségeket kínálnak mind az aktív, mind az üdülturizmus termékeinek fejlesztésére, melyek közül Kárpátalján a síturizmus térnyerése célozható meg eredményesen, hiszen országon belül csak a Kárpátok vonulata biztosítja a téli sportokhoz a megfelelő feltételeket. A síturizmus legfontosabb

területét képező Havasi-vonulat kőzetanyaga (flis) is hozzájárul a lehetőségek bővítéséhez, hiszen területét V-alakú folyóvölgyek szabdalják fel, és csak ritkán fordulnak elő függőleges falak, optimális feltételeket teremtve a sípályák kialakítására (GYURICZA L. 2008; BERGHAUER S. 2010).

Kárpátalja alacsony és közép magas hegységeiben a síturizmus nemzetközi szintre való emelését konkrétan a morfológiai adottságok korlátozzák, hiszen a magasabb tartományok hiánya erős szezonalitást és időjárás-függőséget von maga után. Ebből kifolyólag az említett területeken (Róna-havas, Szvidovec, Csornohorai-masszívum) a síelés mellett célszerű az extrém sport turisztikai lehetőségeit bővíteni (mountain bike kerékpározás, siklóernyőzés) és a sífelvonókat kerékpár-, illetve ejtőernyő szállításra is alkalmassá tenni.

6.3. Éghajlat

Ukrajna éghajlatkutatói a szovjet éghajlatkutatás hagyományait követve az Aliszov-féle éghajlati osztályozást használják. Kárpátalja éghajlata ennek megfelelően a nedves kontinentális éghajlattípushoz tartozik, a megye nagyobb részét képező Kárpátokban pedig ennek hegyvidéki változata a jellemző. A Kárpátok vonulatának különösen fontos szerepe van a terület éghajlatának kialakulásában, hiszen egyrészt gyengíti a szibériai és erősíti az azori anticiklon hatását, másrészt növeli a konvekciós légmozgást, ezzel a vidéken időnként heves esőket, árvizeket okozva (MOLNÁR J. 2009).

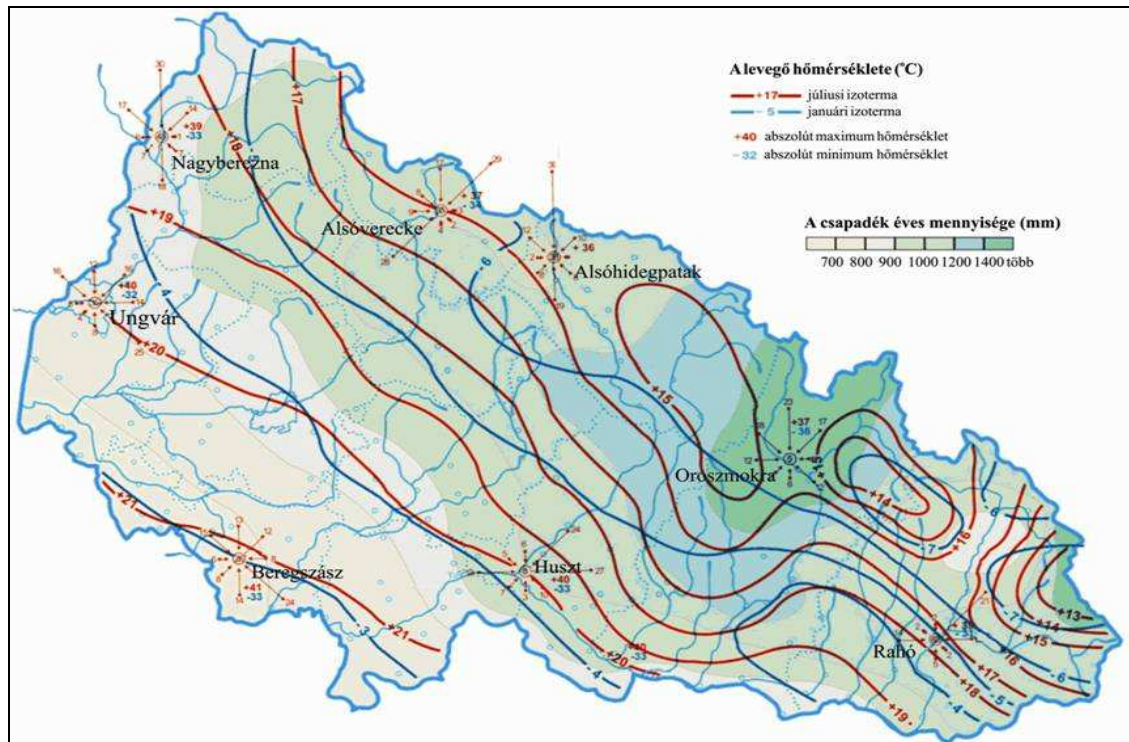
A megyében a változatos morfológiai viszonyok nagy hatást gyakorolnak a hőmérséklet területi eloszlására. Az évi középhőmérséklet az alföldi részen 9-10°C, a magasabb hegygerinceken, 1000 m felett 0 és 3°C között változik. A január a leghidegebb hónap, a síkvidéken a középhőmérséklet -2 és -3°C, a hegyvidéken a völgyekben -4°C–-7°C, a gerinceken -6–8°C. A legmelegebb hónap a július, középhőmérséklete a síkvidéken +20°–+21°C, a hegyvidéken a völgyekben 14–19°C, a hegytetőkön 10°C körül alakul. A megyében a leghidegebbet Oroszmokrán mérték -36°C, a legmelegebbet pedig Beregszászon +41°C (BODNAR, V. 1987; MOLNÁR J. 2009).

Kárpátalja a Kárpát-medence egyik legcsapadékosabb része (6. ábra). A síkvidéken 650–700 mm (Beregszász – 670 mm/év), a Havasi-vonulat tetőin eléri az 1500 mm-t. A legmagasabb értékeket a Plaj meteorológiai állomáson mérik: 1736 mm/év. A csapadék éves járása enyhe nyári maximumot mutat, a legcsapadékosabb hónap a június. A

legkevesebb csapadék tél végén, tavasz elején hullik. A csapadékos napok száma Kárpátalján a domborzati viszonyoktól függően 140–190 között mozog. A hótakaró az alföldi részen nem tartós, december végén alakul ki. A hegyvidéken november közepétől jelenik meg a hó, 90–100 napig marad meg, de a hegytetőkön akár 6 hónapon át is látható összefüggő hótakaró (GYIBROVA, O. T. 1967).

6. ábra

Kárpátalja éghajlata

Forrás: Pop, Sz. 2009; Szerkesztette: Berghauer S.

Kárpátalja éghajlatát megvizsgálva, a viszonylag kis terület ellenére, jelentős különbségek tárulnak elénk. Ennek kiváltó oka a terület relatíve magas reliefenergiája, amely a turizmus szempontjából lényeges, kedvező éghajlati különbségeket teremt. A nedves kontinentális éghajlattípus elsősorban a nyári időszak turisztikai tevékenységeinek kedvez. Az alföldi részen az 5°C feletti napi átlaghőmérséklet viszonylag hosszú időszakot ölel fel (240 nap – márciustól novemberig), ami már a tavaszi, őszi időszakokat is alkalmassá teszi a természetjárás, városnézés, rendezvények lebonyolítására. A meleg nyári időszak lehetőséget teremt a fentiekén túl a vízparti üdülés (elsősorban a síkvidéken) és a hegyi túrák, ökoturisztikai programok

szervezésére. A kis területen összpontosuló magas relatívrelief értékek szemléletessé teszik az éghajlat és a magasságváltozás természetére gyakorolt hatását, amit külön értéként kell megemlítenünk. A megyét meglátogató turisták ennek köszönhetően több évszakot is élvezhetnek egy-egy utazás alkalmával.

Hosszabb távon ugyanakkor Kárpátalján is számolnunk kell a nemzetközi szinten, több fórumon is részleteiben vizsgált klímaváltozás hatásaival, különösen annak fényében, hogy a turisztikai fejlesztések még a kezdeti stádiumban vannak. A jelenleg a síturizmus fejlesztése szempontjából kedvező éghajlati és domborzati lehetőségek a Kárpát-medencére vonatkozó modellek értelmében jelentősen (akár 40%-kal is) szűkülhetnek (JACOB, D. – RADVÁNSZKY B. 2008) az elkövetkező ötven évben. Ennek fényében különösen nagy körültekintéssel kell a fejlesztéseket végrehajtani, egyrészt a helyszínek térbeli megválasztásánál, másrészt a technikai eszközök, több évszakban is használható felvonók és szolgáltatások telepítésénél.

6.4. Vízrajz

6.4.1. Felszíni vizek

A domborzati viszonyoknak köszönhetően Kárpátaljára a sűrű *vízhalózat* jellemző. A 10 km-t nem meghaladó hosszúságú *folyók* száma 9277, melyeknek teljes hossza meghaladja a 19 793 km-t. 152 olyan folyó van a megyében, melyeknek hossza 10 km-nél több és négy – a Tisza, a Borzsa, a Latorca és az Ung –, melyeknek hossza a 100 km-t meghaladja. Valamennyi folyó vizét a *Tisza* gyűjti össze és szállítja a Dunába és a Fekete-tengerbe (BALEGA, SZ.SZ. ET AL. 1983).

A kárpátaljai folyók táplálása esővíz (40%), olvadó hólé (30%) és felszín alatti víz (30%) által történik. A folyók lefolyása nagymértékben változik az év folyamán. A tavaszi árhullám mellett gyakoriak a vízszintingadozások más évszakokban is. A terület tagolt jellegéből fakad, hogy a vízszintemelkedés gyorsan megy végbe, ugyanakkor az árhullámok ritkán tartanak tovább 4–8 napnál (HERENCSEK, K. I. 1981).

Kárpátalja legjelentősebb folyója a Tisza, amely a megye keleti részén ered, két ága (a Fekete- és a Fehér-Tisza) Rahónál egyesül (7. ábra). A Tisza teljes kárpátaljai hossza 275 km. Fő forrásának a Fekete-Tiszát tartják, amely a Gorgánokat és a Szvidovec-hegységet összekötő gerincnél ered. A Fehér-Tisza Rahótól keletre, az Asztag-hegy (Szytyig) oldalában ered (KOVÁCS S. 2003; MOLNÁR J. 2009).

7. ábra

A Fekete- és a Fehér-Tisza összefolyása Rahónál

Fotó: Berghauer S. 2009.

Kárpátalja folyóinak hegyi jellegéből fakad, hogy látványértékük a változatos felszíni formáknak köszönhetően magas, ezt tovább fokozzák a megyében található vízesések és szurdokvölgyek (6. melléklet). A hegyekben több *vízesés* is található, amelyek közül a legtöbben az Iker-havas (Bliznica, 1883 m) oldalában, a főút mentén található Trufanec-vízesést ismerik. A legszebbnek a Sipot-, a Pliska- és a Lumsori-vízeséseket tartják (PAP, I. I. – PAP, D. I. 1971).

Kárpátalján 137 *tavat* találunk, ebből 32 keletkezett természetes módon. A természetes tavak többsége kisméretű, területük általában nem haladja meg az egy ha-t. Jelentős részük festői környezetben, 1500–1800 méter magasságban található, tovább növelve a Csornohora- és a Szvidovec-havasok látványértékét. A természetes eredetű tavak legnépesebb csoportját a jégkorszaki gleccserek által kialakított kártavak alkotják. Ezek közé tartozik a Brebeneszkul-tó, amely Ukrajna legmagasabban fekvő tava – 1801 m. A természetes tavak közül Kárpátalján a legismertebb és egyben a legnagyobb a Szinevéri-tó (a Szinevéri Nemzeti Park gyöngyszeme), amely keletkezését tekintve az elgátolt tavak típusába tartozik, hiszen csuszamlás által keletkezett. A 989 méter

magasan található tó területe vízállástól függően 5–7 ha között váltakozik és legnagyobb mélysége 24 m (GRIBOV, V. – NYORBA, V. 2006; MOLNÁR J. 2009).

A nagyobb méretű mesterséges tavak, víztározók száma közel 60. Közülük turisztikai szempontból a bányatavak a leglátogatottabbak. Az aknaszlatinai sóstavak a sóbányászat által létrehozott vájatok további kioldódása és beomlása során keletkeztek. A magas sótartalomnak (146-200 g/l) köszönhetően nagy tömegek keresik fel és élvezik a tavak gyógyhatását. A bányatavak csoportjába sorolhatjuk a Dédai-tavat (48 ha) is, amely egyre népszerűbb vízparti üdülőhely. A legnagyobb felületű mesterséges tó Kárpátalján a Fornosi-víztározó (halastó), melynek mérete 285 ha (SZILÁGYI ZS. ET AL. 2006).

A vízrajzi adottságok jelenleg nincsenek kellőképpen hasznosítva. A nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével jelentős fejlődés várható Kárpátalja turizmusának e szegmensében. A nagyobb esésű folyókon elvélve már ma is rendeznek vízi (vadvízi) túrákat, de ezek szélesebb körű elterjedése még várat magára. A hegyi folyók többsége még tiszta vizű. Számos őshonos halfajta található vizeikben, lehetőséget kínálva a horgászás és vízparti üdülés fejlődésére. A mesterséges tavak egy részét üdülésturisztikai céllal hasznosítják – Sajáni-tó, Dédai-tó, Nagyberegi-halastavak –, melyek környezetében megindult a szükséges turisztikai infrastruktúra kiépítése. A vízrajzi vonzerőkre épülő turisztikai kínálat elsősorban szűk belföldi körben ismert és a kapcsolódó szolgáltatások is ezek kielégítését célozzák meg. Külön ki kell emelnünk a Tisza összefolyásához és eredetéhez kapcsolódó lehetőségeket, hiszen ezt már ma is nemzetközi, Kárpát-medencei érdeklődés övezi (BERGHAUER S. 2010).

6.4.2. Ásvány- és termálvizek

Kárpátalja változatos geológiai felépítésének köszönhetően *ásvány- és termálvízben* gazdag terület, melyek első írásos említése „savanyúvíz”-ként már 1463-ban szerepel. Fürdőházakban az itteni vizeket a 17. századtól hasznosítják, palackozásuk pedig a 18. században kezdődött meg Szolyva és Visk környékén, ahol ma is nagy mennyiségben palackozzák a közkedvelt ásványvizeket (BERGHAUER S. 2006A).

A megyében az Ukrajnában fellelhető 36 különböző típusú ásványvíz közül 32 típus található meg, és több olyan forrás ismert, melyek összetétele a kaukázusi ásványvizeknek a teljes értékű analógja (Borjomi, Esentuki). Összesen 360 jelentősebb

forrást, lelőhelyet tartanak nyilván, melyek többsége mesterséges fúrás eredménye. A források napi vízhozama meghaladja a 10 ezer m³-t. Ukrajnai sajátosság, hogy a vonatkozó törvények a természeti rekreációs erőforrásokat tárgyalva csak két felszínalatti vízfajtát (ásvány- és termálvizet) különítenek el. Turisztikai szempontból viszont ezeken túl fontos lenne a gyógyvizek egyértelmű törvényi lehatárolása, hiszen azok hasznosítás tekintetében teljesen más, nemzetközi vonzást, turizmust is generálhatnak („AZ ÜDÜLŐHELYRŐL”, TÖRVÉNY /2000, N 50, 435; 2006, N 22, 184; KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2008).

A geológiai kutatások adatai alapján, a Kárpátalján fellelhető ásványvizek elhelyezkedése szoros összefüggést mutat a földtani adottságokkal. Jól elkülöníthető a három fontosabb szerkezeti egység: flis (homokkő) övezet, vulkáni vonulat, síkvidéki terület. A terület termálvízkészletének kétharmada Kárpátalja síkvidéki részén összpontosul (Beregszász, Mezőkaszony, Gut, Nagyszőlős). Az ásványvízlelőhelyekre sokkal nagyobb szórás jellemző, és a jelentősebbek a Gyúrt-Kárpátok és a vulkáni vonulat mezsgyéin találhatóak, azok mélytörés-rendszeréhez kötődnek. A vulkáni övezet forrásai keletkezési feltételeinek köszönhetően változatos kémiai összetételt mutatnak, gyakori bennük a vas, magnézium, mangán, réz, kalcium. Legismertebb lelőhelyként a Huszti járásban található Sajánt említhetjük meg. A flis (homokkő) övezet az ásványvizek 70%-át öleli fel 236 jelentősebb forrással. Ezek egy része alsóbb rétegekből származó langyos és meleg forrás (Szolyva, Hársfalva, Polena), míg a felsőbb rétegekből úgynevezett „savanyú” vizek fakadnak (Királymező, Ökörmező, Volóc, Nagyberezna) (MESCSENKO, V. 1956; KORMÁNY GY. 1999).

Figyelembe véve a megye közigazgatási felosztását földrajzi elhelyezkedése alapján három fontosabb ásványvízkörzet emelhető ki: szolyvai, ökörmezői, ungi. Ezek közül a legfontosabb Kárpátalján a szolyvai körzet. A Szolyvai járás lakosságát, gazdasági termelését tekintve nem nevezhető jelentősnek, de ásványvízkészletének köszönhetően igazi ásványvíz-palackozó és gyógyturisztikai nagyhatalom Kárpátalján és Ukrajnában. A járásban 94 jelentősebb lelőhelyet tartanak nyilván, melyből 77 mesterséges és 17 természetes forrás. A legfontosabb kutak vízhozama több mint 300 m³/nap (Polena 309

m³/nap, Galambos 342 m³/nap, Újpolena 303 m³/nap) és jellemző a magas⁸ (5–25g/l) ásványianyag-tartalom. A szolyvai körzet ásványvizei jelentős hidrogén-karbonát tartalommal rendelkeznek és ennek köszönhetően egy részük külön ásványvíztípust alkot Ukrajnában Poljana-Kvaszova néven (POP, Sz. 2009).

Az ökörmézői és az ungi körzet jelentősége jóval kisebb. Az Ökörmező környékén található kilenc jelentősebb forrás napi vízhozama eléri a 2,5 ezer m³-t. Nevezetesebb források a Vízközi (Szojmi) és a Kelecsényi. Ez utóbbi különös összetételének köszönhetően Polyana-Kvaszova ásványvíztípushoz hasonlóan külön kategóriát alkot Ukrajnában.

Az ungi körzet a szakirodalom értelmében (POP, Sz. 2003) nem az Ungvári járást fedi le, hanem az Ung folyó völgyében fakadó forrásokat tartalmazza és változatosságáról nevezetes. Mindemellett jelentősége jóval kisebb az előbbiekénel. Az itteni források napi vízhozamát 0,5–1 ezer m³/napra becsülik.

Kárpátalja ásványvizeit – kémiai összetétele alapján osztályozva – tizenhárom típusba csoportosíthatjuk (5. táblázat). Az ásvány- és termálvizek kémiai összetétele számos tényezőtől függ. A megyében vannak olyan ásványvízforrások, amelyeknek összetétele állandó, míg másoké változik. Befolyásoló tényezőként a beszivárgó vízmennyiséget, a tárolóréteg összetételét, a hőmérsékletet és a nyomást említhetjük meg.

5. táblázat

Kárpátalja ásványvizeinek osztályozása kémiai összetételük alapján

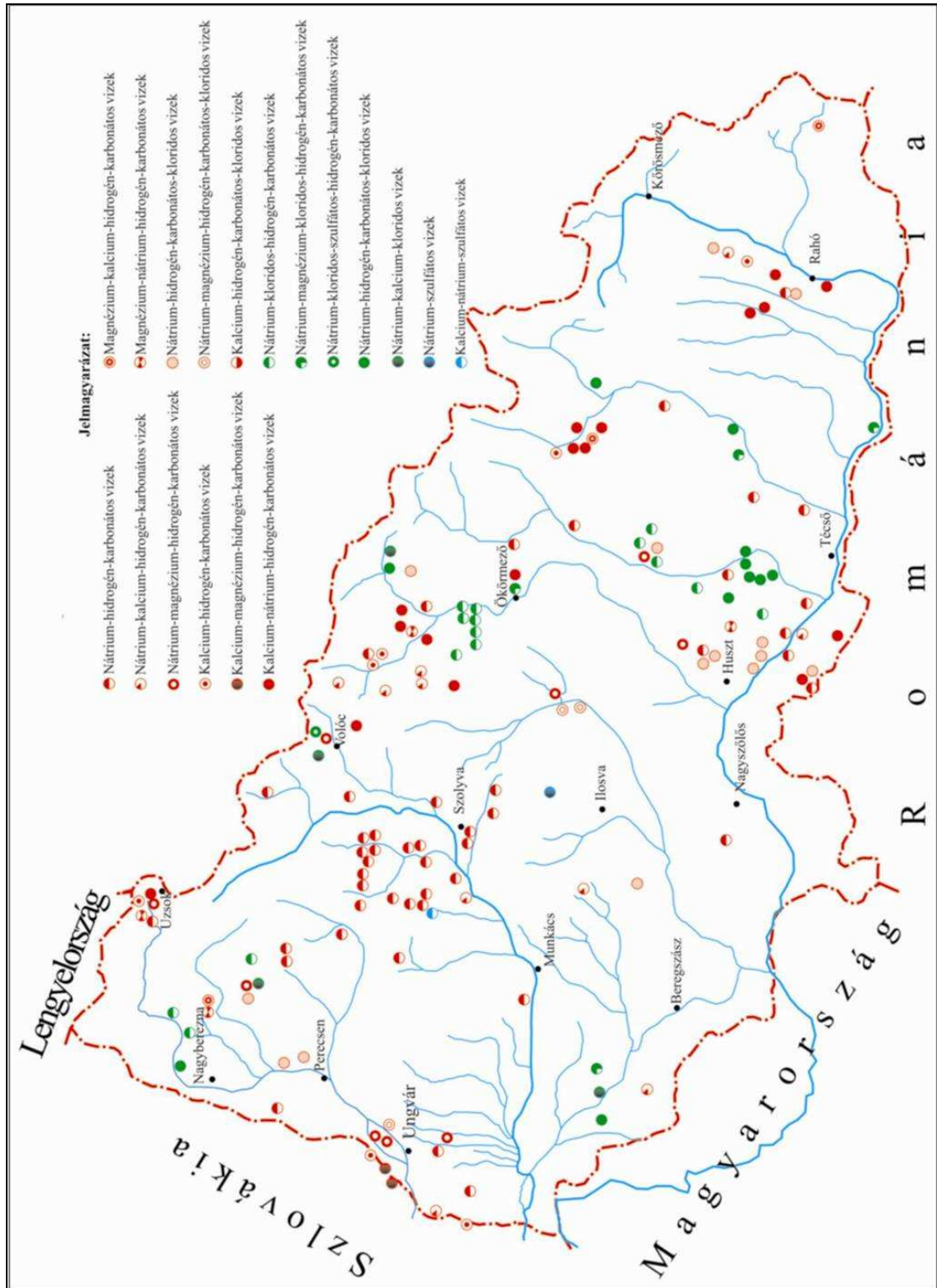
1. Kalcium-hidrokarbonátos	8. Szénsavas
2. Nátrium-hidrokarbonátos	9. Kénhidrogénes
3. Nátrium-kloridos-hidrokarbonátos	10. Metántartalmú
4. Nátrium-szulfátos	11. Nitrogénes
5. Magnézium-szulfátos	12. Vasas
6. Vegyes összetételű	13. Termálvizek
7. Kloridos típusú	

Forrás: Bilak, Sz. P. 1986; Kormány Gy. 1999

Kárpátalja fontosabb ásványvízlelőhelyei, illetve egy másik kémiai összetétel szerinti osztályozás a 8. ábrán látható.

⁸ Az ásványvíz-minősítést Ukrajnában is az a víz kaphatja meg, melynek sótartalma meghaladja az egy grammot literenként. Ezen túl azt az ásványvizet, amely literenként 2–5 g sót tartalmaz, alacsony-, amely 5–10 ásványi g sót tartalmaz közepes-, és az, amely 10–35 g sót tartalmaz, azt magas sótartalmú ásványvíznek nevezik.

8. ábra. Kárpátalja ásványvízforrásai

Forrás: Mescsenko, V. 1956; Szerkesztette: Berghauer S.

Az ásványvízlelőhelyekkel ellentétben Kárpátalja *termálvíz*készletének jelentősebb része a megye síkvidéki részén található, amely Magyarország alföldi részével hasonló geológiai, geotermikus adottságokkal rendelkezik. Ukrajnában a Munkács melletti fúrás során mérték a legmagasabb geotermikus értékeket – 4,2 km mélységben 210 °C-ot. A Csap–Munkácsi medence geotermális energiakészletét helyi szakemberek $284 \cdot 10^9$ kcal/évre becsülik, és ennek köszönhetően a síkvidéken több helyen tártak fel meleg, forró és nagyon forró kutakat⁹ (KORMÁNY GY. 1999; POP, SZ. 2009).

A legnagyobb termálvíz készletekkel a Beregszászi járás rendelkezik, Beregszász városán kívül hat kutat tártak fel, elemeztek. Ezek 600–1000 méter mélységből, 1–8 g/l sótartalmú vizet hoznak a felszínre. Beregszászon három furat vize ismert, mélységük 940–1127 m. A napi hozam 871 m^3 55-60°C-os termálvíz, amelyet 1973 óta hasznosítanak a „Zakarpatya” sportlétesítmény uszodájában. Hasonló összetételű és hőmérsékletű termálvizet tártak fel a Beregszászi járás Kaszony településén, de ennek hasznosítása jelenleg csak részlegesen megoldott. Más települések (Bakta, Gut, Asztély) termálforrásai egyelőre parlagon hevernek.

A Kárpátalján ismert és hasznosított termálvízforrások közül meg kell említenünk a Huszti járás Veléte településén található 55–60°C-os magas sótartalmú forrást (88–90 g/l), és a Sajánban található 33°C-os szanatóriumban hasznosított termálvizeket. A Munkácsi járásban is több lelőhely ismert, melyek közül a Latorca-forrás 42°C-os vizét a Kárpáti Szanatórium hasznosítja, illetve ugyanez az intézmény használja a Liszarnya-forrás 37°C-os vizét. A Nagyszőlősi járásban a város melletti Teplica szanatóriumban 41°C-os hévizet hasznosítanak, de ebben a járásban a magyar határ közvetlen közelében, Nagypaládon 52°C-os ($500 \text{ m}^3/\text{nap}$ vízhozam) lelőhely is ismert. A fentiekén kívül Kárpátalja síkvidékén az Ungvári járásban Alsószlatinán és Oroszkomorócon egy-egy, Ungváron négy lelőhely ismert (BILAK, SZ. P. 1986; POP, SZ. 2009).

Az ásvány- és termálvizek eltérő összetételük révén széleskörűen használhatóak fürdőzésre, ivókúrákra vagy hétköznapi fogyasztásra. A Kárpátalján található szanatóriumok és gyógykezelést nyújtó intézmények zöme a fontosabb lelőhelyek közelében épült fel (7. melléklet). A megye mai turizmusáról elmondható, hogy legfontosabb turisztikai terméke – és ezt a rendelkezésre álló hivatalos statisztika is

---

⁹ Hőmérsékletük alapján Ukrajnában a termálvizeket három csoportba sorolják: meleg (20–37°C), forró (38–50°C), nagyon forró (50°C feletti).

egyértelműen alátámasztja – az egészségturizmus, amely országos jelentőséggel rendelkezik, sőt egyes járások esetében (például Szolyvai járás) az ásványvíz-palackozás a legfontosabb élelmiszeripari ágazat. Némiképpen ellentmond a fentieknek, hogy a megye ásvány- és termálvízkészleteit csak csekély mértékben hasznosítja, a feltárt készletek megközelítőleg 10%-át hasznosítják, és a szakértői becslések szerint az ismert készletek a teljes balneológiai készletnek csupán az 1%-át képezik. Magyarországi tapasztalatokra alapozva különösen nagy jövő áll a termálvízforrások hasznosítása előtt, hiszen a hagyományos gyógyturisztikai termékek mellett Ukrajnában az aquaparkok és a wellnesslehetőségek most kezdenek teret nyerni (POP, SZ. 2003; BERGHAUER S. 2006A).

6.5. Természetes növény- és állatvilág

Kárpátalja élővilága – köszönhetően a vidék sajátos, periferikus elhelyezkedésének – még nem volt kitéve azoknak az antropogén hatásoknak, amelyek a nyugatabbra fekvő régiók élővilágát már átalakították, megváltoztatták. Még az iparosítási terveiről nevezetes szovjet időszakban is csak részben hasznosították a megye gazdasági kapacitásait (mivel a terület közvetlenül a nyugati, könnyen támadható határnál helyezkedett el). Kárpátalja a változatos domborzati, éghajlati és vízrajzi adottságoknak köszönhetően olyan élővilággal rendelkezik, amely Európa ősi arculatát idézi. A mai turizmusra jellemző természet felé fordulás nagy segítségére lehet a megye jövőbeni turisztikai arculatának kialakításában.

6.5.1. Növényvilág

Kárpátalja növényvilága rendkívül változatos, a társulások egy jelentős része még természetes közegben figyelhető meg. A megye flórája 2613 fajt tartalmaz, melyek többsége őshonos. Az egyedi növényvilág-állományból 143 védett faj szerepel Ukrajna Vörös Könyvében, és 405 került Kárpátalja Regionális Vörös Listájára. Utóbbit a megyei tanács 2008-ban léptette életbe a térség növényvilágának megóvása céljából.

Kárpátalja a növényföldrajzi beosztás szerint tekintve két – a Pannonicum és a Carpathicum – flóratartományba tartozik. A terület növényvilágának kialakulásában jelentős szerepet töltött be a vertikális tagozódás, amely alapján a tengerszint változásával a következő régiókat különíthetjük el (KOHUT E. 2009):

- Síkvidéki planár régió;

- Előhegyi (kollin) régió (350–400 m): hegylábi tölgyesek;
- Középhegységi (szubmontin) régió (400–900 m): bükkösök öve;
- Hegyvidéki (montin) régió (900–1450 m): büккеlegyes jegenyefenyvesek – lucfenyvesek öve;
- Alhavas (szubalpi) régió (1450–1800 m);
- Gyephavas (alpi) régió (1800–2061 m).

Kárpátalja hegyvidéki része a magas biodiverzitásnak köszönhetően értékes területe az ismeretszerző és ökoturizmusnak, mivel könnyen kialakíthatóak a jellegzetes társulások, növényeket bemutató „botanikus paradicsomok”. A virágzáshoz, terméshez igazítva az egyes túrák időpontját (a vidék vadon termő gyümölcseit, gombafajtaíát, gyógynövényeit bemutattva) és programszerűen beiktattva azok előfordulási helyét, vonzóbbá tehető a bakancsos turizmus és a természetjárás.

6.5.2. Állatvilág

Kárpátalja faunájára az erdőlakó állatfajok túlsúlya a jellemző, mivel a mezőgazdasági termelés során hasznosított síkvidéki területeken a természetes, őshonos pusztai növény- és állatvilág majdhogynem teljesen eltűnt.

A megyében közel 60 emlősfaj található, melyek közül 56% a rágcsálók és ragadozók közé tartozik, 37%-uk a rovarvők és denevérek csoportját képezi. A nagyobb testű emlősök közül még megtalálható a farkas, hiúz, medve, gímszarvas, őz, vaddisznó (ZSELICZKY I. 2009).

A madárfajok száma megközelíti a 250-et. Ez részben a gazdag vízi élőhelyeknek köszönhető – folyók, tavak, mocsarak –, ahol többek között vöcsök, szürke gém, feketególya, tókésréce, bíbic is előfordul. A ragadozó madarak közül több helyen is előfordul a kígyászölyv, egerészölyv, erdei fülesbagoly, gyöngybagoly, vándorsólyom. A megyében a vadászat kedvelt célpontjai a fácánok, foglyok, fürjek. De természetesen számos olyan madárfaj is előfordul a területen, amelyek Európa más tájain is nagy számban honosak (csóka, szajkó, seregély, házi veréb, tengelice, erdei pinty, vadgerle).

A megye gazdag és viszonylag tiszta vízhalózatának köszönhetően Kárpátalján 53 halfaj él. Nagy számban fordul elő a természetes vizekben kecsege, compó, dévérkeszeg, sügér, márna, menyhal. A tavakban, lassú folyású vizekben fordul elő a törpe- és lesőharcsa, tőponty, kárász, csuka (POP, SZ. 2009).

Kárpátalja változatos élővilágához tartoznak a kétéltűek (kárpáti góte, foltos szalamandra, barna ásóbéka, zöld levelibéka), a hüllők (keresztes vipera, rézsikló, kockás sikló, mocsári teknős, elevenszülő gyík, zöld gyík), valamint a rovarok (közel 20 ezer rovarfajta, melyből csak a bogárfajok száma eléri az ötezret) (ZSELICZKY I. 2009).

Turisztikai szempontból adottak a lehetőségek a horgász-, vadász- és vadlesturizmus fejlesztésére. A horgászturizmus szervezésének feltételei a Pisztraháza¹⁰ (a Munkácsi és az Ilosvai járás határán) mellett korábban kialakított mesterséges tavaknál oldható meg leghatékonyabban. A vadászturizmus/vadlesturizmus esetében a megfelelő helyszínt a megyében működő erdőgazdaságok (Kárpátalja területének 56%-a erdővel borított) biztosíthatják, amelyek hatékony működtetése, fenntartása időről időre visszatérő probléma. A Beregszászi Erdőgazdaság Beregújfalui Vadgazdaságának területén (1475 ha) megfelelőek a körülmények és nyitottak a turisztikai hasznosítás kérdésében. A fokozottan védett növény- és állatfajok mellett (amelyek közül többet túra, séta keretén belül megfigyelhetünk) jelentős szarvasállomány is található itt. Különösen dámszarvasból van sok (több mint 130 példány), melyek egy részét haszonállatként tartja az vadgazdaság (OGJEVICS, L. 2011).

6.6. Természetvédelem

Kárpátalja élővilágát az Ukrajnában jelenleg hatályban lévő 1992-ben elfogadott környezetvédelmi alaptörvény (amelyet azóta többször módosítottak) óvja. A törvény kijelöli a védelem alá tartozó objektumok körét¹¹, és ennek értelmében 11 kategóriába sorolja a védelmi területeket:

- bioszféra rezervátum (біосферні заповідники)
- nemzeti park (національні природні парки)
- természetvédelmi terület (природні заповідники)
- tájvédelmi körzet (національні природні парки)

---

¹⁰ A rendszerváltást közvetlenül megelőzően Pisztraházánál radarállomás építésébe kezdtek, melynek energiaellátását atomenergia biztosította volna. A reaktor hűtését biztosították volna a kialakított tavak, melyek közül a Fornosi-víztározó 285 ha-os területével Kárpátalja legnagyobb vízfelülete. A változások következtében a katonai objektum nem készült el, és a mesterséges tavak sem tölthették be ilyen jellegű funkciójukat.

¹¹ A természetvédelmi állomány objektumai: olyan szárazulatok és vízzel borított területek, természeti egységek és objektumok, amelyek különleges természetvédelmi, tudományos, esztétikai, rekreációs és más értékekkel bírnak (Pap, Sz. 2009).

- rezervátum (заказники)
- természeti emlék (пам'ятки природи)
- védett kistáj (заповідні урочища)
- botanikus kert (ботанічні сади)
- dendrológiai park (дендрологічні парки)
- állatkert (зоологічні парки)
- kultúrpark (парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва)

A legmagasabb környezetvédelmi szinttel Ukrajnában a nemzeti parkok, bioszféra rezervátumok és természetvédelmi körzetek rendelkeznek. Ezek az objektumok a területi lehatároláson túl belső védelmi szintekre is tagolódnak. Többségükben fellelhető egy külső pufferzóna (ez részben, felügyelet alatt még hasznosítható rekreációs és gazdasági célokra), valamint egy belső fokozottan védett rész, ahol a természet teljes érintetlenségét kívánják biztosítani. A meglévő szabályozás ellenére a természetvédelem Ukrajnában felületes. A környezetvédelmi törvények betartása, ellenőrzése, alkalmazása aggasztó. Félő, hogy a vonzást kiváltó természeti értékek rövid időn belül eltűnnek, amennyiben nem történnek lépések a tudatos, fenntartható fejlődés elvét felvállaló irányítás terén (9. ábra) (POP, SZ. 2009).

9. ábra

A Latorca árterében lévő szemét a Munkácsi várral a háttérben

Fotó: Berghauer S. 2008.

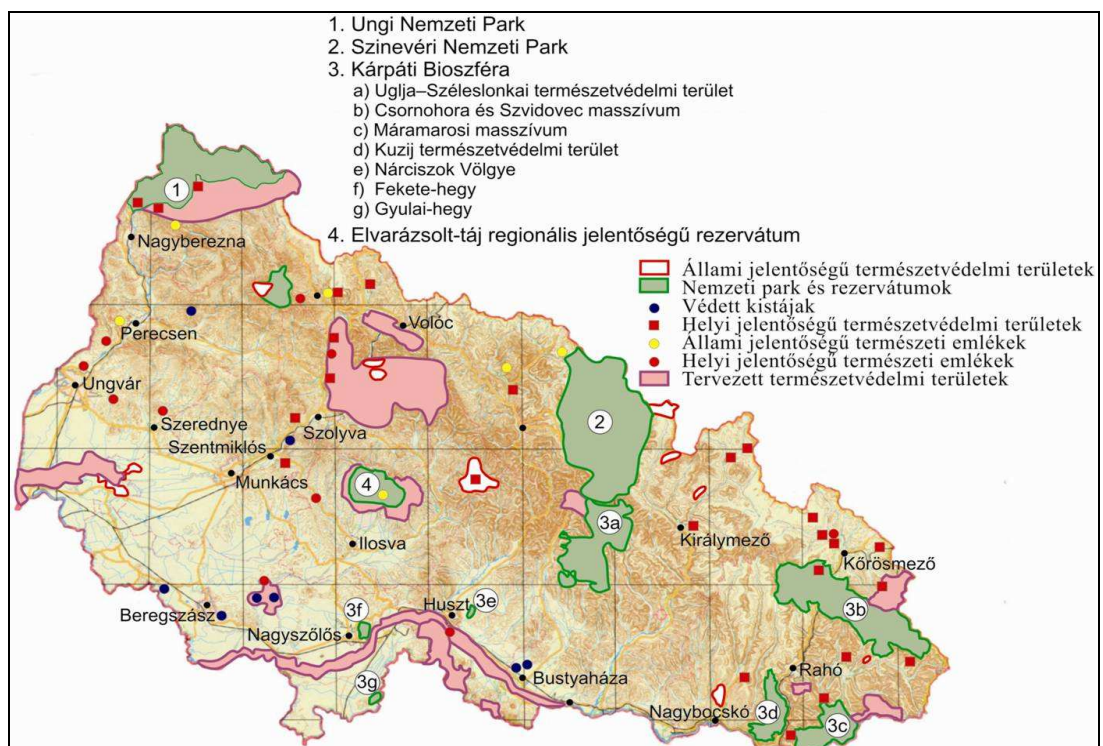
6.6.1. Nemzeti parkok, természetvédelmi területek

Az Északkeleti-Kárpátok természetvilágának antropogén kiaknázása jóval később kezdődött meg, mint Európa többi, nyugatabbra fekvő területén. Kezdetben csak a síkvidéki földeket vonták be a mezőgazdasági termelésbe, majd a 19. század második felétől az alacsonyabban fekvő területek tölgyfaállományát kezdték el kitermelni. A 20. század elejére az antropogén hatások erősödésével napvilágot láttak az első természetvédelmi objektumok létrehozását sürgető elképzelések. Az első rezervátumot a Keleti-Beszkidékben alapították 1912-ben, majd 1921-ben alakult meg a Máramarosi masszívum területén a Máramarosi Pop Ivan Rezervátum. Napjainkban az antropogén hatások – főként az erdőirtásokkal – megfordíthatatlan természeti folyamatokat indítottak el Kárpátalján, így indokoltá vált a természeti értékek fokozott védelme.

Kárpátalja különleges természeti értékeit két nemzeti park – a *Szinevéri és az Ungi Nemzeti Park* –, egy bioszféra rezervátum – *Kárpáti Bioszféra Rezervátum* –, nyolc tájvédelmi körzet, több mint száz természeti emlék és 44 kultúrpark óvják fokozottan (10. ábra; 8. melléklet) (IZSÁK T. 2009).

10. ábra

Nemzeti parkok és természetvédelmi területek Kárpátalján

Forrás: Vavilin, A. 2005; Pop, Sz. 2009; Berghauer S. 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

A Szinevéri Nemzeti Park a Kárpátaljára látogató turisták egyik legkedveltebb célpontja (10. ábra). Az 1989-ben létrehozott 40 400 ha területű nemzeti park elsősorban a Szinevéri-tó festői környezetével, a Gorgánok egyedi élővilágával csalogatja a vendégeket. A Kárpáti Bioszféra Rezervátum több, különböző helyen lévő védett területet foglal magába. A rezervátum összterülete 108,6 ezer ha, Kárpátalja területének 4,5%-a. 2007-től a rezervátum részét képező hat fokozottan védett terület – négy Szlovákiában található természetvédelmi területtel közösen – az UNESCO természeti örökségének listájára került. Az itt található mérsékeltövi erdők a legutóbbi eljegesedést követően az Európában kialakult őserdők változatos élővilágának sokszínűségét hivatottak megőrizni (6. táblázat) (WHC.UNESCO.ORG).

6. táblázat

Az UNESCO természeti örökség részét képező Északkeleti-Kárpátokban lévő területek

	Megnevezés, elhelyezkedés	Koordináta	Terület	Bejegyzés ideje
1.	Csornohora, Kárpátalja, Ukrajna	N48 8 25 E24 23 35	Központi terület: 2476,8 ha Pufferterület: 12925 ha	2007
2.	Havešová Primeval Forest, Szlovákia	N49 0 35 E22 20 20	Központi terület: 171,3 ha Pufferterület: 63,99 ha	2007
3.	Kuzij, Kárpátalja, Ukrajna	N47 56 21 E24 8 26	Központi terület: 1369,6 ha Pufferterület: 3163,4 ha	2007
4.	Máramaros, Kárpátalja, Ukrajna	N47 56 12 E24 19 35	Központi terület: 2243,6 ha Pufferterület: 6230,4 ha	2007
5.	Rožok, Szlovákia	N48 58 30 E22 28 0	Központi terület: 67,1 ha Pufferterület: 41,4 ha	2007
6.	Stužnica – Bukovské Vrchy, Szlovákia	N49 5 10 E22 32 10	Központi terület: 2950 ha Pufferterület: 11300 ha	2007
7.	Ung, Kárpátalja, Ukrajna	N49 4 14 E22 3 1	Központi terület: 2532 ha Pufferterület: 3615 ha	2007
8.	Szvidovec, Kárpátalja, Ukrajna	N48 11 21 E24 13 37	Központi terület: 3030,5 ha Pufferterület: 5639,5 ha	2007
9.	Uglja–Széleslonka, Kárpátalja, Ukrajna	N48 18 22 E23 41 46	Központi terület: 11860 ha Pufferterület: 3301 ha	2007
10.	Vihorlat, Szlovákia	N48 55 45 E22 11 23	Központi terület: 2578 ha Pufferterület: 2413 ha	2007

Forrás: Berghauer S. 2010; whc.unesco.org

A Kárpáti Bioszféra Rezervátumhoz tartozó legismertebb terület a Huszt mellett található 256 ha-os „Nárciszok völgye”. Szintén a rezervátum részét képezi az Uglja–Széleslonkai természetvédelmi terület, amely értékes élővilága mellett az itt található barlangjairól is nevezetes, de ezek egyelőre szervezett keretek között turisták számára nem látogathatóak (SZTEPCSUK, SZ. 2003).

Kárpátján biztató a nemzeti parkok és a védett területek turisztikai hasznosítása, hiszen a nemzetközi és ukrainai tendenciák, tapasztalatok is azt jelzik, hogy az intakt táj vonzereje, és az ökoturizmus iránti igény folyamatosan növekszik. A megyében a hosszú távú növekedés fontos feltétele, hogy a természeti értékek hasznosítása ésszerű legyen. Mivel Ukrajnában nincsenek komoly tradíciói a turizmusnak, így a környezet védelmére fokozottan figyelni kell, s az ökotudatos gondolkodás formálásában a nemzeti parkok és védett területek nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjanak. Tanösvények, bemutatóhelyek kialakítása, a közvetlen biológiai folyamatok megfigyelésének biztosítása az ismertebb (Szinevéri Nemzeti Park, Nárciszok völgye) védett területeken belül, lehetőséget teremthet a fenntartható fejlődés elvének átadására, a jövő ökoturisztikai keresletének formálására (GYURICZA L. 2009A; BERGHAUER S. 2010).

7. Kárpátalja múltjának fontosabb történelmi és a turizmussal összefüggő eseményei

Kárpátalja tanulmányozása, legyen szó bármilyen tudományos megközelítésről is, jobban átlátható, értelmezhető a terület történelmi múltját ismerve. Ez a megállapítás igaznak mondható a vidék turizmusának megvilágítása esetében is, hiszen a múlt eseményei alapozták meg a megye turisztikai lehetőségeinek, termékeinek egy jelentős részét, hatással van a turizmus gazdasági és társadalmi hátterére. Az elkövetkezendő fejezetben ugyan röviden, de összefoglalásra kerül a Kárpátalja történelmi múltja és annak fontosabb turisztikai mozzanatai, alapot teremtve a későbbi események, folyamatok történéseinek átláthatóbb bemutatására.

7.1. A kezdetektől a 20. század elejéig

A Kárpátalja elnevezés viszonylag fiatal fogalom a földrajzi és a történelmi névjegyzékekben. A mai Kárpátalja a trianoni békediktátum következtében Podkarpatszka Rusz néven jött létre. Az azt megelőző évezred során Északkeleti-Felvidék néven, a Magyar Királyság szerves részét alkotta. Kárpátalja területe négy vármegye területét öleli fel – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros –, valamint néhány település tartozik területéhez a korábbi Szabolcs és Szatmár vármegyéből (11. ábra).

A honfoglalást megelőző időszakból számos régészeti leletet tártak fel a térséget kutató szakemberek. A neolitikum időszakáig visszamenőleg bizonyítható az ember jelenléte Kárpátalján. Mindez a terület folyosó jellegéből fakad, hiszen az Északkeleti-Kárpátok hágóin a kelet-nyugat vándorlási útvonal egyik központi útvonala vezetett keresztül. A régészeti hagyatékot áttekintve, kiemelkedően gazdag a terület bronzkori leletanyaga, melynek értelmében a terület a régió bronzöntésének központja volt számos erődítménnyel, földvárrel. A népvándorlás időszakában az ázsiai területek irányából egymást váltották, szorították ki a nyugat felé mozgó nomád népek – kelták, dákok, hunok, avarok, bolgárok –, hogy csak néhányat említsünk meg (KOVÁCS S. 1999). A meglévő régészeti leleteken túl a szóban forgó népek nem hagytak Kárpátalján igazán

látványos, turisztikai szempontból nagy vonzást kiváltó hagyatékot, és a fontosabb „ereklyék” sem a vidék múzeumait gazdagítják.

11. ábra

Az Északkeleti-Felvidék vármegyéi (19. század)

Forrás: Deschmann A., 1990

A honfoglalás ideje alatt a Kárpát-medence északkeleti részén az ide érkező magyar törzsek bolgár népekkel, pannon-szlávokkal találkoztak¹² (GULYÁS L. 2009). A régészek leírják ugyan, hogy a terület a vaskortól folyamatosan lakott, de az Északkeleti-Felvidék elég nehezen élhető térség ekkoriban. Az alföldi területek nagyobb része ekkor még erdővel borított rengeteg, és a sűrű vízhalózat miatt jellemző a folyók közeli árterek nagy kiterjedése, mocsaras jellege. Nem véletlen tehát, hogy az Árpád-korban a tatárjárásig az Északkeleti-Felvidék jelentősebb része a gyepű védelmi rendszer részét képezi és mint ilyen, uralkodóink kedvelt vadászterületeként említik a korabeli források, tehát már ekkor is bizonyos üdülési funkciókat töltött be a térség (BERGHAUER S. 2004).

¹² Az ukrán történelemírás a honfoglalás időszakáról írva másként vélekedik. Nem bolgár lakosságról, hanem a keleti-szlávokhoz tartozó fehér-horvátokról tesznek említést és úgy mutatják be a területet, mint amely a 13. századig a Kijevi Rusz részét képezi (Balega, Sz. Sz. et al. 1983).

A tatárjárást követően indul meg a terület vármegyéinek szervezése¹³. Ennek fontos része a lakosság betelepítése, amely a későbbi időszakokban folyamatosan folytatódik, mivel a nehéz körülmények, háborúk, járványok gyakran tizedelik a lakosságot. A tatárjárást követően flamand, itáliai, szász népeket telepítenek a szerveződő vármegyék területére kiváltságokkal felruházva őket (RADVÁNSZKY F. 2000).

Az Árpád-kort követő két évszázad viszonylag nyugodt időszak a vidéken, folytatódik a terület felvirágzása. Az Északkeleti-Felvidék fejlődését segítette ebben az időszakban a magyar királyok aktív lengyel politikája, minek köszönhetően nemcsak a vidéken már meglévő várak fejlődnek tovább (Ungvár, Munkács, Ugocsa, Huszt, Kovászó, Királyháza), hanem újabbak is épülnek (Szerednye, Visk). A terület városai is nagy fejlődésen mennek keresztül, amit jól tükröznek a településeken ekkor megépített (később többször átépített) templomok, székesegyházak (munkácsi, beregszászi, nagyszőlősi római katolikus templomok), amelyek a mai kulturális turizmus kiemelt célpontjai (LEHOCZKY T. 1881–1882; KOVÁCS S. 1999).

A mohácsi vész és az ország három részre szakadása teljesen átrendezte a térség sorsát, amely ugyan nem vált a török felvonulás területévé, de az itt lévő vármegyék képezték a határt az erdélyi fejedelem és a Habsburg birodalom között. Ennek megfelelően gyakoriak a hadi események, fosztogatták, pusztították a térséget, illetve időről időre külső csapások is érték a környéket (török, tatár, lengyel betörések). A háborús események felgyorsították az Északkeleti-Felvidék várainak fejlődését, többségük a török kor végére, a 18. század elejére nyerte el jelenlegi architektúráját vagy vált ma is látható rommá. A török kiűzése, majd az ezt követő, legendássá vált Munkács várát védő Zrínyi Ilona nevével jelzett események, és a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc (1703–1711) számos olyan helyszínt, eseményt, épített kulturális örökséget hagyott hátra, amelyek Kárpátalja leglátogatottabb vonzerői sorába tartoznak és az egyetemes magyar kultúra, történelem fontos részét képezik.

A fenti időszak a vidéken egyúttal a reformáció terjedésének időszaka is. Leggyorsabban Máramaros vármegye korona városaiban terjed el a protestáns hit. A szabad döntéssel, valamint az ekkor jelentős német ajkú lakossággal rendelkező Visk (1523) és Huszt (1524) a „nemzetközi” forgalommal rendelkező tiszai sószállítás

---

¹³ A tatárjárást megelőzően két vármegye létezett a mai Kárpátalja területén – Ung és Borzsova. A tatárjárás tapasztalatai azt mutatták, hogy az országot kővárakkal lehet csak megvédeni, amelyek köré jól szervezett vármegyéket kell létrehozni.

útvonalán a gyorsan terjedő protestáns vallás lutheri irányzatát vállalták fel. Néhány évtized elteltével a síkvidék jelentős része protestánssá válik, de a későbbiek során már a kálvinista irányzat (református) terjed el a szóban forgó területeken. Ekkor jelentek meg a környéken a jellegzetes református templomok (kazettás vagy festett mennyezettel, tűhegyes, négy fiatornyos, esetenként galériás toronnyal), melyeket több helyen erődített fallal vettek körül (Visk, Huszt és egykor Técső) (DESCHMANN A. 1990).

Vallási tekintetben a másik fontos esemény elsősorban az egyre növekvő számú ruszinságot érintette. 1646-ban Ungváron az Északkeleti-Felvidék területén is létrejön a görög katolikus egyház, hatvanhárom, korábban ortodox pap ismerte el a pápa fennhatóságát. A máramarosi részeket – amely ekkor még folyamatosan az erdélyi fejedelemség része – nem érinti ez a folyamat, ott csak 1721-ben történik meg ez az esemény (HORVÁTH Z. – KOVÁCS S. 2002).

A hadi események¹⁴, vallási viszályok¹⁵ és a 18. század első felében gyakori járványok alaposan megtizedelték a térség lakosságát. A folyamatos betelepítések következtében megváltozott a terület nemzetiségi összetétele. A 15. század második felében az térségben megközelítőleg 75 ezer lakos élhetett, melynek 63%-a magyar volt. A 18. század végére viszont teljesen megváltoztak ezek az arányok a ruszinokkal való betelepítések folytán, arányuk 60% felettivé vált. A hegyvidéki részekben kialakult települések (Ökörmező, Volóc, Fülöpfalva stb.) lakossága szintén zömmel ruszin, akik ekkor még elsősorban pásztorokká váltak (KOC SIS K. 2001).

A telepítések alkalmával nemcsak ruszinokat költöztetnek a vidékre. A Schönborn család birtokaira, illetve az általuk létrehozott településekre jelentős számú német ajkú lakosságot hoztak be. A Rákóczi-szabadságharcot követő időszakban indul meg a zsidó lakosság betelepítése a galíciai területekről az Északkeleti-Felvidék területére, amelyet ez időben igyekeztek korlátozni, de a jelentősebb településeken számuk folyamatosan növekvő tendenciát mutatott. Kisebb számban, a 17. századtól kezdve, Ung vármegyében szlovák lakosság is kimutatható, míg Máramaros vármegyében, a román lakosság

---

¹⁴ Írásos források számolnak be többek között az 1717-es tatárbetörés pusztításairól és jegyzik fel, hogy Ugocsa vármegye székhelyén, Nagyszőlősen az ezt követő időszakban mindössze 49 lakó maradt életben.

¹⁵ Mint ahogy más területein a korabeli Magyarországnak, az Északkeleti-Felvidék területén sem zajlott a reformáció és ellenreformáció zökkenőmentesen, áldozatok nélkül. Ezek az események szoros összefüggésben voltak a terület tulajdonviszonyaival, ami viszont gyakorta változott. Ha a területet a Habsburgok uralták, akkor a katolikus vallás került előtérbe, ha az erdélyi fejedelem, akkor viszonylag szabadon választhatták meg a földesurak saját, illetve alattvalóik vallását.

számának erős növekedése tapasztalható. A 16–18. századok változásainak köszönhetően vált az Északkeleti-Felvidék etnikailag, nemzetiségileg, vallásilag sokszínűvé, amely mára a terület fontos vonzerejének tekinthető (GULYÁS L. 2009)

A 19. század második felében számos gazdasági változás történt a térségben. A síkvidék nagyobb településein sorra nyílnak a különböző szolgáltatást biztosító intézmények – posta, tűzoltóság, gyógyszerár, orvosi rendelő –, látványosan fejlődik az ipar és jelennek meg a különböző oktatási intézmények. Fontos fejlesztés volt ilyen tekintetben a térség vasúthálózatba történő bekapcsolása a 19. század nyolcvanas éveiben és a nagyobb településeken megépülő színvonalasabb fogadók megnyitása (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt). A 19–20. század fordulójára tehető a vármegyék patinásabb közintézményeinek megépítése (törvényszéki épületek, vármegye- és városházák, templomok és zsinagógák), amelyek mára a nagyobb városok turisztikai arculatának fontos részeit képezik.

A fejlődési hullám viszont csak a síkvidéki, arányaiban kisebb kiterjedésű területeket érintette. A ruszinok által lakott, rossz népességeltartó sajátosságokkal rendelkező hegyvidéki falvakban még ekkor is a természetes, önálló gazdálkodás folyt. Az Északkeleti-Felvidék vármegyéi ennek megfelelően a legalacsonyabb hozamú mezőgazdasági területekként voltak nyilvántartva. A földműveléssel szemben az állattenyésztés volt a legfontosabb ágazat (59%), főként a juh- és a szarvasmarhatenyésztés révén. A hegyvidéken élő lakosság a fenti tevékenységeken kívül fakitermeléssel, faúsztatással és az alföldi mezőgazdasági területeket megcélzó idénymunka-vállalással (gabona betakarítás, szőlőművelés) igyekezett javítani életkörülményein. Mindezek ellenére a 19–20. század fordulóján az itt élő emberek nyomorúságos életkörülményei nagy visszhangot keltettek a korabeli sajtóban és társadalomban¹⁶. A fentiek is jól jelzik, hogy a térség antropogén hasznosíthatósága még a 20. század elején is nagyon alacsony volt, megőrizve a hegyvidéki területek érintetlenségét, természet közeli állapotait (NAGY M. 2005; GULYÁS L. 2009).

A térség tanulmányozása a 19. század során kezdődött meg, de már ezt megelőzően is gyakran megemlítik a környéken lévő „sós” vizeket. Bereg vármegyében a 18.

---

¹⁶ „Alacsony, a földel majdnem egyvonalban álló tetőzetű házakban laknak (ti. ruszinok) hatannyolcan egy szűk szobában, vegyesen a birkákkal és a sertésekkel. A falba vert vaskarón deszkák vannak elhelyezve, mely ágyul szolgál nekik. Ez alatt tanyáznak a sertések, az felett pedig bölcső csüng kötélén ...” (in: GULYÁS L. 2009)

században, míg Máramaros vármegyében Gyertyánliget és Visk településeken a 19. század elején jelennek meg az első fürdők, felváltva a kezdetleges fürdőgödröket¹⁷. A század második felére a kincstár felismerte a gyógyfürdőkben rejlő lehetőségeket, visszavásárolta a szóban forgó telkeket és tudatos fejlesztéseket kezdeményez. A Schönborn grófság birtokain ebben az időszakban megindul az ásványvizek palackozása¹⁸ (1878) Margit, Erzsébet, Zsófia néven. Fogyasztásukat gyomorbántalmak, légúti betegségek kezelésére ajánlották és jótékony hatásuknak köszönhetően, több alkalommal európai nemzetközi versenyeken érmes helyezéseket értek el. Az egészségturizmus korabeli térnyerését jelzi, hogy 1912-ben az Északkeleti-Felvidék területén 12 fürdőhely ismert – Gyertyánliget, Visk, Uzsok, Ungvár, Királymező, Tiszaborkút, Sztenka, Hársfalva, Zsánka, Kékesfüred és Szlatina (KORMÁNY GY. 1999).

7.2. A 20. század első felének fontosabb eseményei

A 20. század első fele, a két világháború gyökeresen megváltoztatta a terület lakosságának életét, gondolkodását, életképét. Az I. világháború kitörését követően a Kárpátok vonulata folyamatos harcok színtere volt. A Magyarországon bekövetkezett politikai változások az Északkeleti-Felvidék területén is éreztették hatásukat és 1919-ben a román, illetve a cseh csapatok bevonulásával a vidék lakossága új helyzetbe került. Az amerikai ruszin emigráció a győztesek oldalán álló cseh emigráns kormány vezetőjének, Tomáš G. Masaryknak ajánlotta fel a területet. 1919 szeptemberében került sor a Saint-Germain-en-Laye-i szerződés aláírására, amely eldöntötte a vidék hovatartozását és hivatalosan is megszületett Podkarpatszka Rusz néven Kárpátalja. A terület vezetésével kezdetekben (1919–21) a Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriumát vezető Grigorij Zsátkovics amerikai ruszin lett megbízva, de távozását követően (1921) nem neveztek ki erre a posztra más személyt. Ennek fő indoka csehszlovák részről az volt, hogy nem kellően fejlett még a terület az önrendelkezésre.

---

¹⁷ A helyi lakosok néhány méterre a forrástól gödröket ástak legalább egy méter mélységben. Azt gyógyvízzel töltötték meg, majd azokat agyaggal, deszkával és mohával úgy bélelték ki, hogy azokból a víz ki ne szivárognon. A fürdő vizét pedig felhevített kövek segítségével melegítették megfelelő hőmérsékletre (Batizi E., 1997; Novák L., 1997).

¹⁸ Az ásványvizek távoli vidékekre való szállítása a 18. században kezdődött meg (1755 Szolyva). Kezdetben hordókban, majd egyre nagyobb teret kap az üvegpalackos tárolás, szállítás. Így megmaradt az ásványvizek szénsavtartalma, pezsgése, melynek következtében fogyasztásuk élvezetesebbé vált.

Kárpátalja nemzetiségi összetétele jelentős változást mutatott ebben az időszakban (7. táblázat). A korábbi ruszin többség mellett jelentősen visszaesett a magyar lakosság részaránya. 1924–1935 között a jobb élet keresésének reményében 24 ezer ember hagyta el a térséget és utazott a tengeren túlra (MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005).

7. táblázat

Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1880-ban és 1941-ben

Év	Ruszin (ukrán)		Magyar		Egyéb		Összlakosság
1910	331625	55,4%	184287	30,8%	82951	13,9%	598863
1930	447127	60,9%	116548	15,9%	170281	23,2%	733956
1941	502329	58,8%	233840	27,4%	118603	13,9%	854772

Forrás: Molnár J. – Molnár D. I. 2005

Az új állam jelentős ellenőrző rendszert telepített a vidékre, több mint negyvenezer hivatalnokot vezényelve Kárpátaljára. A térség – elsősorban a hegyvidéki területek – gazdasági, társadalmi elmaradottságát hamar felismerték és lépéseket tettek a ruszin lakosság életkörülményeinek javítására. A nagyobb településeken infrastrukturális fejlesztéseket hajtottak végre, utak, hidak, kórházak épültek. Ekkor vált kedvező fekvésének köszönhetően Ungvár a terület központjává és épült meg impozáns kormányzó negyede, a Galagó (KOVÁCS S. 1999; FEDINEC Cs. 2004).

Kárpátalja a csehszlovák állam területének 9%-át, lakosságának 5%-át és gazdasági termelésének 0,67%-át adta. Az infrastrukturális fejlesztések ellenére Csehszlovákián belül a Podkarpatszka Rusz mint nyersanyagtermelő, illetve felvevőpiac volt nyilvántartva. A fejlődést, megélhetést nehezítette az egyes termékekre (bor, dohány) kivetett magas adó, amely elsősorban a terület fejlettebb, síkvidéki részét sújtotta, ahol a magyarság élt. A terület státuszából fakadóan ebben az időszakban kevés figyelmet fordítottak a turisztikai lehetőségek fejlesztésére (BRENZOVIK L. 2010)

Két évtized nem volt elegendő ahhoz, hogy kiderüljön, hová is fejlődne cseh fennhatóság alatt a vidék. A bécsi döntéseket követő néhány esztendőben Kárpátalja ismét a magyarság figyelmének középpontjába került. A korábban már feltárt vonzerők mellett – kulturális sokszínűség, ásvány- és gyógyvizek, vadregényes táj, történelmi műemlék –, a vidék síturizmusában rejlő lehetőségeket is felismerik, és a meglévő vasútvonalakat kihasználva nagyobb létszámban érkeztek turisták a vidékre síelés céljából. Az idő rövidege, a háborús előkészületek viszont más síkra terelték a hangsúlyt. A hadászati előkészületek kapcsán építik ki az Árpád-vonalat, melynek

védelmi rendszere a mai turisztikai vonzerők sajátos összetevőjét képezi, mind magyar, mind ukrán részről.

7.3. Kárpátalja turizmusa a Szovjetunió időszakában

A második világháborút követően jelentős változások történtek Kárpátalja területén. A szovjet csapatok által 1944 őszén elfoglalt Kárpátalján a helyi lakosok úgy vélhették, hogy a terület ismét Csehszlovákia része lesz. Ugyanakkor emigráns „kezdemenyezésre” – Iván Turjanica vezetésével – a településeken népi bizottságok alakultak, amelyek döntését – a Szovjetunióhoz való csatlakozást – később nemzetközi porondon, mint népakaratot hoztak nyilvánosságra a terület hovatartozását illetően (9. melléklet). Az esetleges ellenállás megtörésének jó eszköze volt, hogy a nemzetiségi (elsősorban magyar és német) lakosság jelentős részét elhurcolták „málenyikij robotra”. A központosított államban teljes ellenőrzést gyakoroltak a gazdaság minden ágazata felett, így az idegenforgalom is állami irányítás alá került.

A háború utáni helyreállítás éveiben teljesen megszűnt a lakosság mozgása, amely érintette a belföldi és külföldi turizmust is. A térség lakossága a hatvanas évekig még személyigazolvánnyal sem rendelkezett, de a későbbi időkben is nagy akadályokat görgettek a lakosság külföldi utazásai elé. A kiutazó állampolgárokat a belügyi szervek szigorúan ellenőrizték, különösen a nyugati országokba utazó személyeket. A sajátos gazdaságpolitikának köszönhetően a Szovjetunió állampolgárai csak korlátozott mennyiségű valutát vásárolhattak itthon, továbbá a kiutazások rendszeressége is korlátozott volt és a maival ellentétben az volt a rendkívüli, ha egy átlagpolgárnak sikerült külföldre utaznia (MICHALKÓ G. 2004B; BERGHAUER S. 2009B).

A hetvenes évektől kezdve lépésről lépésre ugyan enyhült a rendszer, azonban ebben az időben is elsősorban a szervezett utazásokat részesítették előnyben. Ezek ellenőrzésére, ideológiai tartalommal való feltöltésére nagy energiát fordított az állam. A szervezett utazások lebonyolítása országon belül és kívül három vállalat részvételével valósult meg: *Intourist*, *Szuputnik*, *Turisták és Kirándulók Központi Tanácsa (TKKT)*.

Az *Intourist* létrehozásának célja, hogy a nemzetközi turizmus terén a Szovjetunió minden tagköztársaságában az egységes turizmuspolitika érvényesüljön. 1970 és 1977 között a szocialista világ valamennyi országával megkötötték a szükséges egyezményeket. Az *Intourist* volt az egyetlen országos turisztikai szolgáltató, amely több

tekintetben is a korabeli nemzetközi piaci viszonyoknak megfelelően működött. Kínálata sokszínű, szervezési háttere szakszerű volt. Ez utóbbira a szocialista eszme pozitív nemzetközi megítélése miatt is szükség volt. Az Intourist által nyújtott szolgáltatás országos viszonylatban a legjobbnak számított, hiszen az esetek jelentős részében valutában fizettek érte. A nyolcvanas években kiépült hálózatába 73 szálloda tartozott, melyeknek egy részét külföldi vállalatokkal építették. Ilyen szállodák épültek Kárpátalján is (Zakarpattya – Ungvár) magyar munkaerő bevonásával. Az Intourist közreműködésével a Kárpátaljára látogató külföldiek száma a szovjet időszak végére meghaladta az évi százezer főt.

A *Szuputnik* a szocialista blokk más országaiban működő hasonló utazási irodáival közösen az ifjúság turisztikai utazásait koordinálta. A „szovjet ifjúság”, 16 és 35 év közötti fiatalok, tematikus turistautakon vehettek részt a helyes erkölcs elsajátítása érdekében. Népszerűek voltak a nemzetközi ifjúsági táborok, melyből 20 tartozott a *Szuputnik* hálózatába, többek között a Kárpátalján, az Ungvári járásban létrehozott *Verhovina* tábor is (SZOKOL, T. G. 2006).

Az ifjúsági üdültetés közismert formája a táborokban (októbrista, pionír, komszomol, ifjúsági) történő pihenés volt, melyekből Kárpátalján az időszak végére 270–280-at tartottak fenn. Ezek elsősorban nyári üdülőként működtek és éves forgalmuk meghaladta a 40 ezer iskoláskorú fiataalt.

A *Turisták és Kirándulók Központi Tanácsának* létrejötte 1936-ban történt meg, ekkor a Szovjetunióban a szakszervezetek nagyobb teret kaptak az üdülés és rekreáció szervezésében, lebonyolításában. A TKKT elsődleges célja az üdülés, prevenciós üdülés és aktív turizmus belföldi szervezése volt.

Különböző túrákat szerveztek a Szovjetunió állampolgárainak és ezeket eltérő szinteken hagyták jóvá. Kárpátalján a kidolgozott és rendelkezésre álló túrák közül 24 köztársasági, 12 helyi, 3 családi, 7 kombinált útvonalat jegyeztek be. Ezekon kívül 120 kidolgozott és bejegyzett tematikus/autóbuszos kirándulás szerepelt a kínálatban. A megyében a nyolcvanas évek végén 9 turistaklubot tartottak számon, melyek többsége a megye járásközpontjainak nagyvállalataiban alakulhatott meg. A kisebb vállalati egységek keretei között jöttek létre a turistaklubok szekciói, melyből 560 volt a megyében és összesen 50 ezer aktív tagot számláltak (BALEGA, SZ. SZ. ET AL. 1983).

Kárpátalja turizmusának a szovjet időszakban is fontos részét képezte az egészségturizmus, melynek fejlesztése a hatvanas évektől indult meg tervszerűen. A Központi Bizottság a szovjet dolgozók pihenése és gyógyüdülése érdekében döntést hozott, melynek hatálya kiterjedt Kárpátalja idegenforgalmának fejlesztésére is. A terület Szovjetunióhoz való csatolását követően Kárpátalján nagyszabású geológiai kutatásokba kezdtek és számos nagy hozamú ásvány és termálforrás vált ismertté. Ezek mentén kezdték kiépíteni a megye gyógyüdülő hálózatát, a gyógyturizmus a térség vezető turisztikai termékévé fejlődött (8. táblázat) (BERGHAUER S. 2004).

8. táblázat

Üdülők és gyógyüdülők Kárpátalján a szovjet időszakban (1950–1988)

	1950	1960	1970	1980	1988
<i>Szanatóriumok és gyógykezelést nyújtó intézmények</i>	9	11	17	14	14
<i> fekvőhelyek száma</i>	718	1130	2890	3746	4073
<i> kezeltek száma</i>	4802	-	-	42365	55970
<i>Panziók és üdülők</i>	2	2	4	3	3
<i> fekvőhelyek száma</i>	257	350	434	380	314
<i> vendégek száma</i>	1232	-	-	5701	5207
<i>Más üdülő létesítmény</i>	-	-	4	6	7
<i> fekvőhelyek száma</i>	-	-	250	298	437
<i> vendégek száma</i>	-	-	-	1084	3093

Forrás: Kárpátalja 1968 1974; 1990; Szerkesztette: Berghauer S.

A Kárpátalján kiépülő gyógyüdülő hálózat kialakításában és fenntartásában az időszak nagyvállalatai fontos szerepet kaptak. Ennek megfelelően hajtották végre az intézmények kialakítását, fejlesztését. Elsősorban a mennyiség és nem a minőség volt a fejlődés fő szempontja (többágyas szobák, sajátos tisztálkodási lehetőségek), illetve a fejlesztéseknél szignifikáns szerepet kapott az aktuális ötéves terv(-ek) előirányzott számainak a végrehajtása. Az intézmények kihasználtsága folyamatosan magas volt. A szanatóriumokba egészségügyi vagy szakszervezeti beutaló segítségével lehetett bekerülni, és elsősorban a szanatóriumos üdülés volt az, amely kiváltságnak számított (FEDORCSENKO, V.K. – GYOROVA, T.A. 2002).

Az 1990-es puccskísérlet és Ukrajna függetlenségének kikiáltását követően jelentős gazdasági recesszió indult meg a térségben. A lakosság közel egy évtizeden keresztül elsősorban megélhetési gondjaival volt elfoglalva, és a korábban kialakult idegenforgalmi hálózat teljesen leépült.

8. A turizmus társadalomföldrajzi környezete

8.1. Infrastruktúra

Az infrastruktúra olyan eszközök, felszerelések, szolgáltatások összességét jelenti, amelyek a társadalom létezésének zavartalan működését biztosítják. A turizmus közvetlen függőségét az adott terület infrastruktúrájának fejlettségétől számos szakirodalom tárgyalta, illetve bizonyította már, s ezek tényszerűen közlik, hogy alapinfrastruktúra nélkül nem fejleszthető a turizmus (LENGYEL M., 2004). Alapinfrastruktúráként adott esetben a közlekedés, kommunikáció és közmű értendő, melynek hiányosságai nagyban gátolják Kárpátalja turizmusának progresszióját.

8.1.1. Közlekedés

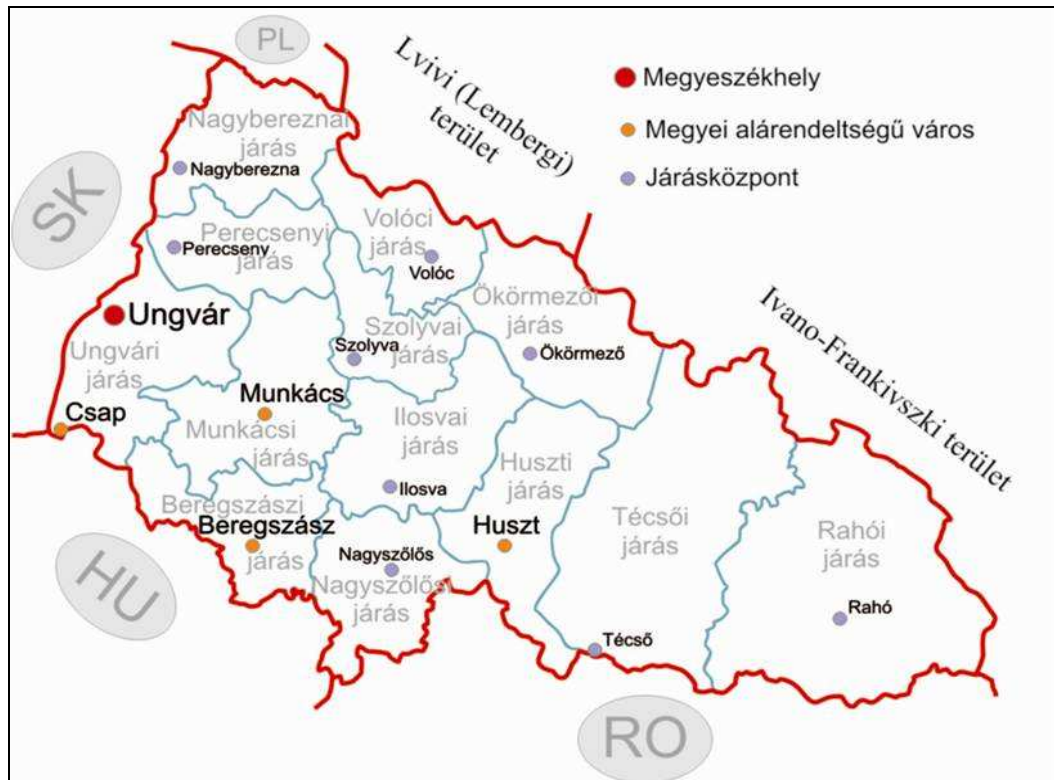
A megye infrastruktúrájának fejlődését közvetlenül befolyásolják annak természetföldrajzi, geopolitikai adottságai, továbbá a múlt politikai, gazdaságtörténeti eseményei. Kárpátalja négy országgal és Ukrajna két megyéjével határos, és gyakran az ország nyugati kapujaként is szokták emlegetni (12. ábra). Területén halad keresztül a Testvériség és Barátság nemzetközi jelentőségű gáz- és kőolajvezeték, továbbá a MIR magasfeszültségű villamosvezeték, valamint a turisztikai szempontból is nagy jelentőséggel rendelkező 5. számú páneurópai közlekedési folyosó. A megye területén 17 határ- és egyszerűsített átkelőhely működik, melyből hat vasúti, nyolc közúti és egy légi átkelőhely (10. melléklet) (KISS É. 2009B).

A megye teljes *úthálózata* 3348 km. Kárpátalja területén halad keresztül, illetve érinti az E 573 és E 50 nemzetközi jelzésű főút és több regionális jelentőségi útvonal. A megyében az Ungvár–Munkács és Csap–Ungvár szakaszon található néhány kilométer kétszer kétsávos útszakasz, de jellegében ez sem felel meg az európai autópályákra vonatkozó kritériumoknak. A számszerű adatok a valóságnál kedvezőbb képet tárnak elénk a megye közúthálózatát illetően, hiszen a hivatalos közlések szerint az úthálózat 97%-a szilárd burkolatú út. Azok állapota, illetve kora ugyanakkor még a magyarországi utakkal összehasonlítva is nagyon rossznak mondható, kivételt ez alól csak a két említett nemzetközi jelzésű út képez. A közúthálózat rossz állaga miatt gyakran előfordul, hogy nemzetközi tapasztalattal (de nem kárpátaljaival) rendelkező külföldi utazásszervezők

alábecsülik a helyi távolságok megtételéhez szükséges időt, túlterhelve ezzel turisztikai programjaikat (SZTEPCSUK, Sz. 2003; KÁRPÁTALJA 2010).

12. ábra

Kárpátalja közigazgatási egységei

Forrás: Kovács S. 2003; Kárpátalja 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

Kárpátalja használatban lévő vasúthálózatának hossza 606 km, 47 km vasút jut a megyében 1000 km²-re. A vasút nagy forgalmú szakaszait (Volóc–Csap és Szjanka–Csap) villamosították, ez a használatban lévő hálózat 42,9%-a. A megye legfontosabb vasúti csomópontja Csap, ahol nemcsak vasúti, de közúti határátkelő, kamionterminál is működik. Csapon történik meg a nyugatról érkező szerelvények széles nyomtávra való váltása, hiszen posztszovjet országként Ukrajnában ez a standard. Fontosabb vasúti csomópontok még Kárpátalján: Bátyú, Munkács, Ungvár és Királyháza (KISS É. 2009A).

A vasúti hálózat használati értékét rontja, hogy hálózatának építési ideje még az Osztrák–Magyar Monarchia éveire tevődik, és az első világháborút követő területi változások jelentősen visszavetették annak gazdaságos használhatóságát. A megye keleti, délkeleti szárnyvonalai – különösen az aknaszlatinai sóbánya leépülését követően – látványos hanyatlásnak indultak. A szovjet időszak elmúlásával a vasúti hálózat

keskeny nyomtávú szakaszai mára teljesen leépültek. Ennek turisztikai jellegű újralesztésén fáradozik néhány helyi szervezet, minek köszönhetően Ungváron, illetve Beregszász környékén időszakosan indítanak nosztalgiajáratokat. Mindemellett a vasúti közlekedést a Kárpátaljára látogató turisták csak kis hányada veszi igénybe és elsősorban a belföldi turisták érkeznek a megyébe vonattal.

A tömegközlekedésben a közlekedési eszközök közül a közúti személyszállításnak van nagyobb jelentősége, a teljes személyszállítás 88%-át végzi (65 millió fő/év). Az utóbbi két évtizedben viszont mindkét fő tömegközlekedési mód (vasút, közút) jelentős forgalomvesztési tendenciát mutat. Mind a vasúti, mind a közúti személyszállítás az 1990-es szint 45%-ára esett vissza (KÁRPÁTALJA 2010).

A térség egyetlen használatban lévő légikikötője Ungváron található, a korábban katonai célokra használt munkácsi *repülőtér* egyelőre használaton kívül van. A nemzetközi engedélyekkel, 4 „G” státusszal rendelkező ungvári reptér naponta 1500 személy fogadására alkalmas. A reptéren nagyobb gépek (Boeing-737, TU-134) fogadása is megoldható. Rendszeres járatok közlekednek Budapestre, Kijevbe, illetve Ukrajna más városaiba. A légi közlekedésnek nincs túl nagy jelentősége a megye személyszállításában, és mivel Kárpátalján nincsenek igazán nagy lélekszámú települések (Ungvár is csak 116 ezres), illetve alacsony az urbanizáltság szintje, feltehetőleg a jövőben sem fog nagyobb jelentőségre szert tenni (KISS É. 2009A).

8.1.2. Közmű és kommunikáció

Kárpátalja *közműellátottsága* országos szinten átlagosnak mondható, ugyanakkor az egyes területek közművesítettsége nagy differenciát mutat. A megye lakosságának 77,1%-a rendelkezik gázfűtéssel (a teljes lakóterület százalékában), 59,7%-a központi ivóvízzel, 58,7%-a pedig szennyvízcsatornával (9. táblázat). A városi, illetve a síkvidéki lakások jelentősen magasabb (5–40%-kal) mutatókkal, míg a falusi, hegyvidéki népesség alacsonyabb közműellátottsággal rendelkeznek (FODOR GY. 2004; KÁRPÁTALJA 2010).

A közlekedési hálózat hiányosságaival szemben a közműellátottság lokális és nem országos szinten megoldandó probléma. Nem jelentenek leküzdhetetlen akadályt ezek helybeni kiépítése, hiszen vannak egyéni, alternatív megoldások, melyek által a turisztikai infra- és szuprastruktúra közműellátása szinte bárhol megoldható (egyéni vízhálózat, fűtés, szennyvízkezelés). Kárpátalja esetében ezen megoldások viszont az

esetek többségében korszerűtlen, illetve környezetkárosító módon valósulnak meg. Probléma továbbá, hogy ezek hatósági ellenőrzése nagyon felületes, valamint állami szinten nem ösztönzik a vállalkozókat (például pályázatok révén) ezek korszerűsítésére.

9. táblázat

A komfort-fokozat fontosabb mutatói Kárpátalja lakásállományában (%)

Ellátottság	1995	2000	2005	2009
vezetékes víz	51,9	53,9	57,3	59,7
szennyvíz-csatorna	49,1	52,3	56,3	58,7
központi fűtés	42,7	38,8	43,3	46,7
vezetékes gáz	71,6	75,8	78,1	77,1
fürdőszoba (zuhanyfülke)	44,2	47,9	51,6	54,7

Forrás: Kárpátalja – 2000, 2007, 2010; Fodor Gy. 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

A korszerű kommunikációs eszközök mára az idegenforgalmi infrastruktúra elengedhetetlen részévé váltak, az információ továbbítása, az egyének kapcsolattartása ezek nélkül ma már elképzelhetetlen. Ukrajnában napjainkban zajlik a kommunikációs eszközök expanziója, minek köszönhetően mára az ország minden lakosára jut egy mobiltelefon, ami a korábbi, 5-7 évvel ezelőtti állapotokhoz képest óriási előrelépés. Ma már a megye teljes területe (kivételt az erősen árnyékolt hegyvidéki völgyek képeznek) rendelkezik mobilhálózat-lefedettséggel, és nagy a piaci szereplők között a verseny.

A korábban kiépült vonalas telefonhálózat mára némiképpen háttérbe szorult, de Kárpátalja majd' minden második családjában megtalálható a vonalas készülék. Az *Ukrtelekom* (az ukrán vonalas telefonszolgáltató) a térségben 333 telefonközpontot üzemeltet és aktívan részt vesz az internetszolgáltatás helyi terjesztésében, amely már szélessávú, száloptikai technológiával történik (KISS É. 2009A).

Az internetes szolgáltatásokra jellemző nemzetközi trendek a kárpátaljai turizmus szereplőinél csak részben jelentek meg, hiszen a világháló adta lehetőségeket elsősorban reklámfelületként használják, a helyfoglalás, illetve a pénzügyi tranzakciók lebonyolítása további fejlődés előtt áll (kivétel ez alól a közvetlen banki szféra).

8.2. Gazdaság

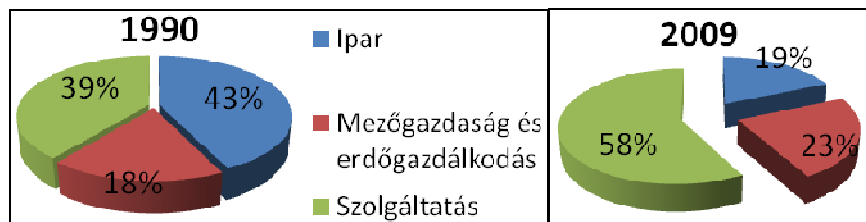
A turizmus és a gazdaság tényezőinek közvetlen összefüggése evidens tény, nem szorul bizonyításra. A gazdasági tényezők fejletlensége közvetlenül érezteti hatását a turizmus fejlődésének folyamatában, a felmerülő hiányosságok kizáró tényezőként hathatnak. Kárpátalja most lépi át a gazdasági progresszió e küszöbét, hiszen alap-

infrastruktúrája, szolgáltatásainak színvonala, életszínvonal-küszöbe, a fogadókészség elemeinek fejlettsége messze nem optimális még az idegenforgalom fogadására. Az átalakulások, a fejlődés folyamata megindult. A fennálló kérdés csak az, hogy mennyi idő szükséges az átállásra és milyen veszteségeket, áldozatokat kell hoznia a térségnek ennek megvalósulása érdekében.

A mai Kárpátalja területe nem tartozik a fejlett gazdasági területek közé. Ez egyrészt sajátos domborzati viszonyainak, másrészt periferikus helyzetének köszönhető, hiszen bármelyik országhoz is tartozott a múltban, mindig is távol helyezkedett el a központtól. Ukrajna fővárosától, Kijevtől is több mint 700 km-re fekszik. A Szovjetunió széthullását, az erőltetett, nagy területeken széttelepített nehézipar és ipar összeomlását, valamint a rendszer teljes leállítását követően csak a 21. század első éveiben indult meg a növekedés. Átalakult Kárpátalja gazdaságának szerkezete és a korábban vezető szerepet betöltő ipar helyét a szolgáltató szféra vette át (13. ábra).

13. ábra

Kárpátalja gazdaságának szerkezeti változása a foglalkoztatottak száma alapján (1990 – 2009)

Forrás: Izsák T. 2009; Kárpátalja 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

Az ezredforduló évében jelentős változást eredményezett az Ukrajnában teret nyerő új fejlesztési koncepció, melynek keretében 12 *speciális gazdasági övezetet* és *kiemelt fejlesztési területet* hoztak létre. 2001-ben Kárpátalja teljes területe kiemelt fejlesztési területté vált, sőt a Munkácsi és Ungvári járás speciális gazdasági övezetté lettek nyilvánítva. Ezeken a területeken a befektetők jelentős kedvezményekben részesültek (áfa, földadó, vámkedvezmény). Ennek megfelelően a megye speciális gazdasági övezetébe (Munkácsi és Ungvári járás) 2007-ig 201,3 millió USA-dollár működő tőke érkezett, a befektetések után befizetett adó összege 810 millió hrvnyát tett ki, és összesen 3052 új munkahelyet hoztak létre (KISS É. 2009A).

A megyében a gazdasági fejlődés fő időszaka a 2000–2007 közötti évekre esett. A kijevi székhelyű Insztyitut Reform 2004-ben több gazdasági szempont alapján értékelte

a megyék fejlődését, és a nyugati megyék közül Kárpátalja és a Lembergi megye bizonyult befektetés szempontjából a legvonzóbbnak, valamint Kárpátalját minősítették az ország második legdinamikusabb régiójának. A 2008-ban jelentkező válság viszont éppen azokat a gazdasági területeket sújtotta, amelyek a korábbi fejlődés alapját képezték – a gépgyártást és az exporttermékeket. Így a korábbi pozitív eredmények ellenére a megye Ukrajnában elfoglalt gazdasági helyzete nem változott és a fejlődés lendülete napjainkra jelentősen visszaesett (10. táblázat) (DANCS L. 2009).

10. táblázat

Kárpátalja részesedése Ukrajna gazdaságából (%)

	1995	2000	2005	2009
Terület	2,1	2,1	2,1	2,1
Népesség	2,5	2,6	2,7	2,7
Ipari termelés	0,5	0,5	0,7	0,7
Mezőgazdasági termelés	2,0	2,4	2,3	2,2
Kereskedelem	1,9	2,6	2,8	2,1
GDP-ből való részesedés	-	1,6	1,5	1,4
Külföldi tőkebefektetés	-	2,4	1,5	1,0

Forrás: Izsák T. 2009; Kárpátalja, 2006, 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

A megye kedvezőbb gazdasági és idegenforgalmi jövőjének alakulása sok tekintetben Kárpátalja munkaerő-ellátottságán is múlik. Kárpátalja az ország keretein belül is az erős munkaerő-felesleggel rendelkező megyék közé tartozik, és annak ellenére, hogy a regisztrált munkanélküliek száma az utóbbi évtizedben a felére csökkent, érke még így is 6,3% (2008). A fenti adatok viszont nem tükrözik a munkanélküliség valós helyzetét, hiszen a rejtett munkanélküliség becslések szerint ennek akár a három-négyszerese is lehet.

A munkaerő-felesleg területi sajátosságait vizsgálva Kárpátalján elmondható, hogy a Nagyszőlősi, a Técsői, a Munkácsi és az Ilosvai járásokban a legrosszabb a helyzet. Gazdasági ágazat szerint áttekintve a helyzetet kiderül, hogy míg egyes ágazatokra a jelentős munkaerő-felesleg a jellemző (2005-ben és 2006-ban a feldolgozóiparból közel 2000 főt bocsátottak el), más ágazatokban (pénzügy, oktatás, egészségügy, vendéglátás) munkaerőhiány is előfordul. Mindez jelzi, hogy a helyi munkaerőpiac nem képes

megfelelő módon reagálni a felmerülő igényekre¹⁹, továbbá érzékelteti, hogy a gazdaság szerkezetváltása, a szolgáltatói szféra térnyerése folytatódik (FODOR GY. 2009A).

8.2.1. Ipar

Kárpátalja ipara a közelmúltban jelentős fejlődésen ment keresztül, 2001–2007 között a terület ipari termelése meghatszorozódott és a megyébe érkező befektetések 23%-a Kárpátalja iparát érintette. Az ipartelepítés helyi vonzó tényezői közül kiemelhetjük a megfelelő mennyiségű erdőgazdálkodási és mezőgazdasági alapanyagot, a nem érces ásványi kincsek meglétét, továbbá a megfelelő mennyiségű és (részben) képzett munkaerőt. Utóbbi megállapításához hozzátartozik, hogy Kárpátalján elsősorban azok az iparágak telepednek(-tek) meg, amelyek munkaerőigénye magas, de a tüzelőanyag-, nyersanyag-igénye alacsony (FODOR GY. 2009B).

Az ipar fejlődésének egyik helyi sajátossága, hogy jelentős anomáliák figyelhetők meg annak eloszlásában. Az általános mutatók folyamatos növekedése ellenére több iparág jelentős visszaesést produkált az utóbbi néhány esztendőben (2003–2007 között: erdő- és fafeldolgozó ipar -60%, vegyipar -41%, bányászat -40%. Az adott időszakban bekövetkezett általános növekedés a feldolgozóiparnak (gépgyártásnak) volt köszönhető, amely 2008-ban a megye ipari termelésének 88%-át adta. A gazdasági válság viszont épp a fejlődésben lévő iparágakat sújtotta, minek következtében Kárpátalja ipari termelése 2009-ben az előző év termelésének 51%-ára esett vissza (ezen belül a gépgyártás pedig 68%-os visszaesést könyvelt el) (KÁRPÁTALJA 2010).

8.2.2. Mezőgazdaság

Kárpátalja területe, természeti adottságai folytán, közvetlen agrártermelésre csak részben hasznosítható, hiszen a vidéken kiterjedt erdőállomány található. A megye területének 56,8%-a erdővel borított, minek következtében jelentős szerepet játszik a térség gazdasági életében az erdőgazdálkodás. A mezőgazdaságilag hasznosítható terület részesedése csak 37%-ot tesz ki. Ez a terület is csak célzottan hasznosítható, hiszen a magasabban fekvő térszínek a rövid vegetációs időszak miatt csak legelőként, illetve

---

¹⁹ Sajátos szélsőséges példa erre az Ungvári Nemzeti Egyetem turizmus tanszékének működése, hiszen a hat éve működő egység káderei között jelenleg sincs olyan személy, aki turizusból szerzett volna tudományos fokozatot. A teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy ez az országban jelenleg nem is kritérium. Ukrajnában ugyanis túl fiatal „diszciplína” a turizmus ahhoz, hogy ez számonkérhető legyen.

kaszálóként használhatóak. A megyében a mezőgazdasági területek 21%-a kaszáló, 29%-a legelő, a szántóföldek részesedése 44% (11. melléklet) (KÁRPÁTALJA 2010).

A szovjet időszakban működő 169 állami kolhoz és szovhoz helyét a függetlenné válást követően magánvállalatok (2010-ben számuk: 1771) vették át, és az állami gazdaságok részesedése mára 1%-ra esett vissza. A gazdaságok számának az ilyen nagymértékű növekedése nem járt együtt a mezőgazdasági termelés növekedésével, sőt, egyes ágazatok esetében jelentős visszaesés tapasztalható (IZSÁK T. 2009).

A mezőgazdasági termelés sajátos vonása a vidék falvaiban a háztáji gazdálkodás, amely a hagyományos gazdálkodás jegyében zajlik. Kárpátalján megszokott, hogy a falusi családoknak kisebb vetésterülete, kaszálója és jószága van. A hagyományos falusi élet különösen a hegyvidéki területeken fontos, ahol fokozza a tájképi látványértéket. Szinte minden településnek van csordája, juhnyája és még megtalálhatóak a helyben készített élelmiszerek (vaj, túró, sajt, brinza, kenyér). Ez egyrészt a gyökerek, hagyományok ápolásának fontos kerete, másrészt megélhetést, megtartó erőt jelent a térség lakosságának, melyhez párosul a megye nemzetiségi, etnikai sokszínűsége. Az említettek turisztikai értelemben felértékelik a szóban forgó területeket és a megfelelő szakértelemmel jó idegenforgalmi vonzerővé, terméké formálhatóak, kiegészítve a rurális vidék népességének megélhetését.

8.2.3. Szolgáltató szféra

A *szolgáltató szféra* Kárpátalja aktív lakosságának 58%-át foglalkoztatja, ami több mint 300 ezer fő. A megyei statisztika nem ad átfogó, egységes képet a szolgáltatások jellegéről, külön-külön tárgyalja az *oktatás, kereskedelem, egészségügyi és szociális ellátás*, közlekedés és távközlés, közalkalmazottak és kommunális szolgáltatások kérdését. A szolgáltató szféra gazdaságban betöltött szerepe a jelenlegi tendenciákat ismerve tovább folytatódik.

A megyében a szolgáltatások jellege, minősége erősen differenciált képet mutat. Nagy térnyerés jellemzi a telekommunikációs és banki szolgáltatásokat. A megye lakossági hitelügyleteinek növekedése következtében jelentős fejlődés tapasztalható a bankrendszer kárpátaljai lefedettségében. A mai nemzetközi turizmus szuprastruktúrájának elengedhetetlen részét képező, a kényelmet, s biztonságot szolgáló bankkártya használat ugyanakkor, egyelőre csak a nagyobb településeken, járásközpontokban elérhető.

Kárpátalján a 31,6 ezer főt foglalkoztató és 291 ezer ember számára szociális járulékot (nyugdíj, rokkantsági járulék, szociális járandóság) biztosító *szociális- és egészségügyi ellátás* tekinthető a rendszer „beteg emberének”. Különösen az ingyenes egészségügyi ellátás fenntartása okoz sok gondot, mivel egyrészt elavult rendszerének fenntartása felemészti a beérkező pénzt, másrészt még ukrajnai viszonylatban is kimagasló korruptság jellemzi (KÁRPÁTALJA 2010; JAKAB L. 2009).

Kárpátalja *oktatása* 47,3 ezer személyt foglalkoztat és a megyében 532 óvoda, 708 iskola, 11 szakirányú-technikusi, valamint 6 felsőoktatási intézmény működik. A megye oktatási rendszerének sajátossága, hogy a felsőoktatási intézmény száma az elmúlt két évtizedben egyről hatra emelkedett. Ezzel szemben a szakirányú-technikai képzésben részesülő hallgatók száma jelentősen visszaesett – az említett periódusban közel ötezerrel –, így esetenként nem tudják kielégíteni a munkaerőpiac igényeit. Utóbbi megállapítás érvényes az idegenforgalmi szakképesítésekre is, hiszen Kárpátalján csak a Munkácsi Mezőgazdasági Szakiskola és az Ungvári Nemzeti Egyetem kínál turisztikai képzést, és ezek is csak 5-6 éve működnek (OROSZ I. 2009B; KÁRPÁTALJA 2010)

Kárpátalja határ menti térségében a bevásárlóturizmus kibontakozását követően sajátos vonzerővé lépett elő a *kereskedelem*. A kereskedelmi egységek a korábbi évek tapasztalt folyamatos növekedését követően, 2009-ben a válság következtében 20,3%-os visszaesést könyvelhettek el. A megyében értékesített termékek 32,9%-a élelmiszeripari termék, 22,3%-a gépkocsi (és alkatrész). Magasnak tekinthető az üzemanyag részesedése (27,6%), ami nem véletlen, hiszen a kárpátaljai bevásárlóturizmus is zömében erre épül (BERGHAUER S. 2009C; KÁRPÁTALJA 2010).

A turizmus szolgáltató szférán belül betöltött szerepéről Kárpátalján nincsenek pontos adatok. Az idegenforgalom szerepének értékelése csak a vendéglátó-ipari egységek és kereskedelmi szálláshelyek adatai alapján történik, az utazási irodák és az egészségturizmus adatai külön kerülnek tárgyalásra²⁰. Ennek megfelelően a vendéglátó-ipari egységek és kereskedelmi szálláshelyek a szolgáltató szféra forgalmának 2,6%-át biztosítják.

A turizmus fejlődése közvetlen módon is és multiplikátor hatásai révén is pozitívan hat egy adott terület gazdaságára, növeli az áruforgalmat, ösztönzőleg hat a lakosság

---

²⁰ A hivatalos statisztika a turizmus tárgyalásánál csak az alábbi adatokat teszi közzé: vendéglátó-ipari egységek, kereskedelmi szálláshelyek, utazási irodák és egészségturizmus.

vállalkozó kedvére. Kárpátalja esetében ezek a hatások még meglehetősen gyengék. A közvetlenül a turizusból származó bevételek mellett kevés olyan szolgáltatás, mezőgazdasági és ipari termék ismert, amely a térség arculatának közvetlen részét képezi. Az ismert „Kárpátikumok” között megemlíthetjük a jellegzetes, kézzel előállított termékeket, amelyek a megye hagyományait őrző falvakban készülnek (rattan portékák Izán, faragott tárgyak Rahó környékén, beregi szóttos Nagyberegen), illetve a korábbi szovjet időszakban nevezetessé vált kárpátaljai szeszes italokat (Trojanda Zakarpattya, avasi szilvapálinka), ásványvizeket (Luzsanszka, Sajanszka). A felsorolt produktumok többsége (a Szovjetunió zárt gazdasági rendszerének köszönhetően) csak a megyétől keletre lévő küldőterületek lakosságának tudatában létező termék. Kárpátalja turizmusa a jelenben kell, hogy kialakítsa sajátos turisztikai arculatát, amely hosszú távon a megye gazdaságának fajsúlyos tényezőjévé válhat.

8.3. Népeség

Kárpátalja turizmusának tárgyalásánál a népeség²¹ sajátos összetevőinek áttekintését az indokolja, hogy az a turizmus társadalmi környezetének alapelemét képezi, és közvetve vagy közvetlenül hatással van a vendégforgalom eredményességére (MICHALKÓ G. 2007B). Másrészt a megye népesége biztosítja a belföldi turizmus – amely a mai kimutatások alapján nagyon is fontos – keresleti oldalának jelentős részét. A népeség demográfiai mutatóinak változása, migrációs folyamatok, iskolai végzettséggel kapcsolatos jellemzők rámutatnak azokra a kialakulóban lévő folyamatokra, amelyek hosszú távon hatást gyakorolnak a gazdaság minden összetevőjére, a turizmusra is. A nemzetiségi és vallási sokszínűség pedig már a mai kárpátaljai turisztikai kínálat vonzerői közé tartozik.

8.3.1. Demográfia

Ukrajna lakosságának 2,7%-a (1242,6 ezer fő) él Kárpátalján. Népeségszámát tekintve a megye a 17. helyet foglalja el Ukrajna területi egységei között. Kárpátalja lakosságának növekedése az utóbbi évszázadokban kisebb ingadozásoktól eltekintve (járványok, háborús események) folyamatosnak tekinthető. A szovjet időszak utolsó

---

²¹ Ukrajnában 2001-ben volt utoljára országos népszámlálás. Az elemzésre kerülő adatok egy része ennek megfelelően nem tekinthető naprakésznek, de későbbi évekből gyakorta nincs kellő részletességű információ.

évtizedétől kezdve az ország egész területén negatív tendenciák indultak el, Ukrajna lakossága az elmúlt huszonöt évben hat millióval csökkent. A megyében 1989-ben jelentkeztek először a negatív tendenciák, csökkenésnek indult a születések száma és növekedtek a halálozási mutatók. Hasonló tendenciák jellemzik a nyugati-európai társadalom több országát, de Ukrajnában és Kárpátalján nem egy tipikusan előregedő társadalomról van szó, hanem ennek elsősorban a rendszerváltást követő kedvezőtlen gazdasági helyzet lett a kiváltó oka (WWW.UKRSTAT.GOV.UA).

Kárpátalja *demográfiai* mutatóinak romlása egyrészt a születések számának csökkenésére, másrészt a halálozások számának növekedésére, harmadrészt a migrációs folyamatok negatív irányba történő változására vezethető vissza. Ez a folyamat 1995-ben vált negatív irányúvá, ebben az évben volt a megye lakossága eddig a legnagyobb – 1272800 fő (11. táblázat)

11. táblázat

Kárpátalja népességének fontosabb mutatói

Év	Népesség (fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Korösszetétel (%)		
			0-14	15-64	65-
1989	1245620	97,6	26,4%	65,7%	7,9%
1995	1272800	99,8	22%	67,7%	10,3%
2001	1258200	98,7	20,9%	68,1%	11%
2005	1245600	97,6	19,7%	69%	11,3%
2010	1242000	97,3	18,7%	70,1%	11,2%

Forrás: <http://www.stat.uz.ua>; www.stat.lviv.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

Kárpátalján a születési ráta az utóbbi években 13 ‰ felett mozog, a legalacsonyabb értéket az ezredforduló éveiben regisztrálták (11‰). Hasonló értékek jellemzik a halálozási rátát (13%), melyek az utóbbi öt esztendőben csökkentek. Az ország központi és keleti megyéiben sokkal rosszabbak a természetes szaporulat mutatói és az utóbbi három évben csak Kárpátalja, Rivne megye, illetve Kijev város természetes szaporulata mutat pozitív mérleget (MOLNÁR D. I. 2009).

Kárpátalja demográfiai mutatóinak alakulását pozitívan befolyásolta Ukrajnában az ezredfordulót követően több lépésben bevezetett családtámogatási rendszer, amely a jelenlegi tapasztalatok alapján csak a lakosság egyes rétegeire hat ösztönzőleg. Hosszabb távon a gazdasági stabilitás, felzárkózás és a szociális ellátórendszer javítása jelenthet megoldást a népesedési problémákra és mindezek szükségesek a turizmus további fejlődése érdekében is.

A népesség számának változását befolyásolja a *migráció*, mely tekintetben Kárpátalja Ukrajna kevésbé aktív megyéi közé tartozik. A megye migrációs mérlege a rendszerváltást követően vált negatív előjelűvé, melynek mértéke napjainkra csökkent és jelenleg -1500 fő/év értéket mutat. Kárpátalja migrációs veszteségének közel 2/3-a belföldi, míg 1/3-a külföldi lakhelyváltoztatásból származik. A más országokba távozó személyek körében Magyarország számít a legvonzóbb célterületnek (1/3-ad), de jelentősnek mondható Oroszország részesedése is (26-27%) (MOLNÁR J. 2009B).

A turizmus szempontjából fontos tényező a fogadó terület korösszetétele, hiszen az idegenforgalom, annak szolgáltatásai dinamikus, jól alkalmazkodó munkaerőt igényelnek. Kárpátalja korösszetétele (7. táblázat) ilyen tekintetben negatív vonásokat hordoz, hiszen a 0–14 éves korosztály aránya a társadalomban csökkent, és az utóbbi öt év változásaitól eltekintve növekedett a 65 év felettek aránya is, ami azt is feltételezi, hogy növekszik az elszegényedett, minimális diszkrecionális jövedelemmel rendelkező emberek száma.

Kárpátalja *népsűrűsége* 97,3 fő/km², mely érték meghaladja az országos átlagot (76 fő/km²). A lakosság egyenlőtlenül helyezkedik el a megye területén. A megye járásainak adatait végigtekintve elmondható, hogy a síkvidékhez közelebb fekvő járások sűrűbben lakottak (Nagyszőlősi járás 169 fő/km², Huszti járás 103 fő/km²), mint a hegyvidéki járások, melyek népsűrűsége sok esetben 50 fő/km² alatt marad (Ökörmezői járás 42 fő/km², Volóci járás 45 fő/km²) (WWW.UKRSTAT.GOV.UA). Mindez nem véletlen, hiszen a vidék lakosságának térbeli elhelyezkedése elsősorban a síkvidéki területek, illetve a nagyobb folyók alacsonyabban fekvő völgyeire korlátozódik.

Kárpátalja sajátos népességföldrajzi jellemzői közé tartozik, hogy alacsony a megye *urbanizáltsága*, mindössze 37%. Az országban ez a legalacsonyabb érték és 30%-kal marad el Ukrajna átlagától. A megye településhálózatát 609 helység alkotja, melyből csak 11 város, 19 városi típusú település²² és a fennmaradó 579 falu. Magas urbanizációs mutatókkal csak a megyei alárendeltségű városok²³ rendelkeznek, a járásokban viszont a városi lakosság aránya 5,5–39,8% közötti szórást mutat (MOLNÁR J. 2009A).

---

²² Ukrajnában a településeket a következő csoportokba sorolják: város (місто), városi típusú település (село міського типу), falu (село).

²³ Kárpátalján öt megyei alárendeltségű város található: Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt, Csap. A megyei alárendeltség azt jelenti, hogy a szóban forgó települések ügyei nem a járási, hanem közvetlenül a megyei tanács hatáskörébe tartoznak.

Kárpátalja alacsony urbanizáltsága elsősorban sajátos természeti adottságainak, illetve periferikus elhelyezkedésének köszönhető. Mindezt jól szemlélteti, hogy a települések 80%-a 400 méter tengerszint feletti magasságban helyezkedik el, igaz a szóban forgó települések túlnyomó többsége kisebb lélekszámú falu. Ugyanakkor sajátos, hogy a falvakban élő lakosság csak 5,8%-a él 500 főnél kisebb törpefalvakban, ami ukrainai viszonylatban alacsony érték. Az átlagos falu lakosainak száma Kárpátalján 1300–1400 fő, de akad 9000 főnél népesebb falu is a vidéken (Nagylucska, Munkácsi járás) (ZASZTAVECKA, O.V. ET. AL. 1996).

8.3.2. Nemzetiségi összetétel

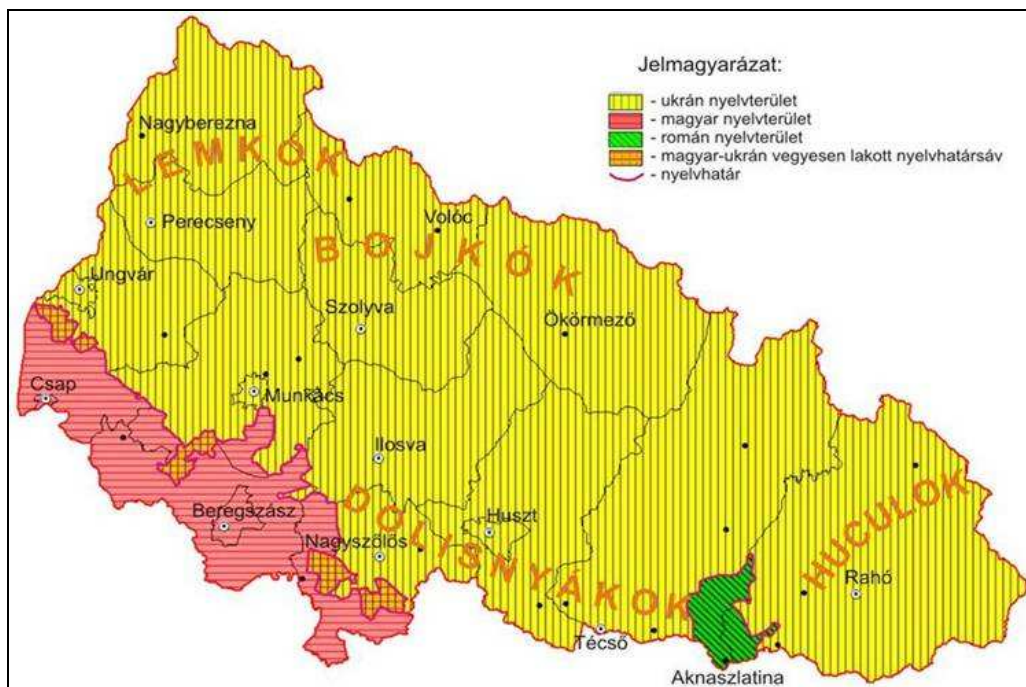
A népesség etnikai és vallási összetételében „az apró eltérések is elegendőek lehetnek ahhoz, hogy az érintett célállomás, vagy annak egy bizonyos része a vendégek turisztikai magatartását befolyásoló etnokulturális, vagy szakrális térként kerüljön értelmezésre” (MICHALKÓ G. 2007B, 188.). Kárpátalja ilyen tekintetben kedvező adottságokkal rendelkezik, a vidék nemzetiségi és vallási összetétele igen sokszínű.

A megye területén több mint száz nemzetiség él, igaz közülük csak nyolcnak haladja meg az aránya a 0,1%-ot (12. melléklet). Kárpátalja lakosságát tekintve az államalkotó nemzet, az ukrán képezi a lakosság túlnyomó részét (2001-ben 80,5%) és aránya az összlakosságon belül növekszik (1989 – 78,4%; 2001 – 80,5%). A növekedés okai közül kiemelhető a kismértékű, de pozitív természetes szaporulat, továbbá fontos megemlíteni az orosz lakosság asszimilációját, reasszimilációját (KOC SIS K. 2001).

A megye legnagyobb nemzetisége a lakosság 12,1%-át kitevő magyarság. Az Ukrajnában élő magyarok 96,8%-a (151,5 ezer fő) Kárpátalja területén, az ukrán–magyar határral párhuzamos 15–25 km széles sávban elhelyezkedő összefüggő nyelvterületen él (14. ábra). A magyarlakta területek északkeleti peremét Ungvár (8 ezer magyar lakos), Munkács (7 ezer magyar lakos), Nagyszőlős (3,7 ezer magyar lakos) vonal képezi, és a kívül eső területeken csak szórványmagyarságról beszélhetünk (VISK, TÉCSŐ, RAHÓ) (MOLNÁR J. –MOLNÁR D. I. 2005).

14. ábra

Kárpátalja nyelvterületi térképe

Szerkesztette: Molnár D. I. 2009.

A magyarság lélekszáma az utóbbi népszámlálási adatok alapján csökken, 1989 és 2001 között számuk 4,2 ezerrel (2,7%) esett vissza. A csökkenés okai közül a legjelentősebb az alacsony (negatív) természetes szaporulat és az emigráció. A tömbben élő kárpátaljai magyarságra az asszimiláció nem jellemző. A szórványterületeken viszont már a magyarság csökkenésének ez az elsődleges oka. Kárpátalja magyar ajkú lakosságának csökkenését némiképpen lassítja, hogy az anyaország határon túli politikájának köszönhetően (kedvezménytörvény) „érdemes” magyarnak lenni, ami a kettős identitású lakosság magyarságtudatát befolyásolta leginkább.

Kárpátalja nemzetiségeinek rangsorában az utóbbi évtizedekben a románság eggyel előrébb lépett, 32 ezres lélekszámával ma már megelőzi a Kárpátalján élő orosz nemzetiségű lakosságot. A román lakosságra is jellemző, hogy tömbben él és a Técsői és a Rahói járás határán, kilenc településen alkotva többséget (14. ábra). Kárpátalja román nemzetiségű lakosságának száma növekszik (elsősorban a relatíve magas természetes szaporulatnak köszönhetően), ugyanakkor alacsony körökben az asszimiláció és a migrációs hajlandóság.

A megye leggyorsabban fogyó nemzetisége az orosz, számuk a két legutóbbi (1989 és 2001) népszámlálás között 49,5 ezerről 31 ezerre csökkent. A fogyás okai hasonlóak az ukrainai csökkenés okaihoz: asszimiláció, reasszimiláció és alacsony természetes szaporulat. Az orosz lakosság a megye nagyobb városaiban él, ahová a 20. század közepén szakemberekként vagy katonaként telepítették be őket.

A más országokban is tapasztalt bizonytalanság jellemzi a kárpátaljai cigányság létszámát. A 2001-es népszámlálás adatai szerint 14 ezren vallották magukat cigánynak²⁴, 15%-kal többen, mint 1989-ben. A számbeli bizonytalanságot elsősorban az adja, hogy az együtt élő nemzetek nyelvét elsajátítva egy részük nem cigányként nevezi meg magát, hanem az adott nép nyelvét beszélve ahhoz tartozóként került regisztrálásra (WWW.STAT.LVIV.UA).

Az említett nemzetiségeken túl Kárpátalja etnikai sokszínűségét tovább gazdagítja a Kárpátalján élő ruszin (vagy rutén) lakosság. Hivatalosan Ukrajnában a ruszinokat nem tekintik külön nemzetiségnek, hanem az ukránok egy etnikai csoportjaként kezelik őket. A ruszin lakosságon belül elkülönülnek egymástól a dolisnyákok (síkvívidéki ruszinok) és a verhovinai (hegyvidéki) ruszinok (14. ábra). A hegyvidéki ruszinokat további három csoportra osztják: lemkok, bojkók, huculok. Annak ellenére, hogy a hivatalos statisztika csak közel 10 ezer ruszint tart nyilván, turisztikai tekintetben nagy vonzerőt képez egyedi kultúrájuk és sok esetben a még élő hagyományaik.

8.3.3. Vallási felekezetek

A nemzetiségi sokszínűséghez hasonlóan Kárpátalja sajátos vonásai közé tartozik a változatos vallási összetétel. Turisztikai szempontból vonzóvá válhat a vidék, ha valaki lelki készletéből keresi fel a számára értékes vallási helyszíneket, másrészt az adott terület változatos vallási kultúrája is jelentős érdeklődést indukálhat, különösen, ha számba vesszük az egyes vallási felekezetek sajátosságos, Kárpátaljára jellemző kulturális és építészeti hagyatékát.

Kárpátalja vallási megoszlásáról nincsenek hivatalos statisztikai adatok, mivel a népszámlálás kérdései erre nem térnek ki, és az egyházi felekezetek sem publikálnak ilyen adatokat. A rendelkezésre álló információk alapján elmondható, hogy a vidék legbefolyásosabb vallási felekezete a *görögkeleti* (más néven ortodox vagy pravoszláv).

---

²⁴ Ukrajnában hivatalosan a roma lakosság cigányként van nyilvántartva.

A pravoszláv hívek száma 700 ezerre tehető, idetartozik az ukránok kétharmada, az oroszok nagyobb része és a románok egy része is. Az Ukrajnában ma működő több ortodox egyház közül a kárpátaljai hívek többségükben a Moszkvai Patriarchátus fennhatóságát ismerik el (MOLNÁR J. 2009C).

A második világháborút megelőzően Kárpátalja lakosságának nagyobb része, elsősorban az ukránok/ruszinok, a *görög katolikus* egyházhoz tartoztak. A vidéken 1646-tól működő egyházat a szovjet időszakban betiltották, 1949-ben „visszacsatolták” a pravoszláv egyházhoz. Kárpátalján a rendszerváltást követően újrászervezték a görög katolikus egyházat, melynek ma 220 ezer főnyi, elsősorban ukrán híve van. A görög katolikus egyház hívei között magyarok is vannak (a kárpátaljai magyarok 9%-a), valamint a románok körében is elterjedt e vallás (KOVÁCS S. 1999).

Kárpátalján a *református* vallást „magyar vallásként” tartják számon és becslések szerint 77 ezren tartoznak soraiba. A magyarságon kívül a cigányság egy része is a református vallást gyakorolja. A kárpátaljai reformátusok zöme a síkvidéki területeken él, itt találhatóak a legnagyobb református gyülekezetek is: Nagydobrony (4900 fő), Beregszász (3100 fő), Visk (3100 fő) (MOLNÁR J. 2009C).

A *római katolikus* vallás híveinek számát tekintve csak a negyedik helyet foglalja el Kárpátalján. A 40 ezer hívő nagyobb része magyar, a kárpátaljai magyarság 21%-a római katolikus. A magyarokon kívül a szlovákok, románok és ukránok is gyakorolják ezt a vallást.

A történelmi egyházak mellett több „új”, kisebb egyház is jelen van a megyében (baptisták, szombatisták, adventisták), de híveik számáról nincs megbízható becslés. A rurális közegnek köszönhetően kevés az ateista (4–5%), de a felekezet nélküliek aránya is alacsony 10–20% (CSERNICSKÓ I. – SOÓS K. 2002).

8.3.4. Iskolai végzettség és nyelvi kompetencia

A lakosság iskolai végzettségére vonatkozólag a 2001-es év népszámlálási adatai jelentenek támpontot, amelyben a végzettségre vonatkozó adatokat a lakosság 6 évnél idősebb korcsoportjára adja meg az állami statisztikai hivatal. Kárpátalján ennek megfelelően a 6 évnél idősebb lakosság 7,6%-a rendelkezett felsőfokú és 44,8%-a pedig középiskolai végzettséggel. Az általános (19%) és elemi (15,8%) iskolai végzettséggel

rendelkezők mellett a megye lakosságának 8,4%-a nem rendelkezik semmilyen iskolai végzettséggel (WWW.STAT.LVIV.UA).

A lakosság iskolai végzettsége a városokban magasabb. A városi lakosság 14,3%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, míg a falvakban csak 3,6% ez az arány. Az iskolázottság térbeli szerkezetét áttekintve elmondható, hogy a síkvidéki lakosság magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, mint a hegyvidéken élő népesség. Ez problémát jelent, hiszen nagyobb munkaerő-felesleggel a hegyvidéki terület rendelkezik.

Egy-egy desztináció fogadókészségének feltárásánál az iskolai végzettség mellett fontos az adott terület lakosságának nyelvi kompetencia-ismerete. Kárpátalján ilyen tekintetben is sajátos a helyzet, hiszen az együtt élő nemzetek rá lettek „kényszerülve” egymás nyelvének megtanulására. A fentiek ellenére a vidék lakosságának 63%-a nem beszél anyanyelvén kívül más nyelvet, ami a mindennapi életben sok problémát okoz. A csak egy nyelvet beszélők aránya messze az államalkotó ukránok körében a legmagasabb (68,8%). Kárpátalja nemzetiségei közül azok tanulnak meg nehezebben az államnyelven beszélni, akik többen élnek. Nem véletlen tehát, hogy a magyarság 41%-a, a románság 49%-a nem beszél anyanyelvén kívül más nyelvet, míg ugyanez az érték a kis számban itt élő szlovák vagy német lakosság esetében 17% körüli.

Kárpátalja lakosságának 37%-a beszél anyanyelvén kívül más nyelven is, de ez a nyelvismeret kimerül a környezeti nyelv ismeretében. A „valós” idegen nyelvet beszélők aránya nagyon alacsony. Kárpátalja lakosságának angol, francia és német nyelvismerete együttvéve is csak 1,13%-ot tesz ki, ami többek között turisztikai szempontból is felettébb kedvezőtlen (OROSZ I. 2009A).

9. Az ember alkotta vonzerők értékelése

A változatos természeti adottságokhoz hasonló sokszínűség jellemzi Kárpátalja kulturális, ember alkotta vonzerőit is. A Kárpát-medence északkeleti szegletében népek, kultúrák, különböző vallási felekezetek hozták létre a vidék jelenlegi értékeit. A korábban, különösen a szovjet időszakban teljesen elszigetelt határ menti terület sok tekintetben megőrizte hagyományos társadalmi és kulturális vonásait. A nemzetiségi sokszínűség és az élő hagyományok révén Kárpátalja kulturális és ember alkotta vonzerői turisztikai szempontból jelentős értéket képviselnek.

9.1. Várak, kastélyok

Az ember alkotta vonzerők köréből kiemelhetjük a várakat, kastélyokat. A Kárpátalján található várak (munkácsi, ungvári, nevickei) és várromok (huszti, szerednyei, nagyszőlősi, királyháza) elhelyezkedése és sűrűsége jelzi, hogy a vidék a múltban az itt található stratégiai fontos hágók és a sóbányászat miatt nagy jelentőséggel bírt (DESCHMANN A. 1990).

Turisztikai vonzereje és hadászati szempontból is a *munkácsi* vár Kárpátalja legnevezetesebb látnivalója. Történelmének legdicőségesebb évei a Rákóczi-családhoz, Zrínyi Ilonához és a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharchoz fűződnek. A vár védelmi funkciókon túl a 18–19. században börtönként is működött és a 20. század második felétől egy ideig mezőgazdasági szakiskolának is otthont adott. Turisztikai célú hasznosítása a 20. század hetvenes éveitől kezdődött meg, és ma többek között népművészeti és honismereti kiállítások helyszíne. A vár legnagyobb forgalmú éve a 2007-es év volt, amikor a vár falai adtak otthont a Munkácsy Mihály-kiállításnak. A munkácsi vár ismertségét jól tükrözi, hogy a Kárpátaljára látogató turisták – legyen szó belföldi vagy külföldi turistákról – az esetek döntő többségében felkeresik. A vár jövőjéről a vár tulajdonosának, Munkács városnak sajátos elképzelése van. A középső udvarrész (Rákóczi-tér) helyiségeit, mint kereskedelmi szálláshely (hotel) kívánják bérbe adni, átalakítani. A közel 2–2,5 millió dolláros befektetés révén 100 személyes „VIP” szállodát, 50–75 fős éttermet és konferenciatermet kívánnak kialakítani. A

projekthez már évek óta keresik a befektetőt, annak ellenére, hogy számos szakmai társaság tiltakozott a vár ilyen jellegű hasznosítását, átalakítását illetően (BEFEKTETÉSI AJÁNLATOK KATALÓGUSA 2008–2009).

A munkácsi várral Kárpátalján csak az *ungvári* vár vetekedhet, éves forgalma megközelíti a 100 ezer főt. A várat a 14. század elejétől négy évszázadon keresztül a Drugeth-család birtokolta, a védművek kiépítése is az ő idejükben történt. Bercsényi Miklós idejében a fellegrát palotává alakították át, majd a 18. század végétől a görög katolikus papi szeminárium igényeinek megfelelően rendezték be. A papnevelde dísztermének freskói napjainkban is megtekinthetők az épületben. Ma a vár falai adnak otthont a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeumnak és Képtárnak. Nagy hangsúlyt fektetnek a vár és az itt található kiállítások szakszerű fejlesztésére. Ennek jegyében 2009-ben a fellegrát pincesorában „degusztációs” helyiséget nyitottak. A vár mellett található skanzen nagyban elősegíti az ungvári vár turisztikai értékesítését.

A kárpátaljai várak, várromok idegenforgalmi hasznosításának bővítése már egy ideje folyamatos napirendi pontként szerepel a megyei fejlesztési hivatalnál. A turisztikai desztinációként jól hasznosított munkácsi és ungvári vár továbbfejlesztése mellett nagy hangsúlyt kap a többi létesítmény bevonása a turisztikai kínálatba, hiszen azok egyelőre csak potenciális vonzerőként vannak jelen. A két legkönnyebben „feltárható” létesítmény a nevickei vár – melynek jelentős része még fennmaradt – és a Beregszentmiklóson található várkastély (13. melléklet). Mindkét létesítmény az elvégzett szakértői felmérések alapján a *közepesen* fejleszthető várak közé sorolható. A többi kárpátaljai vár (huszti, szerednyei, nagyszőlősi, királyházai, kovászói, viski) – az ungvári és munkácsi várat kivéve, amelyek magas minősítést értek el –, az alacsony és nagyon alacsony kategóriában végzett. Ezek fejlesztésére ennek megfelelően a közeljövőben, látva a mostani gazdasági problémákat, nem igen lesz lehetőség (KONCEPCIÓ 2009).

A *nevickei vár* (14. melléklet) turisztikai célú hasznosítása nem új keletű dolog. Az Ungvártól északra 12 km-re lévő vár a 17. század közepétől nem funkcionál erődként, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem ugyanis a Drugeth-családdal folytatott harcát követően leromboltatta. A 19. század végén viszont a környék lakosságának egyik kedvelt kirándulóhelyévé vált. 1879-ben az ungi erdészeti hatóság a várrom alatt parkot alakítottak ki, és megindultak a várban is a helyreállító munkálatok. A szovjet

időszakban a várhegy alatt ifjúsági tábor működött, de ezek az intézmények a rendszerváltást követő időszakban teljesen leépültek. Ma ismét napirendre került a várnak és környékének turisztikai hasznosítása. A korábbi ifjúsági üdülő helyén (amely a vártól 250-300 m-re van) ismét építkezés folyik, de sok problémát okozott a vár tulajdonjogaira vonatkozó bizonytalanság, hiszen hivatalosan nem szerepelt sem a szomszédos település, sem a járás, sem a megye, tulajdonában (15. ábra) (DESCHMANN A. 1990; KONCEPCIÓ 2009).

15. ábra

Építkezés a nevickei vár mellett, az egykori ifjúsági szállás helyén

Fotó: Berghauer S. 2010.

A *Beregszentmiklóson* található várkastély átalakítása, hasznosítása egyelőre csak terv, illetve befektetői projekt stádiumában van. A létesítményen jelentős felújítást kell végezni, ennek költségét 2008-ban 200 millió hrvnyára becsülték (kb. 35-40 millió dollár). A felújítást, hasznosítást hátráltatja, hogy a szovjet időszakban háromszintes lakóházakat (hruscovkákat) építettek közvetlenül a várkastély mellé. A tervek alapján művészeti műhely és étterem is működne a várpalotában (BEFEKTETÉSI AJÁNLATOK KATALÓGUSA 2008–2009).

A fentebb már bemutatott várakon kívül a vidéken élő, vezető szerepet betöltő nemesi családoknak állítanak emléket a kárpátaljai kastélyok. A legjelentősebbek

közülük a nagyszőlősi Perényi-kastély (16. ábra), a beregvári Schönborn-kastély (15. melléklet), a munkácsi Rákóczi-kastély, a beregszászi Bethlen–Rákóczi-kastély, a szentmihályi Telegdy–Rákóczi-várkastély, a beregszászi Schönborn-vadászkastély. Ezeknek a reprezentatív épületeknek is csak kisebb részét – a beregszászi Bethlen–Rákóczi-kastély egy részében múzeum, a beregvári Schönborn-kastélyban a Kárpáti szanatórium adminisztratív része működik – hasznosítják idegenforgalmi célokra, többségük vagy funkció nélkül áll, vagy teljesen más szerepet tölt be (nagyszőlősi Perényi-kastély például jelenleg a helyi tanügy épülete) (HORVÁTH Z. – KOVÁCS S. 2002).

16. ábra

A nagyszőlősi Perényi-kastély

Fotó: Berghauer S. 2008.

9.2. Templomok, fatemplomok, kolostorok

A megye sokszínű kultúrájának sajátos megtestesítői a templomok és a kolostorok. A középkorban épült, s fennmaradt templomok Kárpátalja alföldi részén találhatóak és eredetileg katolikus templomként épültek. A ma még meglévő román kori templomok többsége átépített formájában látható, és jellemző, hogy többségük református templomként működik (Palágykomoróc, Beregdéda, Jánosi). A román kori templomok

közül a legértékesebb a ma görög katolikus templomként működő gerényi rotunda (körtemplom). A templom középső része hatszögletes félköríves kiképzésű és felül kupoladobként folytatódik. A körtemplom ritkaságnak számító építészeti megoldásán kívül – a Kárpát-medencében még három hasonló templom ismert – freskói is nevezetesek, melyeket 1360 körül festettek itáliai, vagy Itáliában képzett művészek (DESCHMANN A. 1990).

A megye gótikus templomai közül a legjelentősebbek a beregszászi és a nagyszőlősi katolikus templomok, melyek mérete és művészi kivitelezése jól tükrözik a települések korabeli státuszát. A gótikus templomok sorában külön érdemes megemlíteni néhány református templomot. Ilyenek a huszti (16. melléklet) és a viski festett mennyezetű erődtemplomok, valamint a técsői és csetfalvai festett kazettás mennyezetű templomok.

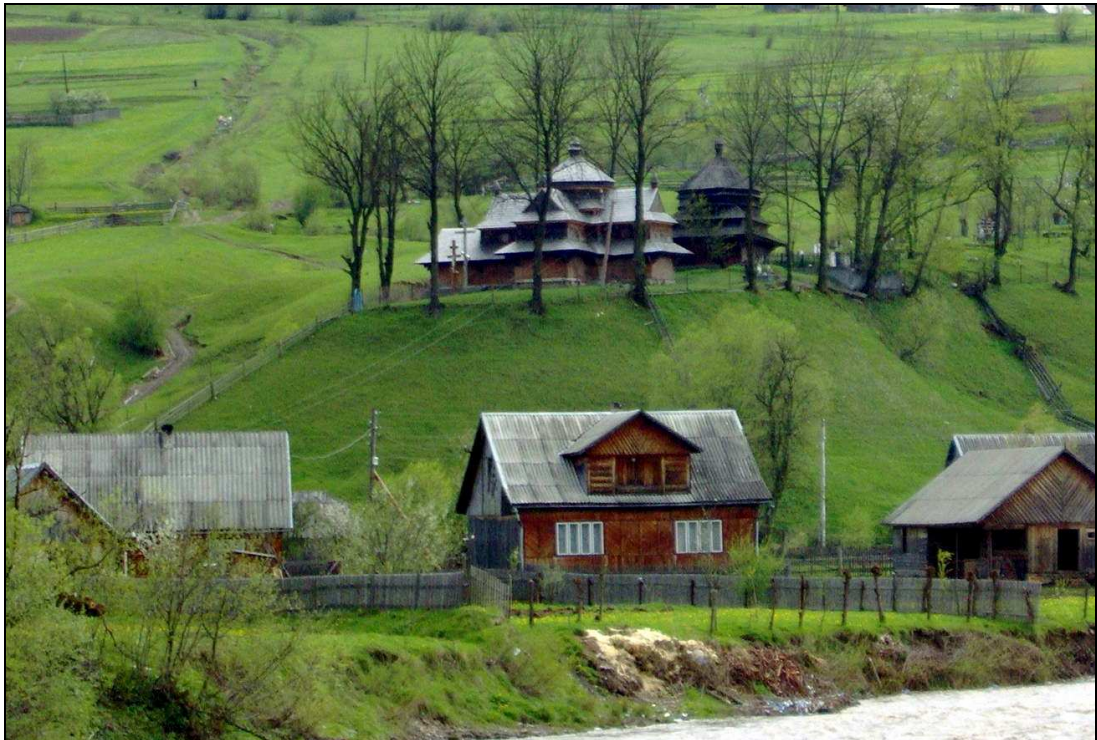
Kárpátalja hegyvidéki településeinek hangulatát nemcsak a festői táj, hanem a fatemplomok változatos formavilága is fokozza. A kárpátaljai fatemplomok a népi művészet egyedi színfoltjai, gótikus vagy barokk stílusjegyeket hordoznak. Felépítésük szerint négy elrendezési módot követnek, de talán célszerűbb őket építőik, a Kárpátalján élő ruszin néprajzi csoportok alapján elkülöníteni (lemkó, bojkó, hucul és dolisnyák). A legkülönlegesebb látványt a megye keleti részén található hucul fatemplomok jelentik. A sajátos ötös tagolódású, kereszt elrendezésű templomok közül a legismertebb a kőrösmezői Sztrukivszka -templom (HORVÁTH Z. – KOVÁCS S. 2002).

A vidék fatemplomainak egyediségét jelzi, hogy jelenleg is folyamatban van két kárpátaljai (Kőrösmező, Uzsok) és hat nyugat-ukrajnai fatemplomnak az UNESCO örökségvédelmi listájára való felvétele (17. ábra; 17 melléklet). A fatemplomok fennmaradásával, értékeik megóvásával kapcsolatban a szakértők többsége megjegyzi, hogy a nem szakszerű restaurálás, tetőszerkezetük „elbádogosítása” jelenti a legnagyobb veszélyt.

Egyedi kulturális színfoltja Kárpátaljának az ungvári görög katolikus székesegyház és püspöki palota, melyet a vidék legszebb épületegyüttesének is tartanak. Az eredetileg jezsuita rendháznak készült épület a rend feloszlását követően lett a vidéken 1646-ban létrejött görög katolikus püspökség tulajdona (DESCHMANN A. 1990; KOVÁCS S. 1999).

17. ábra

A kőrösmezői Sztrukivszka-fatemplom a Fekete-Tisza völgyében

Fotó: Berghauer S. 2009.

A megye területén harminc kolostor működik, melyek többsége pravoszláv, de találunk görög katolikus és katolikus kolostorokat is. Legismertebbek az Csernek-hegyi bazilita kolostor (Munkács) és a nagyszőlősi ferences kolostor, melyek a turisták számára is látogathatóak.

Kárpátalján 44 múzeumot tartanak nyilván. Ezek nagyobbbrészt néprajzi, illetve képzőművészeti jellegűek, de található itt földtani, könyvtörténeti, zoológiai, erdészeti és történelmi gyűjtemény is. A turisták által közkedvelt az ungvári skanzen, a Beregszászban kialakított Beregvidéki Múzeum, illetve a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Képtár (Ungvár) (BERGHAUER S. 2009).

9.3. Fesztiválok, rendezvények

Nagy tömegeket mozgatnak meg a vidéken megrendezett fesztiválok, rendezvények. Kárpátalján 2009-ben a résztvevők száma elérte a 750 ezer főt. A választék nagy, szinte valamennyi település, nemzetiség, vallási felekezet szervez valamilyen fesztivált,

rendezvényt vagy zarándoklatot. Ezek sorában valamennyi kárpátaljai nemzetiség, etnikum képviselteti magát. Az ukránoknál megemlíthetjük „A szláv kultúra fesztiválja” rendezvényt, hasonló a kárpátaljai román népdalfesztivál a „Mărțișor”, a hucul „Brinza-fesztivál”, a „Szlovenszka veselica” a helyi szlovákoknál és a kárpátaljai magyarok által Péterfalván rendezett „Átall mennék én a Tiszán...” népzenei és néptánc-vetélkedő. Természetesen közös rendezvényeket is tartanak a helyi nemzetiségek, Kárpátaljai kisebbségek fesztiválja, Sós tavak melódiái.

A rendezvények sorában teljesen megszokott az egyes települések fennállását, sajátosságait kiemelő rendezvény. Ilyen jellegű rendezvény a Guton rendezett községnapja, melyen pünkösdi királyválasztás is van, a bilkei falunap, amelyet Iván Fircák-Kroton emlékére rendeznek (a 20. század közepén élt személyt tartották a kor legerősebb emberének), vagy az ungvári városnap, amely zenei rendezvényekkel és tűzijátékkal színesítve zajlik.

Nem maradnak el a kifejezetten hagyományőrzési céllal rendezett események sem. Ilyen a Salánkon rendezett Jurta-tábor, a januárban, a régi pravoszláv naptár szerint, a megyében több helyszínen rendezésre kerülő „Kárpátaljai Betlehemes”, vagy a Rahón rendezett a pásztorok kikísérése a havasi legelőkre. A kifejezetten szakmai, kulturális rendezvények sorát színesíti a Kárpátaljai Nyári Kölcsey Pedagógusakadémia vagy a Nemzetközi Borfesztivál Beregszászon, a Nemzetközi Színháznap és a Turjevrocentr nemzetközi turisztikai kiállítás Ungváron.

Kárpátalján évente több nemzetközi jelentőségű sporteseményt is szerveznek. A jelentősebbek viszonylag nagy népszerűségnek, látogatottságnak örvendenek, mint például a „Druzba” nemzetközi atlétikaverseny, a Kárpátok Eurorégió-vívóverseny, „Vizsibu” nemzetközi labdarúgótorna, Kárpátok-kupa nemzetközi kézilabdatorna, illetve az azonos néven megrendezendő nemzetközi ejtőernyős verseny Volócon (TARPAI J. – DANCS K. 2008; SZVITLIK, J. 2010).

Kárpátalja turisztikai vonzerőit tárgyalva feltétlenül említést kell tennünk a helyi *autentikus népi kultúra* elemeiről, melynek részét képezi a hagyományos gazdálkodás, a népi gasztronómia, a kézművesség, a népi díszítőművészet, a szellemi műveltség (népköltészet, népzene), a népszokások, az építészet. Ezek egyelőre csak mint

potenciális vonzerők léteznek, de a nemzetközi példákat ismerve (Hollókő, Holašovice, Vlkolinec) javasolható az egyes települések, településrészek (Alsókalocsa, Felsőszinevér) egyedi épített, kulturális és táji környezetének az UNESCO örökségvédelmi listájára való felvétele.

Hasonló súlya lehet a jövőben a terület néprajzi tájainak is. A trianoni döntést követően, Kárpátalja elcsatolásán túl, a Kárpát-medence néprajzi tájait is felszabdalták. A politikai enyhüléssel a néprajzi tájak összekötő kapocsként is működhetnek a szomszédos országok turisztikai együttműködésében. Egyelőre viszont az ebben rejlő lehetőségeket nem fedték fel a turizmus fejlesztésének koncepcióiban (BERGHAUER S. – GYURICZA L. 2010).

A fentebb felsorolt kulturális vonzerők nem tartalmazzák a megye teljes, turisztikailag hasznosítható erőforrásainak listáját, de ezekből is kitűnik, hogy a rendelkezésre álló turisztikai erőforrások változatosak, jelentősek és nemzetközi szinten is megfelelő súllyal rendelkeznek. A meglévő turisztikai termékek mellett Kárpátalján sok az olyan, idegenforgalom számára még feltáratlan vagy csak részben feltárt erőforrás, amely a térség sajátos történelmi, elszigetelt fejlődéséből fakadóan egyre jelentősebb értéket képvisel. Ezek, a helyi kulturális adottságokból fakadó értékek jelzik, hogy Kárpátaljának a kulturális, öko- és az alternatív turizmus fejlesztése terén kell továbblépnie, különös figyelmet fektetve értékeinek megóvására.

Az ember alkotta vonzerőket értékelve kitűnik, hogy jelenleg a megyében elsősorban az épített örökség hasznosítása van napirenden, a szellemi kultúra értékeinek alárendelt szerepet tulajdonítanak. Általános probléma, hogy a vonzerőként működő kulturális erőforrások turizmuson belüli súlyát szinte lehetetlen megbecsülni. Egy-két esettől eltekintve, nincsenek hivatalos forgalomra, látogatottságra vonatkozó adatok (még becslések sem), és ezen felül a „szürke értékesítés” is erőteljesen érvényesül. Másrészt, a társadalomföldrajzi adottságok feltárásánál már tapasztalt erős koncentráció jellemző a kulturális vonzerők területi megoszlására. A hasznosítás alatt álló idegenforgalmi vonzerők a megye síkvidéki területén helyezkednek el. A társadalomföldrajzi periférián lévő hegyvidéki járások ember alkotta vonzerőinek hasznosítása külön figyelmet érdemel, és egy tudatos megyei turizmusfejlesztésnek az

autentikus népi kultúra elengedhetetlen részévé kell, hogy váljon. Ennek alapját, a már ma is nemzetközi hírnévvel rendelkező ruszin fatemplomok képezhetik.

10. A turizmus keresletének és kínálatának elemzése

Az elmúlt években Kárpátalja turizmusa jelentős változásokon ment keresztül. A tágabb értelemben vett térségben fontos nemzetközi események történtek az Európai Unió bővülése révén. A korábban jelentősnek számító „megélhetési” turizmus és „csencselés” csökkent, és helyét valós turisztikai termékek, valamint egy szelídebbnek mondható bevásárlóturizmus vette át. A változásoknak köszönhetően valamelyest könnyebb lett a határátlépés, még a határellenőrzési rend szigorítása ellenére is, és javult a térség idegenforgalmi imázsa. Ezek a tényezők és a belső, Ukrajna gazdaságát érintő fontos átalakulások jól észlelhető változásokat idéztek elő a megye turisztikai forgalmában, mivel a belső kereslet is átalakulásnak, fejlődésnek indult. Mindez párhuzamosan zajlott az idegenforgalom szerkezetének átalakulásával, a magántőke térnyerésével, továbbá ehhez társult a turizmus gazdaságon belüli szerepének megváltozása is (BERGHAUER S. 2008A).

10.1. A vendégforgalom elemzése

Kárpátalja turistaforgalmának számszerűsítése esetében is az ukrainai turizmusra általában jellemző, meglehetősen szélsőséges adatokkal találkozhatunk. A megyei statisztikai hivatal ebben az esetben is csak a hivatalosan bejegyzett *turisztikai vállalkozások*, a *kereskedelmi szálláshelyek* és az *egészségturizmus* adatait taglalja, és azokat is teljesen külön kezeli egymástól. Ezáltal nem kaphatunk összefüggő, „teljes” képet Kárpátalja turizmusról, hiszen minden más turisztikai információt – többek között a megyében kialakulóban lévő turisztikai termékekre vonatkozó adatot – mellőz. A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Európai Integrációs és Turisztikai Főosztálya az utóbbi években szintén közöl adatokat a megye idegenforgalmáról. A főosztály által közzétett adatok a megye „teljes” turistaforgalmát mutatják be. Részletességük elmarad a hivatalos statisztika adatokétól, és problémát jelent, hogy a turisztikai főosztály által közzétett információk sem biztosítanak tökéletes statisztikai háttérrel. A magánvállalkozók ugyanis nem kötelesek adataikat beszolgáltatni, és a publikus adatok meglehetősen szűk háttérinformációt tartalmaznak. Másrészt a

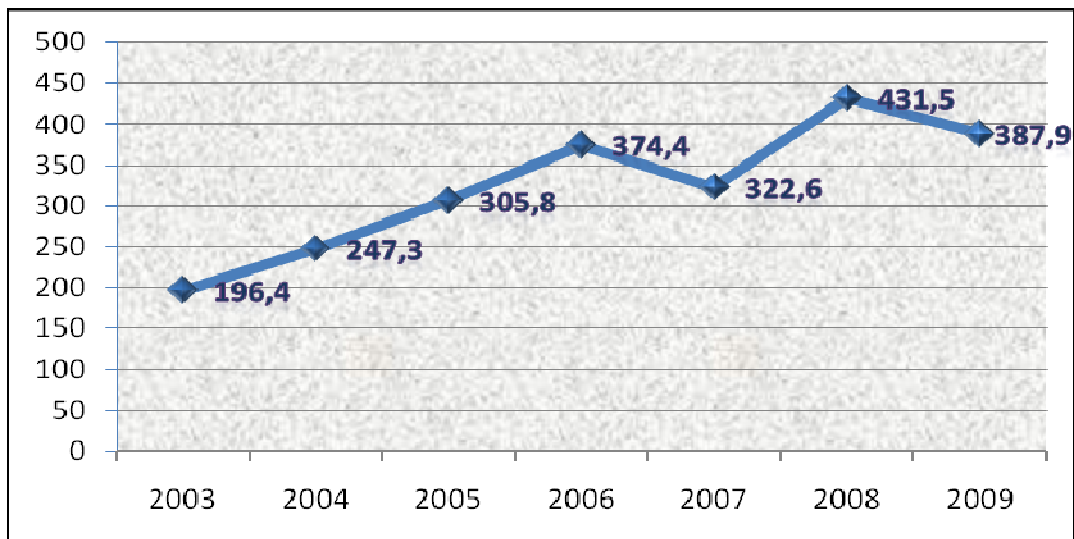
turizmushoz kötődő „szürke-”, illetve „feketegazdaság” mutatói az országban és a megyében is meglehetősen nagy arányt képeznek és a főosztály számára sem kimutathatóak.

10.1.1. A turisták száma Kárpátalján

Kárpátalja turistaforgalma a turisztikai főosztály adatai szerint 388 ezer fő volt a 2009. évben, de becslések szerint a valós érték közelebb állhat az 500-600 ezerhez (HOBLIK-MARKOVICS, N. M. 2010). A turisztikai főosztály számára nem észlelhető forgalom a falusi turizmus, az „önállóan” szervezett, illetve a barátok, rokonok által szervezett utak résztvevőit takarja. Ide tartoznak továbbá az egyházi, felekezeti, valamint a csak időszakosan bekapcsolódó kollégiumok által nyújtott szolgáltatások. A megye turistaforgalma az utóbbi hét esztendőben, kisebb ingadozások mellett, növekvő tendenciát mutat (18. ábra). Az 2007. év alacsony forgalma a téli szezonban tapasztalt „hőszegénység” következménye, míg 2009-ben a gazdasági válság váltott ki hasonló hatást. A 2010-re vonatkozó előzetes információk a forgalom élénkülését jelzik (+15-20%) (BIRKOVICS, V. I. 2009; WWW.CARPATIA.GOV.UA).

18. ábra

Turistaforgalom Kárpátalján (ezer fő)

Forrás: Szocska, K. 2007; Birkovics, V. I. 2009; Szerkesztette: Berghauer S.

A megyébe érkező turisták ellátását 328 turisztikai létesítmény biztosítja. Számuk az utóbbi években, 2004 és 2009 között, 55-tel emelkedett és jelenleg főszezonban 21 ezer turista egyidejű fogadását tudják biztosítani (12. táblázat). A bővülés elsősorban a kisebb, magánkézben lévő intézmények növekvő számának köszönhető, de ezek működését jellemzi leginkább az időszakos, szezonális jelleg. A privát vállalkozások térnyerése mellett az idegenforgalmi létesítmények tulajdonviszonyaira jellemző, hogy a külföldi tőke egyelőre nagyon kis hányadát birtokolja a piacnak (2%), ami elsősorban az országban meglévő sajátos befektetői környezettel indokolható (SZOCSKA, K. 2007; WWW.CARPATHTIA.GOV.UA).

Folyamatos növekedés jellemzi a megye idegenforgalmának bevételeit is, hiszen a teljes forgalom összege a 2004-től 2009-ig terjedő időszakban 91,4 millió hrivnyáról 250,7 millió hrivnyára növekedett. A látványos fejlődés ellenére ebben az esetben is érdemes számításba venni a szóban forgó periódus inflációját. Különösen igaz ez a 2009. év adataira, hiszen a 2008. év válsága jelentős inflációval járt.

12. táblázat

Kárpátalja turisztikai létesítményeinek száma és az általuk nyújtott szolgáltatások összértéke (2004–2009)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Turisztikai létesítmények száma	273	273	298	299	318	328
A turisztikai létesítmények által nyújtott szolgáltatások összértéke (millió hrivnya)	91,4	115,7	134,3	177	249,9	250,7

Forrás: Szocska, K. 2007; Birkovics, V. I. 2009;

Szerkesztette: Berghauer S.

Kárpátalja turizmusára két főszezon jellemző, a nyári és a téli. A nagyobb forgalom a nyári időszakra esik, a turisták 40%-a a három nyári hónapban érkezik a megyébe. A nyári főszezon hónapjai közül is a július emelkedik ki, erre a hónapra esik az éves forgalom 15-18%-a. A téli főszezon ennél jóval instabilabb, forgalma egyértelműen a lehullott hó mennyiségétől függ, és különösen a karácsony, illetve újév közötti időszak jelent kimagasló forgalmat. Helyi sajátosság ilyen tekintetben, hogy az ukrán lakosság a

„régí”, ortodox naptár szerinti karácsonyt (január 6-7.) és a január közepén lévő „régí” újévet is megünnepli (január 14.).

Kárpátalja idegenforgalmában a legkisebb forgalom kora tavasszal (általában április) és késő ősszel (november) jelentkezik. A szezonális jelleg elsősorban a kisebb méretű, területi differenciálódás szerint a hegyvidéki térszíneken lévő egységeket érinti érzékenyebben. Legkevésbé a nagy kereskedelmi szálláshelyek (hotelek), illetve a szanatóriumok érzik a szezonális ingadozás negatív hatásait. A nagyobb forgalmú egészségügyi létesítmények a Szolyvai és a Munkácsi járásban, míg a kereskedelmi szálláshelyek zöme a síkvidéken – elsősorban Ungvár, Munkács környékén – összpontosul (SZOCSKA, K. 2007; HERZANICS, V. M. – STROBLYA, J. J. 2009).

10.1.2. A turisztikai vállalkozások és utazási irodák forgalma

A hivatalos állami közeg a megyei statisztikai hivatal által közölt turistaforgalmat tekinti mérvadónak, amelyről már korábban is kiderült, hogy túl szűken értelmezi az idegenforgalomra vonatkozó adatokat. A statisztikai hivatal közlése értelmében 2010-ben a megyében hivatalosan 112 turisztikai vállalkozást jegyeztek be, melyek 52 ezer turistát és 22 ezer kirándulót szolgáltak ki az év során (13. táblázat). Míg a turisztikai vállalkozások száma a hivatalos statisztika alapján megduplázódott, addig forgalmuk az elmúlt 10–11 évben folyamatosan csökkent és 2010-ben elérte az abszolút mélypontot. A változások előidézésében (az Ukrajnában tapasztaltakhoz hasonlóan) nem egyszerűen a turisztikai kereslet változása áll, hanem a külső-belső tényezők együttes hatása, melynek eredményeként az utazási irodák és utazásszervezők számára kedvezőtlen változások történtek. Ezek sorában meg kell említeni a 2004–2005-ös időszakot, amikor is megszigorították az idegenforgalmi törvényt (többek között érzékenyen érintette az utazási irodákat és turistaszervezőket a kaucióemelés), valamint hasonló eredményt váltott ki az Európai Unió részéről a schengeni vízum bevezetése, ami elsősorban a nemzetközi turistaforgalmat érintette. Az ezredfordulót megelőző években jóval százezer fölötti volt a megyéből külföldre utazó ukrán turisták száma (1999 – 175 ezer fő), míg 2010-ben csak ennek a töredékét jegyezték be (11,4 ezer fő). A drasztikus változásokat viszont a turisták utazási céljainak a megváltozása is nagyban befolyásolta (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2005; 2011).

13. táblázat

A turisztikai vállalkozások tevékenysége Kárpátalján (1999–2010)

(A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)

	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2010
Turisták száma (ezer fő)	218,9	71,1	91,1	63,8	73	56,3	52,1
Kirándulók száma (ezer fő)	52,5	53,9	67,6	45,7	44,1	28,4	22,1
Vendégéjszakák száma (ezer fő)	981,7	456,5	542	329,1	298,2	143,8	113,6
A szolgáltatások összértéke (millió hrvnya)	n.a.	11,6	19,4	22,1	28,5	27,5	28,2
Foglalkoztatottak száma	n.a.	1370	1105	659	524	454	397

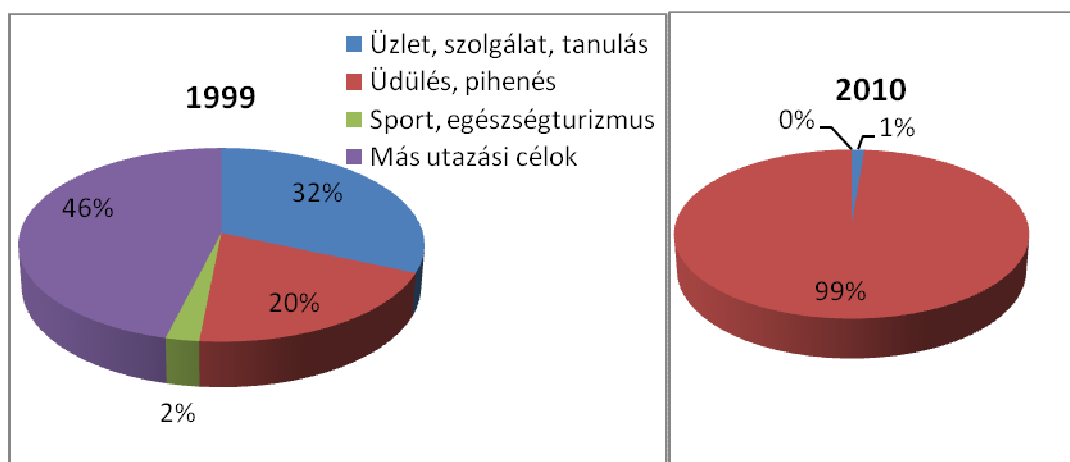
Forrás: Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2006; 2010; 2011.

Szerkesztette: Berghauer S.

Napjainkban a kárpátaljai turisztikai vállalkozások szolgáltatásait igénybe vevő turisták elsősorban pihenés, szórakozás (71%) céljával utaznak. Az üzleti és hivatalos ügyben (20%), illetve sportolási és gyógyulási céllal történő utazások (2%) mind a kiutazó, mind a beérkező turisták adatait megvizsgálva alacsony számúnak mondhatóak. Korábban viszont, különösen a kiutazó ukrán állampolgárok esetében, teljesen más arányok voltak jellemzőek. 1999-ben szervezett keretek között 174,7 ezer ukrán állampolgár utazott külföldre. A szóban forgó évben a kiutazó turisták körében a *hivatalos és üzleti ügyben* (31,5%), illetve az *egyéb* (44%) céllal történő utazások részaránya 75,5% volt. 2010-ben a szervezett keretek között kiutazó ukrán állampolgárok körében már a két említett kategória együtt sem érte el az 1%-ot (19. ábra). Mindez nem magyarázható mással, mint a jelenlegi utazási irodák, utazásszervezők szerepkörének megváltozásával, a turisztikai piac átalakulásával. Az ezredfordulót megelőzően ezek a vállalkozások részesei voltak a helyi „csencselés” folyamatának, hiszen sok kárpátaljai lakos csak szervezett keretek között tudott nyugati irányba utazni. Mindebből kitűnik, hogy a határátlépési rend és a jogszabályok módosítása megváltoztatta az utazási irodák, utazásszervezők szerepkörét, és „valódi” turisztikai feladatokkal ruházta fel azokat. De ennek megfelelően forgalmuk az ezredfordulót követően látványosan visszaesett (13. táblázat).

19. ábra

Az utazási irodák, utazásszervezők szolgáltatásait igénybe vevő kiutazó ukrán állampolgárok utazási cél szerinti megoszlása (1999; 2010)

Forrás: Turizmus Kárpátalján 2002; Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2011
Szerkesztette: Berghauer S.

2010-ben a turisztikai szolgáltatásokat igénybe vevő ukrán állampolgárok (11,4 ezer fő) kifejezetten üdülési céllal lépték át az ország határait. Utazásaik során elsősorban Törökországot (22%), Magyarországot (16,8%), Horvátországot (14,8%), Szlovákiát (14,6%) és Egyiptomot (13,8%) keresték fel (18. melléklet). Az országos viszonyokat ismerve különösen szembeűnő, hogy Oroszország nem szerepel a fontosabb turisztikai desztinációk között (2010-ben szervezett keretek között 12 fő (!) utazott Oroszországba) (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011), ami elsősorban a megye Oroszországtól való távolságával magyarázható.

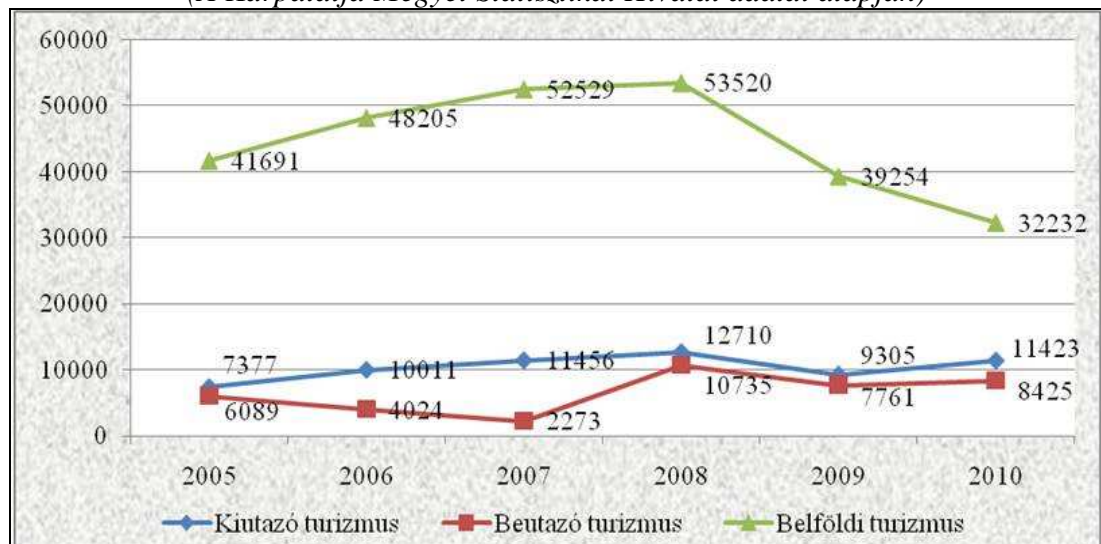
A Kárpátaljára szervezett keretek között érkező *külföldi* turisták száma az utóbbi öt esztendőben csökkenő tendenciát mutatott, különösen a 2009-es év jelentett nagy visszaesést (20. ábra). A legnagyobb forgalmat képviselő 2005. évhez képest számuk 47%-kal esett vissza a szóban forgó évben, de a válságot követő évben (2010) 10%-os növekedés volt tapasztalható. A megyébe érkező külföldiek körében folyamatosan emelkedett a pihenési, üdülési céllal érkezők aránya (2000 – 33%, 2010 – 83%), és némi ingadozás mellett számuk az utóbbi tíz évben megnégyszereződött. Mindez a megye turisztikai piac fejlődését igazolja és részben ellentmond a csökkenő tendenciáknak (13. táblázat; 20. ábra). A 2010-es év ugyan kisebb turisztikai forgalmat hozott a megyének,

de a negatív mutatók elsősorban a belföldi turizmus és kirándulók forgalmának a csökkenéséből fakadt.

20. ábra

A turisták számának változása Kárpátalján 2005–2010 között

(A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)

Forrás: Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2006; 2011. Szerkesztette: Berghauer S.

A külföldi turisták 60%-a az Európai Unió területéről érkezik. A nyugatra lévő országok közül 2010-ben Magyarország volt a legaktívabb (14. táblázat). Szembetűnő a magyarországi és szlovákiai turisták 2007–2009 közötti elmaradása, ami a korábban jelentős bevásárlóturizmus kapcsán kialakuló pozitívabb országimázs lankadásából fakad, továbbá abból, hogy a külföldi utazásszervezők egy része a helyi viszonyokat, a falusi turizmust megismerve, saját, a statisztikai adatok számára egyelőre nem látható módon oldja meg az utazásszervezést. A volt szovjet tagköztársaságok területéről a regisztrált turisták 38%-a érkezik (2010). Az utóbbi években a közelebb található, politikailag kevésbé terhelt államközi kapcsolatokkal jellemezhető Fehéroroszország átvette Oroszország szerepét és jelenleg a turisztikai irodák, valamint utazásszervezők forgalmának negyedét biztosítja. A kereskedelmi szálláshelyek közül a külföldi vendégek a színvonalasabb szálláshelyeket, hoteleket részesítik előnyben (77,5%), és átlagosan 2,1 vendégéjszakát töltenek Kárpátalján (BERGHAUER S. 2009A; KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011).

14. táblázat

A Kárpátaljára érkező külföldi turisták országok szerinti megoszlása

(A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)

Ország	Turisták száma (fő)					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Fehéroroszország	1170	1042	1577	1880	1602	2072
Magyarország	2857	2844	1528	1720	1275	1858
Csehország	675	409	922	1731	1337	1093
Oroszország	1750	1352	1070	1283	895	876
Szlovákia	1433	1557	1026	1137	567	725
Lengyelország	547	690	383	656	514	218
Összesen (az adott évben)	14728	11726	8985	10735	7761	8425

Forrás: Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2006; 2008;2011.

Szerkesztette: Berghauer S.

A belföldi turisták száma erős ingadozást mutat, de a 2004-es évet követően számuk növekedett. Kivételt ez alól a statisztikailag legutóbb lezárt két év képez (2009, 2010), minek hátterében a gazdasági válság hatásai állnak. A recesszió a belföldi turizmust és a kirándulók forgalmát érintette erőteljesebben, és mindkét esetben az elmúlt időszak legkedvezőtlenebb éve volt a 2010. esztendő. Utazásaik során a belföldi turisták nagyobb része (52%) a kedvezőbb árfekvésű ifjúsági és turistaszállókban száll meg, de a hoteleket, színvonalasabb szálláshelyeket választó belföldi vendégek aránya valamelyest emelkedett (39,1% – 2010). Az utóbbi évtizedben a felére csökkent a belföldi turisták által a célterületen eltöltött vendégéjszakák száma, és 2010-ben ennek értéke 3 vendégéjszaka/fő volt.

Az ezredfordulót követően Kárpátalján jelentősen visszaesett a turisztikai vállalkozások forgalma, az eltöltött vendégéjszakák száma, valamint a foglalkoztatottak aránya is a harmadára csökkent. A leépülés csak részben jelent negatív változást, hiszen az idegenforgalmi piac jelentős átalakuláson megy keresztül, erősítve a „valódi” turisztikai termékek térnyerését, továbbá mindez azt is jól jelzi, hogy a hivatalos statisztika is jelentős átalakításra szorul. Kárpátalján a turisztikai szolgáltatások jellege, tartalma sokat fejlődött, és a hivatalos statisztika szerint is jelentősen emelkedett a szektorban a szakképzett és diplomás munkaerő aránya, továbbá az 1999-től igénybe vett szolgáltatások bruttó értéke is megháromszorozódott. A 2008 második felében

kibontakozó válság hatásai a gyenge alapokkal rendelkező statisztikában is jól kimutatható visszaesést eredményeztek, és az is kitűnik, hogy míg a megye nemzetközi turistaforgalma 2010-ben pozitív irányba fejlődött, a belföldi turistaforgalom és a kirándulók száma, a gyengélkedő gazdaság következtében, tovább romlott.

10.1.3. A kereskedelmi szálláshelyek forgalma Kárpátalján

Az utóbbi években jelenős növekedés tapasztalható Kárpátalja kereskedelmi szálláshelyeinek kapacitásában és vendégforgalmában. A 2000-es évtől 2010-ig 36-ról 67-re emelkedett a regisztrált kereskedelmi szálláshelyek száma, és jelenleg 33 szálloda, 17 ifjúsági és turistaszálló, 3 vendégház, 2 motel, 1 kemping, 11 egyéb kereskedelmi szálláshely van a megyében. Az intézménybővülés nagyjából az új szálláshelyek megjelenésével, kisebb részt egyes egészségügyi intézmények átminősítésével magyarázható.

A szálláshelyek számának növekedése pozitívan hatott a szálláshely-kapacitás alakulására is, hiszen 2000 óta a szobák és férőhelyek száma, kisebb ingadozásoktól eltekintve, folyamatosan bővült (15. táblázat). 2010-ben a szobák száma elérte a 2512-t, a férőhelyek száma pedig meghaladta az 5380-at (2000-ben 1395/2839). Jelentősen megnőtt a kereskedelmi szálláshelyek alapterülete is, melynek jelenlegi értéke 126,8 ezer m², és átlagosan 63,6 m² jut egy szobára/ lakóhelyiségre (2000-ben ez az érték 23,4 m² volt) (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011).

15. táblázat

Kárpátalja kereskedelmi szálláshelyeinek száma és kapacitása (2000–2010)

(A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)

	2000	2002	2004	2006	2008	2009	2010
Kereskedelmi szálláshelyek száma	36	35	42	39	61	69	67
Szobák száma	1395	1307	1499	1651	2523	2621	2512
Férőhelyek száma	2839	2579	3147	3496	5367	5554	5380

Forrás: www.stat.uz.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

Az utóbbi évtizedben a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma folyamatosan emelkedett, 84,2 ezer (2000) főről 130,7 ezer (2008) főre, de a gazdasági válság hatására

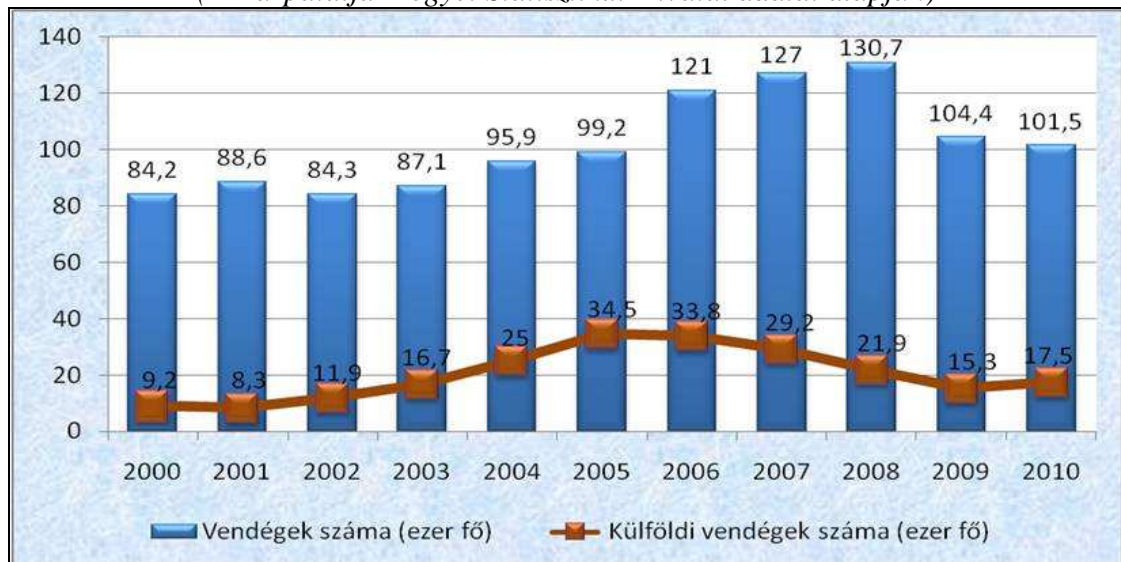

2009-ben és 2010-ben jelentős visszaesés tapasztalható (21. ábra). Nem követte az elmúlt évek növekvő tendenciáját a külföldi vendégek számának gyarapodása. A 2005-ben elért maximumot (34,5 ezer fő) követően számuk évről évre csökkent, és a 2009-es mélypontot követően (15,3 ezer fő) 2010-ben már 14%-os javulás volt tapasztalható.

21. ábra

A kereskedelmi szálláshelyek forgalma Kárpátalján (2000–2010)

(A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)

Forrás: Kárpátalja 2004; 2006; 2008; 2010; 2011;

Szerkesztette: Berghauer S.

A 101,5 ezer vendég összesen 288 ezer vendégéjszakát töltött Kárpátalja kereskedelmi szálláshelyein, átlagosan 2,8 vendégéjszakát. A külföldi vendégek 1,86 vendégéjszakát töltöttek el Kárpátalja kereskedelmi szálláshelyein, és jellemző, hogy 85%-uk a két nagyobb kárpátaljai település – Ungvár vagy Munkács – szállodáiban szállt meg. A megye szálláshelyeire a legtöbb külföldi vendég Magyarországról (2,7 ezer), Fehéroroszágból (2,1 ezer), Oroszországból (2 ezer), Csehországból (1,8 ezer) és Szlovákiából (1,8 ezer) érkezett.

Kárpátalja kereskedelmi szálláshelyei közül a legnagyobb forgalommal az ungvári intézmények rendelkeznek. Ungvár 48,2 ezres részesedésével a megye forgalmának 47,4%-át fedi le, és ez a magas részesedés folyamatos az utóbbi években. Magasnak mondható Munkács városa (13,4 ezer, 13,2%) és a Rahói (7 ezer, 6,9%), illetve a

Munkácsi járás (5,3 ezer, 5,2%) részesedése is (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2010; 2011).

A minőséget illetően gyakran éri kritika a helyi kereskedelmi szálláshelyeket, illetve gyakori megjegyzés, hogy a csillagok megítélése esetenként nem a nemzetközi normák szerint történik. Tény, hogy Ukrajnában (és a megyében is) meglehetősen sajátos módon történik a kereskedelmi szálláshelyek minősítése. A szobák minősítésénél a szálláshelyek a „három, vagy többszemélyes”, „kétszemélyes”, „egyszemélyes”, „fél-lux” és „lux” minősítést használják. A nemzetközileg elfogadott csillagos besorolással csak 24 szálloda rendelkezik Kárpátalján. Ezek közül 7 egycsillagos, 11 kétcsillagos, négy háromcsillagos, kettő pedig négycsillagos intézmény (HOTELEK ÉS KERESKEDELMI SZÁLLÁSHELYEK 2007; BERGHAUER S. 2009A).

10.2. A turizmus intézményrendszere és fejlesztési tervek

A Kárpátalja irányítását végző szervek (Kárpátaljai Megyei Tanács, Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal) ma már a turizmust mint kiemelten fejlesztendő szférát kezelik. A megyében a turizmus szervezése, tervezése és irányítása a *Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Európai Integrációs és Turisztikai Főosztályának* feladata. A főosztályt az ezredfordulót követően szervezték meg, és Ukrajna turizmuspolitikai elveinek megfelelően működik. Ebben elfogadott irányelvként érvényesítik a nemzetközi idegenforgalomban is meglévő elképzeléseket, többek között a regionális turisztikai irányítás elvét. Ennek értelmében a turizmus prioritásainak megállapítása, fejlesztése, irányítása régiós feladatnak számít, melynek ellátása érdekében a közelmúltban a főosztály több megyei programot is elfogadott: Kárpátalja turizmusának fejlesztési terve 2002–2010 között; A falusi turizmus fejlesztési terve 2004–2010 között (2007-ben leállították); A turizmus preferált ágazatait szolgáló infrastruktúra fejlesztési programja 2005–2015 között; Az ökoturizmus és a környezetbarát oktatás fejlesztési stratégiája Kárpátalján (2007) (BIRKOVICS, V. I. 2009).

A megye fejlesztési programjai egyértelműen kiemelik a térség legfontosabb vonzerőit és preferált turisztikai termékeit. A prioritást élvező idegenforgalmi termékek közé tartozik az *egészségturizmus*, a *falusi turizmus* és a *síturizmus*. Míg az egészségturizmus és síturizmus esetében a turisztikai infrastruktúra fejlesztése a fő

feladat, addig a falusi turizmus esetében a szervezési keretek kialakítása és a lakosság ösztönzése kapott nagy hangsúlyt. A legnagyobb beruházásokat az elmúlt évtizedben a megye turizmusának húzóágazatát képező egészségturizmus terén hajtották végre.

A termékfejlesztés mellett hangsúlyos kérdésként szerepel a fejlesztési tervekben az alapinfrastruktúra állapotának javítása (hiszen ezen a téren nagyon rosszak a tapasztalatok, különösen a hegyvidéki területek úthálózata van rossz állapotban), továbbá a terület turisztikai imázsának építése (mind belföldi, mind nemzetközi porondon) és a kereskedelmi szálláshelyek számának növelése, minőségének javítása (BERGHAUER S. 2010).

A központi fejlesztési tervek hatásfokát ugyanakkor nagyon nehéz nyomon követni, egyrészt a statisztikai adatok hiányosságai, másrészt a központi közleményekben, nyilatkozatokban, de még a tudományos munkák jelentős részében is tapasztalt, „túlzottan pozitív” megítélés miatt. Nagyon kevés az elemző, problémafelvető tanulmány, sőt, sok esetben a nyilvánvalóan negatív változásokat is pozitív színben tüntetik fel. Mindezek jól tükrözik az ország és a megye turisztikai kultúrájának alacsony színvonalát, amely ugyan az utóbbi évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül, de számos lényeges problémát még mindig csak felületesen kezelnek.

10.3. Turisztikai termékek

10.3.1. Egészségturizmus

Kárpátalja turizmusának - volumenét tekintve - vezető turisztikai terméke az egészségturizmus, amelynek kiépülése a szovjet időszakra datálódik. A II. világháborút követően Kárpátalján nagyszabású geológiai kutatásokat végeztek, elsősorban ipari nyersanyagokat kerestek. Ennek köszönhetően a már korábbról ismert források mellett több új, nagy hozamú ásvány- és termálvízlelőhelyre bukkantak. Megépültek az elsősorban szakszervezeti támogatással működő szanatóriumok, gyógyüdülők, amelyek nagy tömegek befogadására rendezkedtek be és elsősorban gyógyturisztikai célokat szolgáltak.

A rendszerváltás utáni években folyamatos leépülés jellemezte Kárpátalja egészségturizmusát. A belső kereslet megszűnése, az irreálisan magas árak, az alacsony színvonal versenyképtelenné tették a szóban forgó intézmények kínálatát. Az utóbbi

évek gazdasági fejlődése pozitív eredményeket hozott Kárpátalja egészségturizmusában, és a gyógyüdülési intézmények ismét a turisták, gyógyulni vágyók érdeklődési körébe kerültek. Ma már egyértelműen elmondható, hogy Kárpátalján az egészségturizmus az idegenforgalom legfontosabb húzóágazatává vált és a turisztikai fejlesztések zöme is ide irányul (BERGHAUER S. 2009A).

Egészségturisztikai intézményből Kárpátalján hatvankettőt tartanak nyilván – 19 szanatóriumot, 7 profilaktikus szanatóriumot²⁵, 1 panziót és 35 üdülőt (2010). Számuk az utóbbi évtizedben látványosan gyarapodott, de 2008-ban jelentős visszaesés volt tapasztalható (16. táblázat). A gyógyüdülési intézményekben a fekvőhelyek száma jelentősen csökkent – közel ezerhétszázal –, és jelenleg 6614 fekvőhelyet biztosítanak a Kárpátaljára látogató gyógyüdülő turistáknak (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011). A csökkenés oka, hogy a túlméretezett létesítmények működését gazdaságos keretek közé kellett terelni, valamint fontossá vált a minőség és a színvonal emelése, amely a korábban kialakított sokágyas szobák felszámolásához, átalakításához vezetett.

16. táblázat

Egészségturisztikai intézmények Kárpátalján (1990–2010)

	1990	1995	1999	2000	2001	2003	2005	2007	2009	2010
Szanatórium	14	15	16	15	15	15	16	22	20	19
Profilaktikus szanatórium	14	14	14	14	13	11	8	6	7	7
Panzió	4	3	2	1	1	—	—	1	1	1
Üdülő és gyógyüdülő	19	26	38	35	40	43	44	40	32	35
<i>Összesen</i>	<i>51</i>	<i>58</i>	<i>70</i>	<i>65</i>	<i>69</i>	<i>69</i>	<i>68</i>	<i>69</i>	<i>60</i>	<i>62</i>

Forrás: Turizmus Kárpátalján 2002;2005; www.stat.uz.ua;

Szerkesztette: Berghauer S.

Az intézmények forgalma az utóbbi öt-hat évben, a kisebb kilengésektől eltekintve, növekedett, így napjainkban évente 82,2 ezer (2010) főnek nyújtanak gyógy- és rekreációs szolgáltatásokat. Az általános növekedés elsősorban a szanatóriumok

²⁵ Profilaktikus szanatórium – a betegségek megelőzését szolgálja. Ukrajnában külön is nyilvántartják az ilyen jellegű intézményeket.

forgalomnövekedésének köszönhető. Ezek az intézmények jelenleg vezető szerepet töltenek be Kárpátalja egészségturizmusában és a forgalom 68%-át fogadják. A vendégek túlnyomó többsége a belföldi turisták köréből kerül ki, ami nem véletlen. Nagyon alacsony az intézmények külföldi ismertsége, melyhez még a negatív országimázs is társul. 2010-ben 82,2 ezer vendégből csak 2831 volt külföldi (!). Többségük a volt szovjet tagköztársaságok területén kialakult utódállamokból érkezett (Oroszországból 1996 fő), de jellemző az ukrán emigránsok „hazatérése” is gyógyulási céllal (Izrael – 252 fő; Fehéroroszország – 115 fő; Moldova – 112 fő) (Kárpátalja – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011).

Az elmúlt években fontos változások történtek a gyógyüdülési intézmények tulajdonviszonyait illetően. 2002 és 2004 között privatizálták az intézeteket. 2000-ben a Kárpátalján lévő 65 rekreációs és gyógyüdülési intézményből összesen kettő volt magánkézben, 50 kollektív, 13 állami tulajdonban volt. Ezzel szemben a 2004-es évben a nyilvántartott 68 gyógyüdülési intézményből 52 magánkézbe került és csak 11 maradt állami, illetve 5 kommunális tulajdonban. Az egészségturizmus vezető intézményeit képező szanatóriumok közül a nagyobb forgalmú intézmények szintén magánkézbe kerültek. Sajátos módon Kárpátalja egészségturisztikai létesítményei közül egy sincs jelenleg külföldi tulajdonban (Berghauer S. 2006a).

2010-ben Kárpátalja gyógyüdülési intézményeiben a vendégek összesen 1,03 millió vendégéjszakát töltek el. A vendégéjszakák magas száma is alátámasztja, hogy a megyében az egészségturizmus a vezető turisztikai termék (a kereskedelmi szálláshelyeken töltött vendégéjszakák száma 2010-ben 287,7 ezer volt). A legtöbb vendégéjszakát a Szolyvai (42%) és Munkácsi (22%) járás egészségturisztikai intézményeiben töltenek el (22. ábra). Az egészségturizmusra jellemzően magas az egy főre jutó vendégéjszakák száma – 12,5 (külföldiek esetében 13,7). A magas értékek nem véletlenszerűek, ugyanis hagyományosan ezekben az intézményekben a gyógyturisztikai kínálatra fektetik a nagyobb hangsúlyt. A javasolt kúrák 21–24 napig tartanak, de minimálisan is 10–12 nap az elfogadott gyógykezelés időtartalma (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011).

22. ábra

Az egészségturisztikai létesítmények területi megoszlása és a járások részesedése a vendégéjszakák számából (2010)

Forrás: Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2011; Szerkesztette: Berghauer S.

A megyében az egészségturisztikai intézmények forgalma, száma évről évre jelentős ingadozást mutat. Mindez a turizmust érintő gazdasági válságnak és a korábban (2004) bevezetett szigorúbb turisztikai törvénynek is köszönhető volt. Ugyanakkor Kárpátalján az ezredfordulót követően jelentősen megnőtt az egészségturisztikai intézmények száma. A bővülés elsősorban a magánkézben lévő kisebb méretű üdülők és gyógyüdülők megnyitásának volt köszönhető, amelyek anyagi háttere sokkal labilisabbnak bizonyult, mint a nagy szanatóriumoké. Jellemző vonása Kárpátalja egészségturizmusának, hogy évről évre az intézmények jelentős része anyagi okok vagy felújítás miatt nem működik. A zárva maradt intézmények zöme a már említett üdülők és gyógyüdülők köréből kerül ki (2007-ben a negyven üdülőből, gyógyüdülőből húsz zárva volt). A 2008-ban tapasztalt jelentős intézményszám-csökkenés a gyakorlatban nem jelentett jelentős férőhely leépítést, hiszen azok az intézmények maradtak ki a statisztikából, amelyek

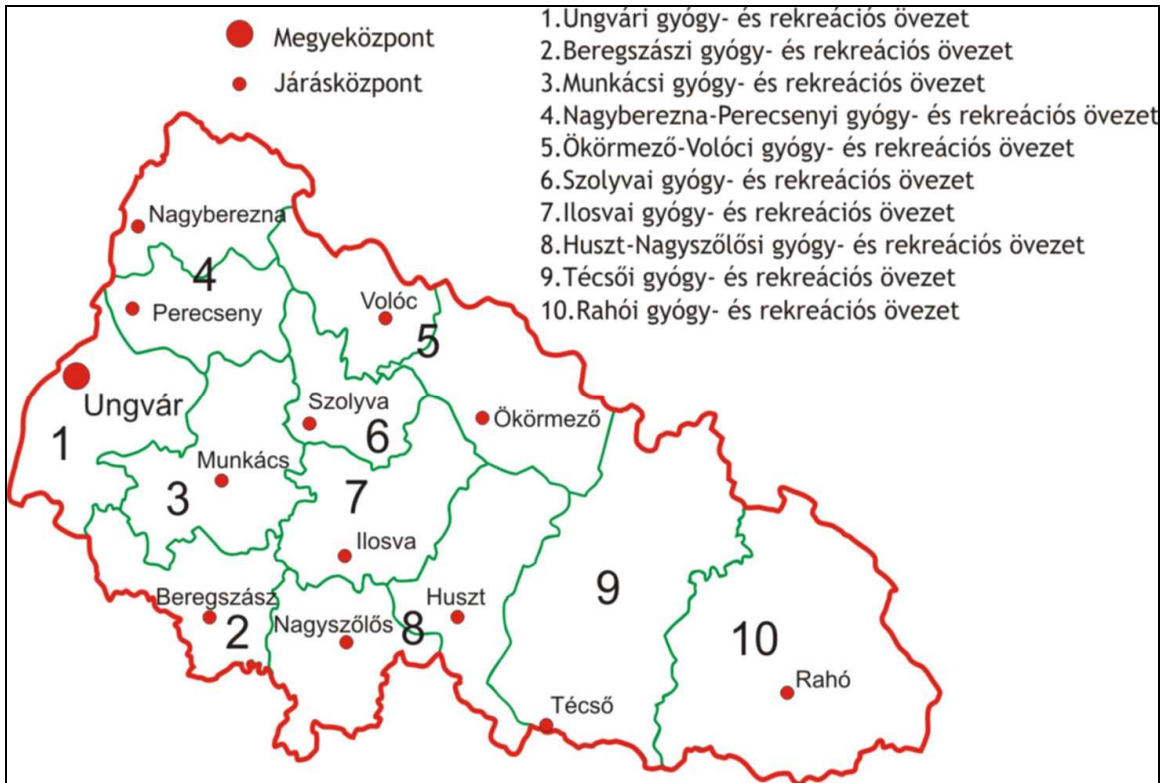
korábban is zárva voltak. Míg 2007-ben a 69 egészségturisztikai létesítményből 30, addig 2008-ban a regisztrált 60 intézményből 21 nem fogadott vendégeket. Másrészt érdemes összefüggést keresni az egészségturisztikai intézmények és a kereskedelmi szálláshelyek számának párhuzamos változása között. Míg a 2008-as esztendő az egészségturizmus esetében intézménycsökkenést hozott, addig a kereskedelmi szálláshelyek jelentős bővülést mutattak fel. Statisztikailag is igazolható, hogy az egészségturisztikai intézmények egy részét tulajdonosaik átminősítették. A vázoltak is alátámasztják, hogy Kárpátalja egészségturizmusa meglehetősen alacsony határfokkal működik. Ennek elsődleges okaként mindenképpen a turizmust és ezen belül az egészségturizmust érintő spontán fejlődést kell megneveznünk.

10.3.1.1. Gyógy- és rekreációs övezetek

Kárpátalja területét a járási felosztás alapján, de azzal nem megegyező számú gyógy- és rekreációs övezetekre osztják. A tizenhárom járási területből tíz gyógy- és rekreációs övezetet hoztak létre, mégpedig oly módon, hogy összevonták az Ökörmező-Volóci, Huszt-Nagyszőlősi, és Nagyberezna-Perecsenyi területi egységeket (23. ábra). Az övezetek kialakításának elvét a Rehabilitációs Tudományos Egyesület javaslatai alapján dolgozták ki, melyben nagy hangsúlyt helyeztek a természeti adottságok egészségügyi rehabilitációs és gyógyüdülési célú minél hatékonyabb kihasználására (BERGHAUER S. 2006A; SANDOR, F. 2010).

A tudatos területi szervezés viszont nem oldotta meg Kárpátalja egészségturizmusának egyik nagyon fontos problémáját. Az egészségturizmus a megye turizmusának legfontosabb termékének számít ma, melyre erős területi koncentráció jellemző és az ismert tervek is azt prognosztizálják, hogy ez fokozódni fog. Már ma is két gyógy- és rekreációs övezet egészségturisztikai intézményei fedik le az egészségturizmus forgalmának 60-70%-át a megyében. Kárpátalján a legjelentősebb gyógyüdülők a Szolyvai és a Munkácsi gyógy- és rekreációs övezetben találhatóak (7. melléklet) (BERGHAUER S. 2006A).

Kárpátalja gyógy- és rekreációs övezetei

Forrás: Berghauer S. 2006a

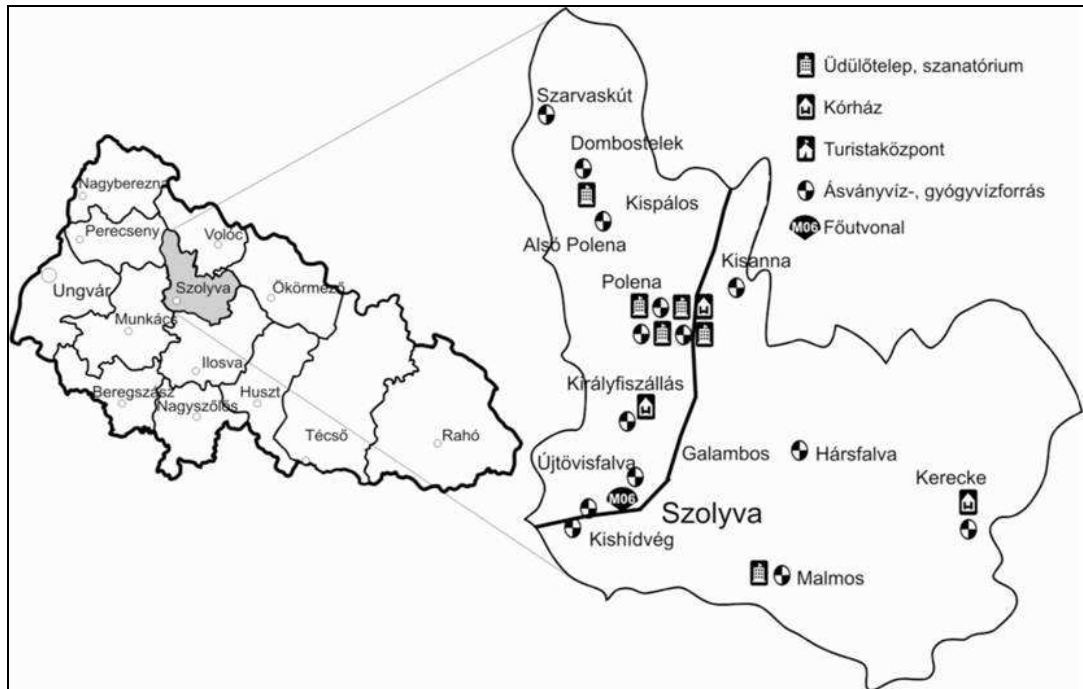
Szolyvai gyógy- és rekreációs övezet

A turisztikai jellegű fejlesztések különösen a Szolyvai járásban jelentősek és látványosak (24. ábra). Kárpátaljai viszonylatban a járás gazdasága és népességszáma (54,1 ezer fő – 2010) is meglehetősen csekély súllyal rendelkezik, így az egészségturizmus és az ehhez fűződő termékek (élelmiszeriparának 85%-át az ásványvíz-palackozás adja) kiemelt szerepet töltenek be. A korábban pusztulófélben lévő gyógyüdülők mára magánkézbe kerültek, fel lettek újítva és gombamód szaporodnak az olyan kisebb intézmények, amelyek jól jelzik a fejlődés tendenciáját és a fejlesztési koncepciók hiányát is. A Szolyvai gyógy- és rekreációs övezet intézményei rendelkeznek a megye egészségturisztikai kapacitásának 31%-ával, és itt töltik el a vendégéjszakák 42%-át (429 ezer) (BERGHAUER S. 2006B; KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011).

24. ábra

A Szolyvai járás egészségturizmusának fontosabb létesítményei

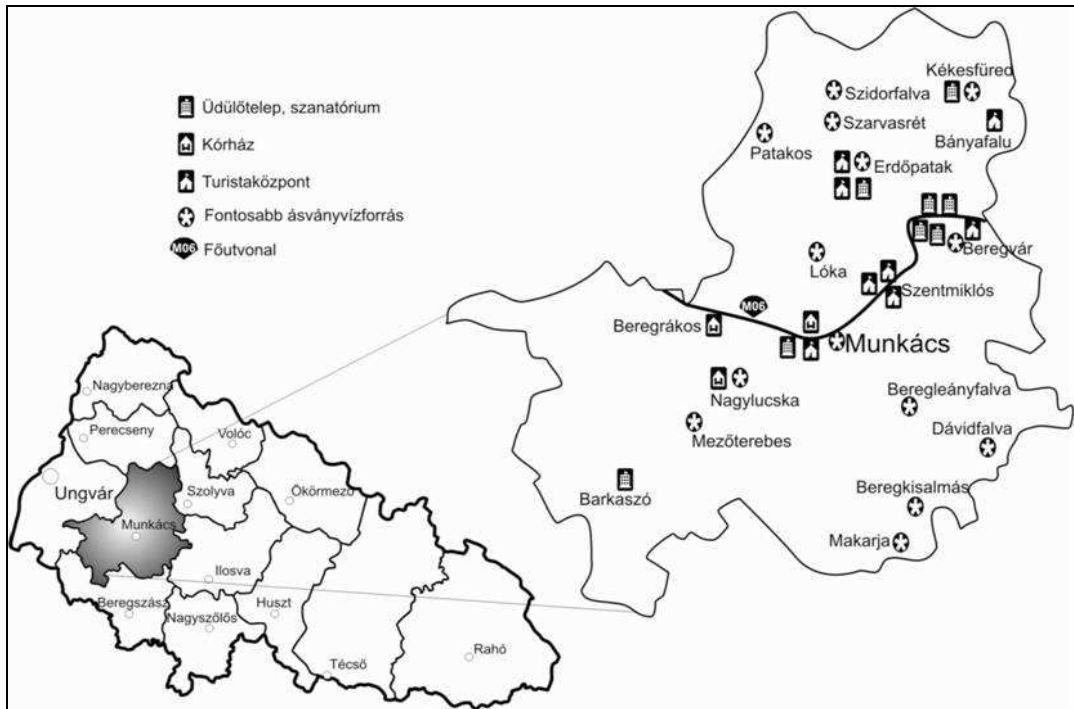
Forrás: www.transcarpathiatour.com.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

Munkácsi gyógy- és rekreációs övezet

A Munkácsi járás fejlődése már sokkal kevésbé hozható egyenes összefüggésbe az egészségturizmussal, hiszen a mai Munkács (84 ezer lakos) a megye „második számú” városa és kiemelkedő gazdasági szerepet tölt be. A Munkácsi járás területén az egészségturizmus az északkeleti, a Szolyvai járással határos részre koncentrálódik (25. ábra). Az itt lévő Szinyák-hegység (magyarul Kékes) nem csak az egészségturizmusáról, de aktív pihenési lehetőségeiről (pl. síelés) is nevezetes. A Munkácsi gyógy- és rekreációs övezet intézményei a megye egészségturisztikai fekvőhelyeinek 26%-ával rendelkeznek, ezek az intézmények fogadják a Kárpátalján gyógyüdülő vendégek 24%-át, itt realizálják a vendégéjszakák 22%-át (226 ezer) (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2011).

25. ábra

A Munkácsi járás egészségturizmusának fontosabb létesítményei

Forrás: www.transcarpathiatour.com.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

10.3.1.2. Az egészségturizmus sajátos problémái Aknaszlatinán – Esettanulmány

Az alábbi esettanulmány célja, hogy a korábban már többször említett hiányosságok együttes jelenlétének következményeit bemutassa. A hosszú távú tervezés hiánya, a statisztikai hiányosságok, továbbá a spontán fejlődés szélsőséges példája Aknaszlatina, amely egyúttal a jelenlegi ukrainai állapotokat is szemlélteti. Ezek eredményeként a régió elveszített egy olyan természeti vonzerőt, amely a megye nemzetközi turizmusának egyik legmeghatározóbb összetevője lehetett volna.

10.3.1.2.1. Előzmények

A feltárt több ezer éves régészeti leletek bizonyítják, hogy a só felszíni fejtésével a kő-, bronz- és vaskorszak embere is foglalkozott Aknaszlatina egykori területén. Később uralkodóink évszázadokon keresztül nagy jelentőséget tulajdonítottak a sónak, mint jövedelemforrásnak. A só kitermelésének egy újabb korszaka a 19. században kezdődött, amikor megindult a bányákban az ipari mértékű kitermelés, és a 20. század közepén már

a kilencedik bányát nyitották Aknaszlatinán. A kitermelés csúcsát az 1970-es évek jelentették, ekkor évente 450 ezer tonna sót bányásztak. A 20. század során a terület hasznosításának egy másik lehetőségét is felismerték, és ezt követően a század végére a gyógyturizmus vált a terület legnagyobb értékévé. A só és a sóbányászat évszázadokon keresztül meghatározó tényezője volt a település fejlődésének. A kitermelés következtében létrejött sóstavak és a gyógykezelésre alkalmas bányaaqnák csak fokozták ezt a hatást. A települést éltető só, sóbányászat a felelőtlen gazdálkodás miatt napjainkra jelentős ökológiai problémává vált, amelyet helyi szinten már nem képesek kezelni (LUKÁCS K. – LUKÁCS J. 1999).

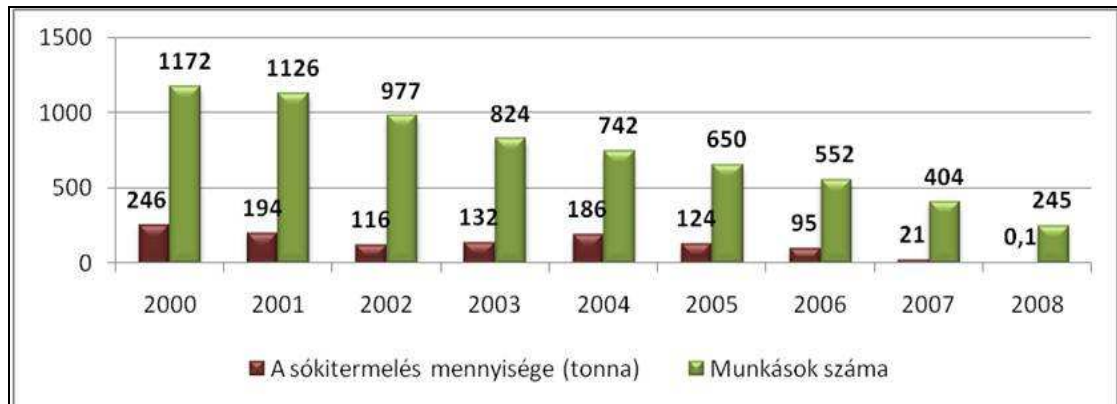
10.3.1.2.2. A sóbányászat következményei

A sóbányászat által kiváltott problémák nem tekinthetők új keletűeknek Aknaszlatinán. A korábbi évszázadokban is volt rá példa, hogy a település központi része (mivel az a sóbányák közelében épült ki) „vándorolt” a kitermelés és a beomlás veszélye miatt. Természetesen a termelés ekkor még nem volt a közelmúltbelihez hasonló mértékű, illetve a település is kisebb lélekszámú volt. A szovjet időszak termelésének időszakában is ismerünk hasonló eseményeket, amikor a 7-es bánya beomlását megelőzően néhány utcát áttelepítettek Aknaszlatinán.

A rendszerváltást megelőző időszak jellemzője, hogy ekkor szem elől tévesztették a hosszú távú és biztonságos kitermelés elveit, ami az ekkor nagyüzemben hasznosított 8-as és 9-es bányák állapotának romlási folyamatát elindította. A korábban nagy gonddal fenntartott vízvezető rendszert feláldozták a termelési csúcsok megdöntése érdekében. A függetlenné válást követő két évtized állandósuló anyagi problémái a vázolt helyzetet súlyosbították, egyre gyakoribbak lettek a vízbetörések. Az 1998-as és 2001-es árvíz követően a Tisza vízszintemelkedése fokozta a víz betörését a bányákba, és évről évre romlott a helyzet. 2002 őszétől a 9-es bányából óránként már 300 m^3 vizet szivattyúztak ki (amelynek egy része a sóstavakat táplálta), de ez sem oldotta meg a helyzetet. 2007-ben a beáramló víz mennyisége meghaladta az $500 \text{ m}^3/\text{órát}$, ezért fel kellett függeszteni a kitermelést (26. ábra). Ezt követően a 9-es bányában a termelés és a gyógykezelés is leállt, majd 2010-ben a 8-as bánya is hasonló sorsra jutott, katasztrófahelyzet állt elő (KOVÁCH S. 2000; TAKÁCS F. 2011).

26. ábra

A termelés és az alkalmazottak számának csökkenése az aknaszlatinai bányában
(2000–2008)

Forrás: Az aknaszlatinai 8-as bánya könyvelőségének adatai, 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

10.3.1.2.3. Gyógyturizmus

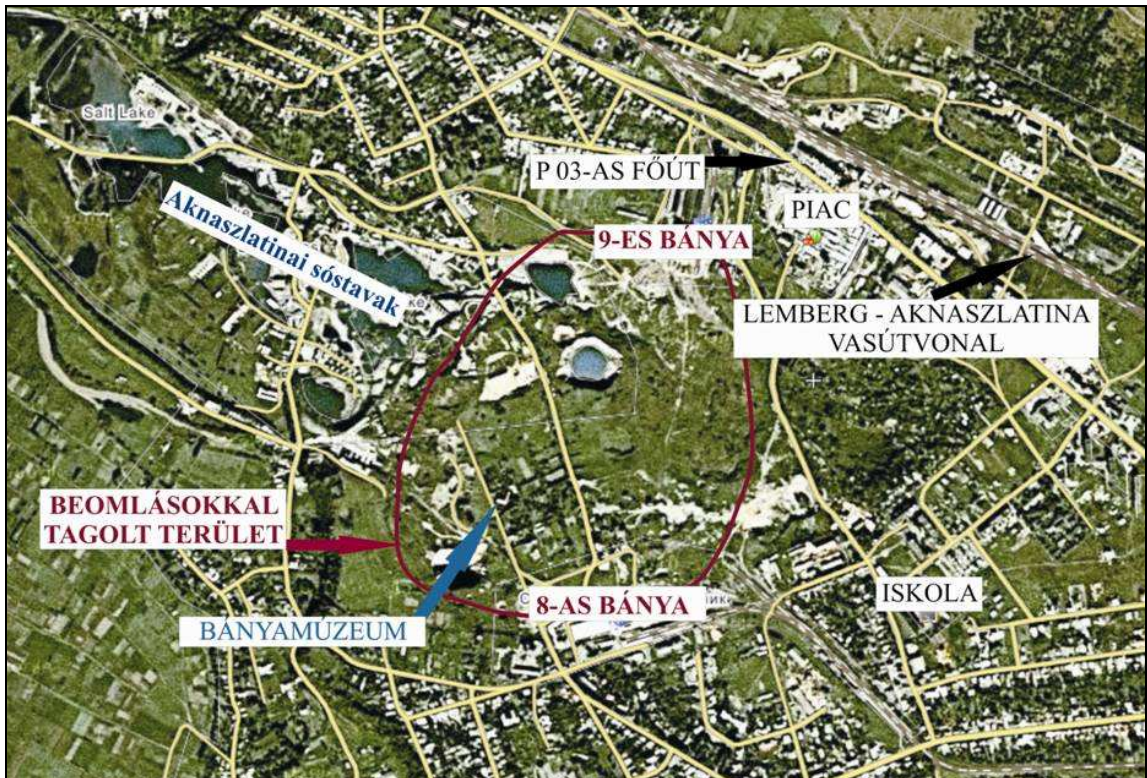
A bányásztelepülésen a sókitermeléssel párhuzamosan a gyógyítás két sajátos formája alakult ki, hasznosítva a bányák különleges klímáját és a kitermelés következtében kialakult sóstavak jótékony gyógyászati hatását. Az aknaszlatinai bánya működése, technikai állapota a vajatokban 1968-ban kialakított, légúti megbetegedések kezelését ellátó *Ukrajnai Allergológiai Kórház* és a *Kárpátaljai Megyei Allergológiai Kórház* szempontjából létfontosságú volt. A kezelés legfontosabb részét a bányában, 300-320 méter mélyen folytatták, ahol a gyógyulást a bánya különleges mikroklímája biztosította. A sóionokkal telített levegő, annak állandó hőmérséklete (20-22°C), páratartalma (20-60%), a baktérium- és sugárzásmentes közeg különleges hatékonyságot eredményezett a légúti és allergiás betegségek gyógyításában (19. melléklet). A gyógyulási arány a felnőtteknél 82-91%, gyerekeknél a 86-95%-os volt. Az alkalmazott kúrák keretében betegségtől, állapottól függően 18-21 alkalommal ereszkedtek le a páciensek és 5-10 órát töltöttek lent a bányában naponta (SZEDLÁK GY. 2011; WWW.SPELEOTERAPIA.ORG).

A 8-as és 9-es (27. ábra) bányában működő gyógyhelyen évente 5 ezer beteget fogadtak, az 1976–2007 között eltelt időszakban összesen több mint 100 ezret (ennek 30%-a gyerek). A két említett bánya közül a 9-es egyidejűleg 160 páciens mélységi

fogadását biztosította, és ebben működött az Ukrajnai Allergológiai Kórház. A 8-as bányában, a Kárpátaljai Megyei Allergológiai Kórház bázisán, 80 személy tartózkodhatott egyidejűleg (BADÓ ZS. 2011A; WWW.PODROBNOSTI.UA)

27. ábra

Aknaszlatina műholdképe

Forrás: www.wikimapia.org; Szerkesztette: Berghauer S.

Aknaszlatina gyógyturizmusának másik fontos elemévé az ott található *sóstavak* gyógyító vize vált. A településen a sós vízzel való kezelés története a korábbi időkre nyúlik vissza. 1886-ban a településen létrehozzák Szlatina-Füred néven az országosan ismertté vált aknaszlatinai fürdőt (amelyet a helyiek csak „Pável”-sósfürdő néven ismertek), mely csakhamar „egyetemes” gyógy- és üdülőhellyé fejlődött. A bányából vezetéseken keresztül érkezett a víz a fürdő egységeibe. Jótékony hatása és a szakavatott kezelések mellett a település akkori vonzerői közé sorolták a festői környezetet, a rendezett tereket, a kulturált, német és osztrák mintára szervezett szállás- és étkezőhelyeket (KOVÁCH S. 2000).

Az utóbbi évtizedekben hasznosítás alá vont sóstavak a korábbi kitermelés eredményeként jöttek létre. Az Aknaszlatinán található négy sóstó közül legismertebb az 1902-ben kialakult Kunigunda-tó, amely a mellette lévő kisebb, Albert-tóhoz hasonlóan a korábbi (a 8-as és 9-es bányához viszonyítva sokkal kisebb méretű) bányák helyén alakult ki. A másik két tó (a 18-as és a 19-es néven ismert) eredetileg a szovjet időszakban honvédelmi célokat szolgált. Vízkészletét „harci” helyzet esetén a föld alatt (a sórétegben) kialakított katonai üzemanyag-tároló hely kiürítésére használták volna fel. A 18-as és 19-es tó vize csak a későbbi időszakban vált sóssá, ahogy a sóbányákból kitermelt víz mennyisége növekedett és ide is eljutott (SZEDLÁK GY. 2011).

A sóstavak vize 146-200 g/l sótartalommal rendelkezik. Gyógyászati szempontból a tavak vizét a szakértők a Holt-tenger vizéhez szokták hasonlítani, és a vízparton lévő iszapot is gyógyászati célokra használják. A tavak vízszintjének fenntartása végett a vizet folyamatosan pótolják a bányákban lévő víz szivattyúzásával. A bányákban kialakított kórházakkal és a korábban működő „Pável”-sósfürdővel ellentétben a tavak gyógyászati hasznosítását nem szervezték meg központilag. Az elmúlt évtizedben környékükön spontán módon, rendezetlen keretek között számos kisebb létesítmény, szálláshely épült, és mára teljes káosz uralkodik a tavak partjain (20. melléklet) (SZEDLÁK GY. 2011; WWW.ALERGO.ZAUA.COM).

A sóstavak által generált gyógyturizmus kezdetei a 70-es évekre vezethetők vissza, amikor is a megyét meglátogató, elsősorban a balti tagköztársaságok területéről érkező turisták körében a népszerűségük megnövekedett. A 80-as években megszűnt egy időre a sósvíz utánpótlása. A tavak sótartalma lecsökkent és vele együtt a gyógyhatásuk is, így az érdeklődés is elmaradt. Az újabb fellendülés a rendszerváltást követő időszakban kezdődött, és ekkor elsősorban a környék, a járás, a megye lakosságának körében váltak népszerű helyszínné a sóstavak. A forgalom „csúcsát” a 2002–2008 közötti időszak képezte. Ekkor helyi becslés szerint évi 100 ezer főnél is nagyobb volt a forgalom, és a legsúfoltabb nyári napok alatt a település lakosságának száma (9,3 ezer fő) időnként meg is duplázódhatott (SZEDLÁK GY. 2011; TAKÁCS F. 2011)

A turistaforgalom ugyanakkor a hatóságok számára nem volt észlelhető. A környéken kialakított kisebb kereskedelmi szálláshelyek igyekeztek a joghézagokat kihasználva a hatóságok látókörén kívül maradni, magánházaknál elhelyezve a

vendégeket. Az aknaszlatinai sóstavakhoz látogató turisták zöme a településen lévő házakban, lakásokban talált szállást, ahol általában ágyat vagy szobát bérelt. A „láthatatlanságból” következik, hogy a hivatalos statisztikai adatok szerint a Técsői járás (melynek csak egyik települése Aknaszlatina) teljes egészségturisztikai forgalma 2009-ben 840 fő volt (!), és a kereskedelmi szálláshelyek is csak 5,1 ezer vendéget fogadtak az egész járásban (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2010; TAKÁCS F. 2011). A fentiek következményeként a település fejlődésében, annak infrastruktúrájában sem váltott ki különösebb hatást az említett turistaforgalom. Az Aknaszlatinán látott nagyméretű kertes házak teljesen beleillenek a környező, román többséggel rendelkező, települések arculatába. A település önkormányzatnak bevételeit tételesen áttekintve kiderül, hogy a turizmus csak néhány tízezer forintos tételként szerepel abban (SZEDLÁK GY. 2011). A közművek fejlesztésére – csatornázás, útépités – továbbra sincs fedezet, ennek jelképes elemei, a sóstavakhoz levezető durvakövel leszórt földutak.

10.3.1.2.4. Bányamúzeum

A település egy érdekes, és a gyógyturizmus szempontjából is értékes „terméke”, a sókitermelés múltját feltáró, 1973-tól működő bányamúzeum. Korábban kuriózumnak számított a megyében, hiszen Ukrajnában egyedülálló, és a világon is mindössze 53 ilyen sóbányászati múzeum ismert. Gyűjteménye bemutatja a helyi sóbányászat teljes horizontját. A múzeum sorsa, viszont a bányáéval azonos ívet ír le, gyűjteménye támogatás híján egyre gondozatlanabbá vált, már rég nincsenek meg a megfelelő körülmények. Sőt, a bányamúzeum épülete is a veszélyzóna közepén helyezkedik el (27. ábra), igaz, a helyi források közlése szerint közvetlenül az épület alatt lévő terület biztonságos („szikla” van alatta), de megközelítése meglehetősen körülményes (LUKÁCS K. – LUKÁCS J. 1999; TAKÁCS F. 2011).

10.3.1.2.5. Katasztrófavhelyzet

A 8-as és 9-es bánya bezárását követően 2010-ben tovább romlott a bánya környezetében a helyzet, és májusban beszakadt a 8-as bánya személyszállító bejárata (21. melléklet). A folyamatos szivattyúzás következtében a bánya készleteiből 1,5 millió m³ oldott só távozott kontrollálatlan keretek között (HRUSCSEV, D. ET AL. 2011). A

helyzet ilyen szinten való elhanyagolása már a településen élő lakosság közvetlen veszélyeztetését jelentette. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a bányászok, a település lakossága, vezetősége az állami vállalat problémáinak megoldására számtalanszor kért központi segítséget, de a legelszántabb lépések is (aláírásgyűjtés, munkabeszüntetés, sztrájk (gyakori volt a fizetések több hónapos visszatartása)) csak a szükséges teendők, források, eszközök töredékét biztosító anyagiak előteremtését eredményezték. A bánya, a település problémája csak 2010/11 telén került az érdeklődés középpontjába. Januárban szakértők, Ukrajna katasztrófavédelmi minisztere (Viktor Baloga), az Ukrán Tudományos Akadémia tagjai, országos és megyei képviselők helyszíni ülést tartottak Aknaszlatinán.

28. ábra

A 7-es (Lajos-) bánya helyén kialakult és növekvő kráter (1,2 millió m³) és a háttérben lévő 9-es bányához tartozó épületek

Fotó: Berghauer S. 2011.

Az Ukrán Tudományos Akadémia, az Ukrán Tudományos Kutatóintézet és más intézmények szakértőinek bevonásával készített helyzetértékelés a bánya környezetében

lévő épületek közül 292-t (kórház, iskola, lakóépületek, bányamúzeum - mintegy 1200 ember lakhelyét (27. ábra)) veszélyben lévőnek minősített, és a folyamatok pontosabb behatárolása érdekében további méréseket javasolt. A fentiek értelmében a bányaterület nyugati részén lévő sóstavakat is be kellett volna zárni, de a „helyi lobbí” eredményeképpen 2011-ben mégis zavartalan volt a forgalom.

A kormány 2011 tavaszán 150 millió hrivnya (1,9 millió dollár) kiutalását rendelte el, és Viktor Baloga katasztrófavédelmi miniszter a település környezetében kialakult helyzet megoldására a következő lépések fogantatását kezdeményezte (BADÓ ZS. 2011A; WWW.24TV.UA):

- a lakosság biztonságának megoldása;
- a közművesítéssel kapcsolatos kérdések rendezése;
- allergológiai központ létrehozása – megvalósítás: 2012–2014.

A helyzet kaotikus mivolta a részletes tervezés és kivitelezés állapotában viszont csak fokozódott. A lakosság biztonságos lakhatásának megoldására kitelepítést javasoltak, és a megyei vezetőség kezdeményezésére két település került szóba: Alsóapsa (6 km) és Talaborfalu (41 km). Nem teljesen érthető módon, első lépésként a távolabb lévő Talaborfaluban 98 millió hrivnyás állami támogatással megindult egy lakótelep építése – lakóházak, iskola, óvoda, közmű – 133 család részére 2011. decemberi határidővel²⁶. Talaborfalu előnyeit, annak ellenére, hogy területe alatt jelentős sókészlet húzódik, felületesen ítélték meg. Az áttelepítésre, kórház- és bányanyitásra vonatkozó elképzelések a sókitermelésben jártas szakértőket is meglepték, hiszen az állami szinten elfogadott forgatókönyvben (KORMÁNYRENDELET № 1025, 2011. 09. 29.) Talaborfalu nem szerepelt. Az események hallatán szakértők egy csoportja²⁷ tudományos igényességgel megírt cikkben adott hangot ellenvéleményének (HRUSCSEV, D. ET AL. 2011). Írásukból kiderül, hogy a megyei vezetés döntése az emberek kitelepítéséről Talaborfalura, illetve a kórház, sóbánya ottani megnyitása kutatásokkal, tudományosan nincs kellőképpen alátámasztva. A

---

²⁶ Az építkezésre kiírt tenderre, sajátos módon, csak egy pályázat érkezett.

²⁷ A cikk szerzői: HRUSCSEV, D. - professzor, a geológiai és ásványtani tudományok doktora, Ukrán Tudományos Akadémia, Geológiai Intézet; JAKOVLEJ, E. - a műszaki tudományok doktora, Ukrán Tudományos Akadémia, Informatikai és Hírközlési Intézet; BESZEVSKAJA, L. - tudományos főmunkatárs, Ukrán Tudományos Kutatóintézet, sóipari részleg; HOMUTNIK, R. - osztályvezető geológus, Kárpátaljai Geológus Expedíció; SIMKIV, L. - osztályvezető geofizikus, Északi Regionális Állami Vállalat; KIRPACS, J. - aspiráns, Ukrán Tudományos Akadémia, Geológiai Intézet.

döntés a szovjet időszakban gyűjtött, de nem véglegesített geológiai adatokra támaszkodik. Talaborfaluban ugyanis egyértelműen rosszabbak a kitermelési feltételek, és gazdasági szempontból is előnytelenebb ennek a területnek a hasznosítása, művelése. Kétség merült fel afelől is, hogy a só minősége és a körülmények megfelelnek-e egyáltalán a gyógyítási feltételeknek, és továbbra is fennáll az ellentmondás a kormányrendelet, valamint a járási vezetés lépései között.

A kitelepítés terveiről, körülményeiről a lakosság sem kapott tájékoztatást, csak a médiából értesültek az eseményekről, és ez is csak erősítette az aknaszlatinaiak bizalmatlanságát. A drasztikus lépéseket ellenezve az érintett lakosok aláírást gyűjtöttek és elvetették a Talaborfalura költözés lehetőségét, továbbá kezdeményezték, hogy Aknaszlatina területén belül oldják meg ezt a kérdést. A sajátos körülmények és a korábbi bányászok, bányavezetők helyismeretéből fakadó kételyek alapján a lakosság ma megalapozatlannak tekinti az ilyen mértékű kitelepítést (felvetődött az is, hogy bizonyos helyi, regionális lobbik áll a háttérben). A helyzetet tovább élezte, hogy a település szóban forgó részét elsősorban magyarok lakják (60-65%), akiket a költözéssel olyan helyre telepítenének, amely számukra kulturálisan nem elfogadható – ukrán közösségbe, magyar iskola, óvoda nélkül -, ami a szóránymagyarság beolvadását meggyorsítaná (BADÓ ZS. 2011B; SZEDLÁK GY. 2011).

10.3.1.2.6. Jövőkép

A település jövője – melynek sorsa egyértelműen összefonódott a sóval, sóbányászattal – egyelőre bizonytalan, hiszen a kórház, illetve a sóbánya újraindításának helyét ugyan kijelölték, de érthetetlen okoknál fogva két irányba folynak az események. A 9-es bánya állapotát jelenleg stabilnak tekintik a szakemberek. A 8-as bánya helyzete viszont kritikus, mivel ennek megnyitásakor, 125 évvel ezelőtt, nem ekkora mennyiségű só kitermelését tervezték. A helyi sóbányavállalat jelenleg újrászervezett keretek között ismét működik, és a korábban teljesen elhanyagolt vízvezető és vízvédelmi rendszer karbantartási munkálatait végzi. Annak ellenére, hogy Talaborfaluban folyik a lakótelep építése, a szakértői vélemények és a vonatkozó rendelet alapján Aknaszlatina nyugati-északnyugati része lenne a kórház, illetve a bánya újraindításának legmegfelelőbb helyszíne (HRUSCSEV, D. ET AL. 2011; SZEDLÁK GY. 2011).

Az említett megoldás a két kórháznak is sokkal kézenfekvőbb lenne, mint a 41 km-re lévő Talaborfalu, ami hosszabb távon vagy a felszámolást, vagy a költöztetést eredményezné. A ma is működő kórházakban a korábban alkalmazott felszíni terápia segítségével gyógyítanak, de ennek hatékonysága jóval csekélyebb, és jelentősen csökkent az érdeklődés is.

A vázolt bizonytalanság a sóstavakat is érinti. A veszélyzónában lévő tavak vízutánpótlása a bányák szivattyúzásának leállításával megszűnt, és ahogy a korábbiakban (2008-ban) már tapasztalták a helybéliek, a vízszint „rejtélyes” körülmények között egy-két napon belül is jelentősen csökkenhet a tavakban. Utánpótlás nélkül a tavak hasznosítása egy-két éven belül erősen vissza fog esni (SZEDLÁK GY. 2011), és ez is tovább fokozza majd a település eddigi problémáit.

A helyzet rendezetlen előzményeit, kaotikus menetét látva a problémák megoldása ugyan nem történhet meg az adott munka keretei között, de néhány, az értekezés szempontjából is fontos következtetés levonható. Egyrészt, Aknaszlatinán a só mint természeti érték, jelenleg sokkal inkább a település szétszakadását, mintsem fejlődését szolgálja. Másrészt a korábbi és a jelenlegi helyzet kezelése rámutat arra, hogy a tudatos fejlesztés és tájhasznosítás Ukrajnában nagyon kezdetleges fogalom. Az egykor még fennálló perspektívákkal, a jelenlegi helyzetkezelés esetleges következményeivel nem foglalkoznak módjával. Harmadrészt, jól észlelhető, hogy az országban a döntések erősen befolyásolhatóak, nem körültekintő módon történik meghozataluk. Ennek hátterében, többek között az is megtalálható, hogy jelenleg nincsenek meg azok a normatív alapok és objektív statisztikai háttér, amelyek a tervezés, fejlesztés alapjai lehetnének, és így az aknaszlatinai gyógyturizmus jövője, egyedi adottságai ellenére is, több mint kétségesnek nevezhető.

10.3.2. Falusi turizmus

A kárpátaljai falusi turizmus kialakulásában nagy szerepet játszott a rendszerváltást követő időszak kereskedelmi szálláshely-kínálatának alacsony színvonala. Sok turista ebben az időszakban a falusi vendéglátóknak szavazott bizalmat az elhanyagolt állapotban lévő, kedvezőtlen árfekvésű kereskedelmi szálláshelyekkel szemben. Ennek

köszönhetően a Kárpátalja magyar lakta településein kialakuló falusi turizmus Ukrajnában úttörő szerepet játszott. Annak ellenére, hogy az elmúlt időszakban a kereskedelmi szálláshelyek kínálata és megbízhatósága jelentősen javult, a falusi turizmus virágzása tovább tart a kedvező árak, a helyi hagyományokat felelevenítő vendéglátás és a vidékre jellemző vendégszeretet jóvoltából (BERGHAUER S. 2009A).

A kárpátaljai falusi turizmus fejlesztését központilag is támogatják (igaz, ez anyagiakban nem érhető tetten), hiszen olyan rurális területeket érint, amelyek a településhálózat fejletlen részét képezik. Ugyanakkor tény, hogy a helyi törvényeknek és a hivatalos statisztika sajátosságainak²⁸ köszönhetően a falusi turizmus megyei helyzetéről, annak fejlődéséről csak becslések vannak. A jelenleg ismert falusi vendégházak számát a turisztikai főosztály maximum 500-ra becsüli. Az interneten lévő hirdetések alapján való számítás összegzése 300 falusi szálláshely meglétét igazolta (GÖNCZY S. ET AL. 2011), de a megye falusi turizmusának teljes kapacitása (a megyei illetékesek véleménye szerint) könnyen felfejleszhető 10 ezer turista egyidejű fogadására (29. ábra). A falusi turizmus regisztrált számontartása időről időre felmerülő kérdés megyei szinten. A javaslatok között a szállásadók hivatalos „lajstromba vétele” mellett voltak már felvetések a különadó bevezetésére is, aminek meglehetősen kétséges hatásai lennének a térség falusi turizmusára nézve.

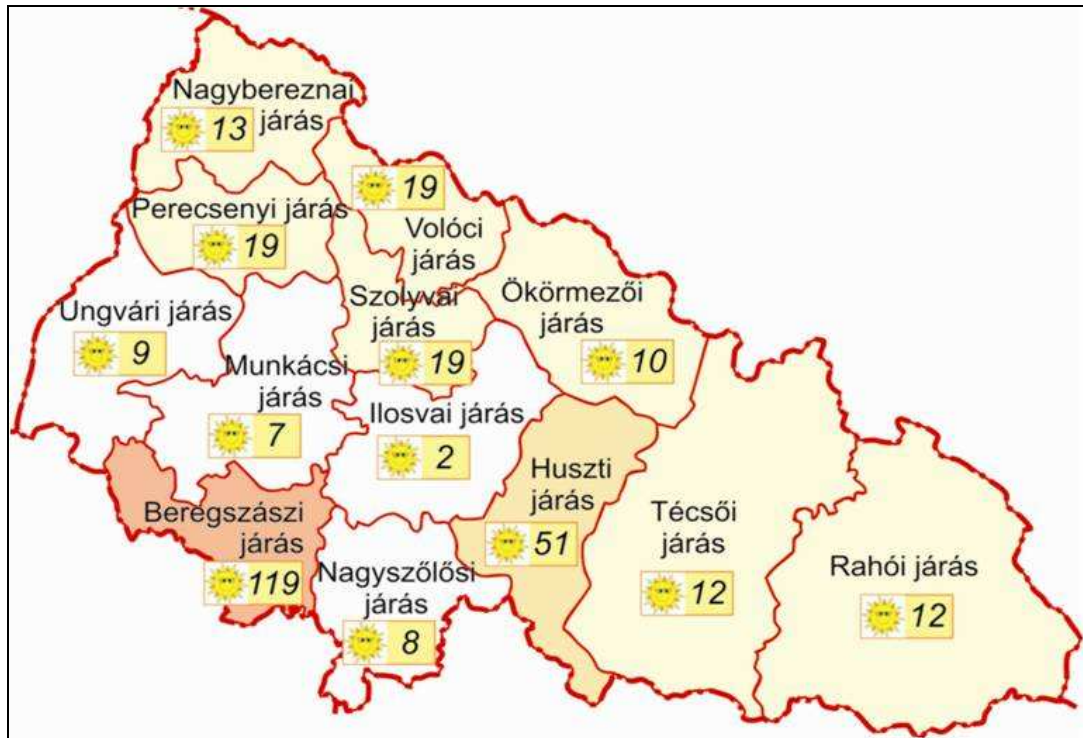
A rendszerváltás óta eltelt időszak nem volt elegendő arra, hogy Kárpátalján a falusi turizmus mint turisztikai termék kialakuljon. A megyében a falusi turizmus egyelőre elsősorban falusi szállásadást jelent. A vendégek többségét nem a falusi életmód és a hagyományok vonzzák Kárpátaljára, hanem a szép, érintetlen táj, történelmi látnivalók, valamint idejük nagyobb részét nem is a fogadó településen töltik, hanem különböző túrákon utazzák körbe a vidéket.

---

²⁸ Ha az Ukrajnába érkező vagy a belföldi turisták a falusi turizmus szálláshelyeit veszik igénybe, nem kerülnek bejegyzésre, mint „igazi” turisták. Ukrajnában ugyanis a falusi vendéglátók csak kilenc vagy több személy fogadása esetén kötelesek bejelenteni turisztikai tevékenységüket. Ilyen eset a gyakorlatban nemigen fordult elő. Ennek következtében Kárpátalján a statisztikai hivatal egyáltalán nem rendelkezik adatokkal a falusi turizmusról.

29. ábra

A járásekban található falusi vendégházak száma internetes becslés alapján

Forrás: Gönczy S. et al. 2011; Szerkesztette: Berghauer S.

Figyelembe véve Kárpátalja falusi turizmusának sajátos összetevőit, jellegét áttekintve, egyértelműen elkülöníthető a megye hegyvidéki területein formálódó falusi turizmus (elsősorban ukrán nemzetiségűek által lakott területek) és a Kárpátalja síkvidéki területein kialakult (elsősorban magyar nemzetiségűek által lakott területek) falusi turizmus (BERGHAUER S. 2010).

A hegyvidéki területen kialakult falusi turizmus vendégeinek többsége a belföldi turisták sorából kerül ki. A falusi turizmus ebben az esetben is általában csak a fogadó település jellegére utal. A vonzerő része ugyan a falusi életmód, de nem a legfontosabb eleme. Az ilyen típusú vendéglátás általában a teljesen más vonzerőkre épül. Ilyenek lehetnek a közelben lévő sípályák, szanatóriumok, idegenforgalmi rendezvények, túrák és ezek befolyásolják a falusi turizmus szezonális jellegét is. Az ukrán falvakban kialakult falusi turizmusra sokkal inkább jellemző a kétszezonos működés. A falusi turizmusnak e formáját családok, baráti társaságok részesítik előnyben. Esetenként a

program részét képezi Kárpátalja nevezetességeinek felkeresése is (munkácsi vár, ungvári vár) (BERGHAUER S. 2010; KAMPÓ I. 2010).

A Kárpátalja *síkvidéki* területein kialakult falusi turizmus vendégeinek túlnyomó többsége magyarországi turista. Ezek a csoportok a magyar határ mentén viszonylag koncentráltan elhelyezkedő településeken szállnak meg, különösen a Beregszászi járásban foglalkozik sok település falusi turizmussal. Sajátos vonás, hogy a vendégek csoporttal vagy nagyobb társasággal érkeznek és megszokott a 30-45 fős csoportok fogadása. A szállással és programokkal kapcsolatos ügyeket az utazásszervező intézi. Hasonló szervezettség jellemzi a vendéglátókat is, és mivel nagyobb csoportok fogadására vannak berendezkedve, sok esetben külön személy koordinálja a vendéglátók munkáját. Annak ellenére, hogy a turisták túlnyomó többsége falusi szálláshelyen száll meg, csak közel tíz százalékuk utazási célja a falusi üdülés. A falusi turizmus keretei között Kárpátaljára látogató magyarországi vendégek többsége kirándulni jön a megyébe. A kirándulások alkalmával, busszal, csillagtúraszerűen tekintik meg Kárpátalja nevezetességeit. Ebben az esetben a legfontosabb vonzerők a közös múltat felidéző történelmi emlékhelyek és az érintetlen, festői természeti környezet.

10.3.3. Síturizmus

A domborzati és éghajlati adottságok lehetővé teszik Kárpátalján a *téli sportok* fejlesztését. A kereslet növekedése elsősorban a belföldi turizmus élénkülésének köszönhető, hiszen az Ukrán-Kárpátok az egyetlen síelésre is alkalmas hegysége Ukrajnának. Jelenleg 77 sífelvonó található a megyében (17. táblázat). Egy-egy sípálya hossza általában nem éri el az egy kilométert, de van 3000 méter hosszúságú és 550 méter szintkülönbséggel rendelkező pálya is. A pályák többsége rendelkezik felvonóval és felszerelést is lehet a közelükben bérelni. A szolgáltatások jellege az utóbbi időben folyamatosan bővül (WWW.TRANSCARPATHIATOUR.COM.UA; BERGHAUER S. 2010).

17. táblázat

Kárpátalja fontosabb sípályái

	Település	A sífelvonó és a sípálya hossza (m)	Sífelvonók száma (db)	Szintkülönbség	Felszerelés kölcsönzés
1.	Viharos (Вишка) – Kraszija	2000/3000 m	1	550 m	-
2.	Viharos (Вишка) – Kraszija	640/800 m	1	360 m	-
3.	Szinyák (Синяк)	950/1000 m 300/350 m	2	200 m 70 m	van
4.	Kisrétfalu (Новоселиця)	960/1040 m	1	156 m	van
5.	Rahó (Рахів) – Mencsul	800/1200 m	1	200 m	van
6.	Tiszabogdány (Богдан)	1240/2200 m	1	320 m	van
7.	Gyertyánliget (Кобилецька Поляна)	250/500 m 400/800 m	2	50 m 90 m	van
8.	Kőrösmező (Ясіня)	550/800 m	2	150 m	van
9.	Kőrösmező (Ясіня) – Dragobrat	800/2000 m 850/2000 m	2	190 m 200 m	van
10.	Kőrösmező (Ясіня) – Dragobrat	760/1200 m	1	170 m	van
11.	Kőrösmező (Ясіня) – Dragobrat	800/1200 m 300/500 m	2	150 m 50 m	van
12.	Kőrösmező (Ясіня) – Dragobrat	400/800 m	1	120 m	-
13.	Kőrösmező (Ясіня) – Dragobrat	500/900 m	1	150 m	-
14.	Galambos (Голубине)	400 m 770/950 m	1	89 m 140 m	van
15.	Veléte (Велятино)	637/1000 m 250/300 m	2	130 m 35 m	van

Forrás: www.transcarpathiatour.com.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

Kárpátalja síturizmusa a megye domborzatához igazodva az északi, északkeleti és keleti járásokban bontakozott ki. A nagyobb forgalmú pályák a megye északnyugati részén lévő Nagybereznai járásban (Viharos, Csontos települések mellett) és a megye keleti részén a Rahói járásban (Rahó, Kőrösmező települések mellett) találhatóak. A

szóban forgó járások gazdasági lehetőségei a domborzat miatt erősen korlátozottak, mindkét vidék munkaerő-kibocsátó területnek minősül. Ráadásul a megye északnyugati részén fekvő járások szerkezetére (a Nagybereznai járásra is) jellemző a törpefalvak és kislelők magas aránya, melyek lakossága a megye településhálózatának legintenzívebb fogyasztását produkálja. Így a sípályák környékén tapasztalható fejlesztések, a korábban kihasználatlanul álló nagyobb szálláshelyek felújítása és a környező falvak ukrán lakosságának aktív részvétele a vendégfogadásban (sajátos falusi turizmus (30. ábra)) különösen kedvező hatást gyakorol a szóban forgó terület népességmegtartására.

30. ábra

Épülő vendégház a Tatár-hágónál

Fotó: Kiss A. 2008.

A síturizmus fejlődését akadályozza, hogy kevés a lehetőségekről, szolgáltatásokról szóló információ. A sípályák forgalmáról sincsenek hivatalosan publikált statisztikai adatok, így a turisztikai tevékenységek zöméhez hasonlóan nehéz nyomon követni a fejlődés ütemét, illetve elemezni, értékelni a problémákat. Fejlődését, területfejlesztő hatásait egyelőre csak a közvetlen környezetében tapasztalt változások alapján lehet

megítélni. Ennek ellenére az egészségturizmus és a kereskedelmi szálláshelybővítés mellett a legnagyobb tervek, befektetési ajánlatok a síturizmus fejlesztését irányozzák elő. A befektetési elképzelésekben esetenként már fellelhető a komplex megközelítés, amely a régió síturizmusát az egészségturizmussal karöltve fejlesztené. A komplexitást az is indokolja, hogy a síturizmus infrastruktúráját sújtja leginkább Kárpátalja turizmusának szezonális jellege (BEFEKTETÉSI AJÁNLATOK KATALÓGUSA 2008–2009; WWW.TRANSCARPATHIATOUR.COM. UA).

10.3.4. Természetjárás, bakancsos turizmus

Kárpátalja periférikus helyzetéből adódik, hogy területén viszonylag nagy kiterjedésű érintetlen vagy közel érintetlen tájat találunk. A fentebb már említett kedvező morfológiai adottságokkal együtt kiválóak a lehetőségek a gyalogtúrák lebonyolítására. A kínálat egyre sokszínűbb. A többnapos, napi 40–45 km-es szakaszokat tartalmazó megmérettetéstől a téli, családi vagy akár tematikus (például a Tisza forrásvidéke, az Árpád-vonal) gyalogtúrák lebonyolítása is megoldható. A legismertebb gyalogtúrák a Szinevéri Nemzeti Parkot és a Csornohorai-masszívumot célozzák meg, de ezek közül is a Hoverla (Ukrajna legmagasabb pontja) megmászása az, amely szinte már zárandokútnak tekinthető (BERGHAEUER S. – GYURICZA L. 2010).

A túrázásnak és a természetjárásnak a korábbi, szovjet időkben is nagy jelentőséget tulajdonítottak. Különösen az alacsony költségek miatt Ukrajnában ma is a fejlesztendő turisztikai termékek között említjük. Az oktatás is kezdi újra felfedezni a természettudatos nevelés fontosságát, melyet megyei vezetési szinten is támogatnak – Az ökoturizmus és környezetbarát oktatás fejlesztési stratégiája Kárpátalján /2007/. Minderre nagy szükség van, hiszen jelenleg gyakran tapasztalt jelenség – különösen a belföldi turisták, túrázók körében – a természetkárosító magatartás. Ezek a hatások, tünetek a preferáltabb területeken (Sipot-vízesés, Hoverla, Szinevéri-tó) jelentkeznek és környezetrongálásban (növények kitaposása, faágak és bokrok ágainak tördelése), szemtelésben nyilvánulnak meg. Mindez több szempontból is veszélyes, többek között amiatt is, hogy a szóban forgó területek elveszítik a természetből fakadó vonzásukat.

A természetjárás esetében is elmondható, hogy méreteiről, a résztvevők számáról nincsenek hivatalosan közölt adatok. A túrák sok esetben a Kárpátalján értékesítésre

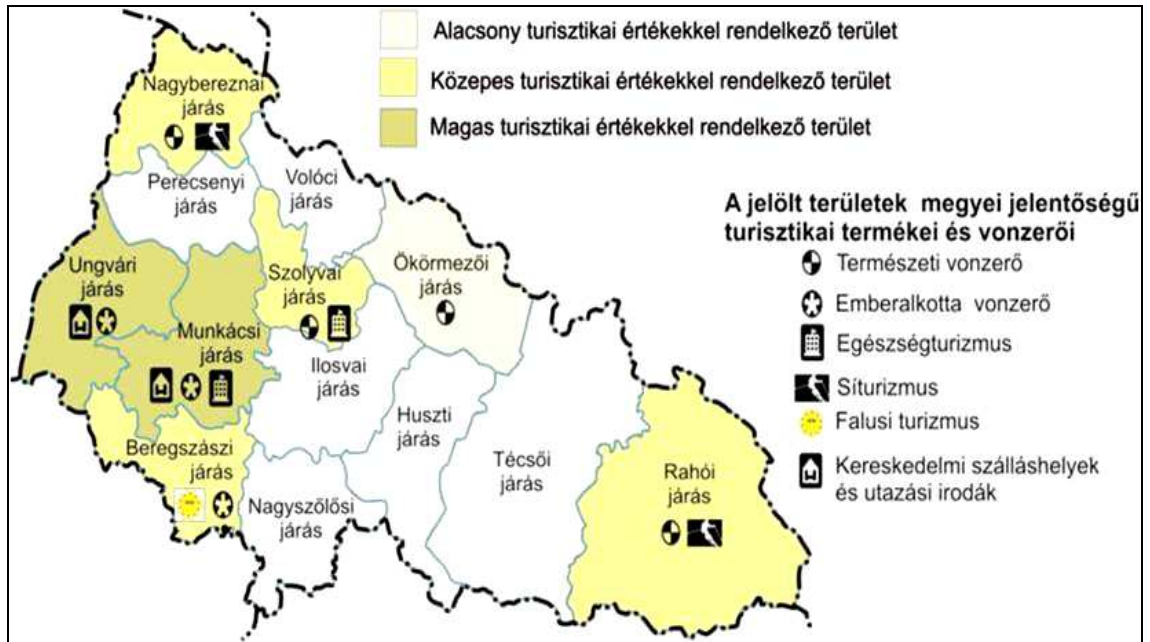
kerülő más turisztikai termékekkel (kulturális turizmus, városi turizmus, falusi turizmus) karöltve, azokat kiegészítve valósulnak meg. Kárpátaljának több, turisták által még nem látogatott területe (ide tartozik például a Tarac, Szerednya felső szakasza) kínál további lehetőségeket a bakancsos turizmus és a természetjárás résztvevőinek, de a megye hegyláb felszíni vidékei, amelyek a könnyebb terepet választó családi, senior korosztályt célozhatják meg, még szintén számos fejlesztési lehetőséget rejtnek.

10.4. Az idegenforgalmi vonzerők és a turisztikai termékek térbeli elhelyezkedésének sajátosságai Kárpátalján, differenciált hatása a településekre

A változatos turisztikai erőforrások ellenére Kárpátalja turizmusára az erős fejlődésbeli különbségek jellemzők. Az egyes turisztikai termékek fejlesztő hatása egyértelműen csak kisebb területeket érint. Az idegenforgalom területi sajátosságainak értékelését nagyban nehezíti a hivatalos statisztika nagyfokú hiányossága, hiszen a turisztikai termékek közül csak az egészségturizmusra vonatkozólag közölnek adatokat. A kárpátaljai statisztika ezen kívül az idegenforgalom szempontjából fontos kereskedelmi szálláshelyekre és utazási irodákra (valamint utazásszervezőkre) vonatkozólag szolgáltat információt. A fenti statisztikai adatokat elemezve, a szakirodalomban fellelhető, Kárpátalja járásainak turisztikai vonzerőit bemutató irodalmat értékelve (SZTEPCSUK, SZ. 2003; RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009; KOVACS, M. J. 2010; MOLNAR, A. SZ. 2010; MOLNAR, A. SZ. – MARCSENKO, A. I. 2010), illetve a korábban az értekezésben leírt eredményeket összegezve kiemelhetjük a megye legjelentősebb idegenforgalmi területeit.

A fentebb leírt eredményeket alapul véve megállapíthatjuk, hogy Kárpátalja turizmusának legfejlettebb területe a változatos idegenforgalmi lehetőségeket kínáló Munkácsi járás, hiszen megyei szinten ember alkotta vonzerői, egészségturizmusa és a kereskedelmi szálláshelyekkel, illetve utazási irodákkal való ellátottsága is kiemelkedő. Magas turisztikai értékekkel rendelkező terület még az Ungvári járás (31. ábra). Idegenforgalmi kínálata ugyan kevésbé változatos, mint a Munkácsi járásé, de az itt található kereskedelmi szálláshelyek, illetve utazási irodák és az ember alkotta vonzerők különösen koncentráltan vannak jelen, s mindehhez még Ungvár kiemelt területi funkciói is társulnak (itt működik például Kárpátalja egyetlen légitikötője).

Kárpátalja kiemelt turisztikai területei

Forrás: Molnar, A. Sz. – Marcsenko, A. I. 2009; www.transcarpathiatour.org; Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2010; Berghauer S. 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

Turisztikai szempontok alapján kiemelhetjük Kárpátalja további négy járását – a Szolyvait, a Beregszászit, a Rahóit és a Nagybereznait. A Szolyvai járás kiemelkedő egészségturisztikai funkciót tölt be a megyében, melynek alapját a rendkívüli balneológiai adottságok képezik, így természeti vonzerői is egyedülállóak. A Beregszászi járás esetében a magyarlakta településeken kialakult falusi turizmus (amely Ukrajnai viszonylatban is élenjárónak mondható) és az itt fellelhető kulturális értékek képeznek egyedi vonzerőt. Nagy lehetőség rejlik a járás termálvízkészletében, melynek hasznosítása a közeljövőben egyre valószínűbbnek látszik. A Rahói járás természeti (elsősorban morfológiai) adottságainak köszönhetően Ukrajna legjelentősebb síterületei közé tartozik, valamint hasonló adottságok jellemzik a Nagybereznai járás idegenforgalmát is. Mindkét járás esetében jelentős előrelépést hozhatnak az ökoturisztikai programok, hiszen kiterjedt természetvédelmi objektumok találhatóak területükön (a Nagybereznai járás területének 45%-a védett terület).

A kiemelésre nem kerülő, vagy csak alacsony turisztikai értéket képviselő területek idegenforgalmi vonzerői potenciálisan léteznek ugyan, de ezek turisztikai hasznosítása, illetve ennek a folyamatnak a tettenérése, mérése egyelőre nem megoldott. Az Ökörmezei járás esetében ugyan jelentős természeti erőforrásokról beszélhetünk, de ezek hasznosítása egyelőre csak terv szintjén létezik. A terület hátrányát képezi a hasonló adottságú járásokhoz képest (Nagybereznai járás, Szolyvai járás), hogy viszonylag távol esik a megye központi úthálózatától, nehezen megközelíthető (és ez a megye úthálózatát ismerve nagyon is fontos tényező). Ebből kifolyólag nehéz befektetőket keresni a terület fejlesztésére. A Perecsenyi, Huszti, Técsői, Nagyszőlősi járások esetében problémát okoz, hogy a területükön meglévő turisztikai termékek egy része vagy nem látható a hivatalos szervek számára (erre szélsőséges példaként a Técsői járás területén lévő Aknaszlatinát is felhozhatjuk), vagy a fejlesztések tervezési, kivitelezési szinten vannak.

Kárpátalja esetében két járás (Volóci járás, Ilosvai járás) kilátásairól jegyezhetjük meg, hogy egyelőre, rövidtávon nem valósulhat meg turisztikai felzárkóztatásuk. Esetükben általános társadalomföldrajzi hátrány is kimutatható – magas munkanélküliség, képzetlen munkaerő, szolgáltató szféra és az infrastruktúra elemeinek fejletlen állapota –, és negatív helyzetüket csak megfontolt megyei irányítással lehet enyhíteni. A megye idegenforgalmának fejlesztési tervei turisztikai téren viszont nem kellően kidolgozottak, átgondoltak, hiszen az erősödő területi fejlődésbeli különbségeket már ma sem veszik figyelembe. Ennek jövőbeli eredményeként pedig a turizmus területi koncentrációja Kárpátalján várhatóan tovább növekszik, amely sem gazdasági, sem társadalmi, sem környezetvédelmi szempontból nem lenne célszerű. Megoldás lehet a megye turisztikai erőforrásainak újraértékelése, mely csak akkor lehet igazán eredményes, ha a megyei statisztikát, turisztikai információs hátteret is jelentősen megreformálják.

10.5. Turisztikai mikrorégiók kialakítása Kárpátalján

Mint az előző fejezetekből kiderült, Kárpátalja turizmusa – a megye relatíve kis területe ellenére – jelentős regionális differenciákat mutat. A különbségek jelentkeznek a kínálatban, a keresletben, a természeti és társadalmi adottságokban, az infrastruktúra fejlettségében, a turisztikai termékekben, a turizmus jelenlegi szintjében, a vonzerők jellegében, s természetesen ebből fakadóan a fejlesztéssel kapcsolatos teendők is – az

általános, az egész térséget igénylő teendők mellett – eltérőek. Például az északi, hegységi jellegű, infrastrukturálisan elmaradott, ukránok által lakott járásokban a teendők mások, mint a magyar határ menti, síkvidéki jellegű, nagyobb népsűrűségű, kulturális (főként magyar) emlékekben gazdagabb, zömében magyarok által lakott járásokban.

Ezért úgy gondolom, hogy mindenképp indokolt a megyén belül kisebb, úgynevezett turisztikai mikrorégiókat kialakítani. E mikrorégiók alkalmasak lennének arra, hogy sajátos, egységes arculattal jelenjenek meg a turisztikai piacon, a mikrorégiók települései együttműködjenek a reklám, marketing, értékesítés terén (pl. szállásértékesítés, internetes honlap működtetése, tourinform iroda létrehozása, turisztikai vásárokon történő megjelenés stb.), közös pályázatokat adjanak be stb. Hosszabb távon alapot jelenthetnek egy, a magyarországi TDM-ekhez hasonló rendszer kialakításához.

A mikrorégiók kialakításának gondolata nem teljesen új, de eddig ez csak egy turisztikai termékre vonatkozott (egészségturizmus / BERGHAUER S. 2006A; SANDOR, F. 2010), illetve egy „zónásítás”-ra vonatkozó javaslatig (TARPAI J. – DANCS K. 2008) jutott el.

A turisztikai mikrorégiók kialakítását alapvetően a következő szempontok szerint végeztem el:

- A turisztikai vonzerők és adottságok.
- A meglévő és fejleszthető turisztikai termékek.
- Az alap- és turisztikai infrastruktúra.
- A területi egységek társadalomföldrajzi, gazdasági adottságai, sajátosságai.
- A területi egységek turizmusban betöltött szerepe.

Mindezek alapján a következő turisztikai mikrorégiók kialakítását javaslom:

- Északi turisztikai mikrorégió (Perecsenyi, Nagybereznai, Szolyvai, Volóci, Ökörmezői járás);
- Központi turisztikai mikrorégió (Ungvári, Munkácsi, Ilosvai járás);
- Déli turisztikai mikrorégió (Beregszászi, Nagyszőlősi, Huszti járás);
- Keleti turisztikai mikrorégió (Técsői, Rahói járás) (32. ábra).

Kárpátalja turisztikai mikrorégiói

Szerkesztette: Berghauer S.

10.5.1. Északi turisztikai mikrorégió

A megye északi részén javasolt turisztikai mikrorégió a Perecsenyi, a Nagybereznai, a Szolyvai, a Volóci és az Ökörmezői járások területét öleli fel. Az öt területi egység az Ung, a Latorca és a Nagyg folyók mentén átszeli a Kárpátok vonulatait. A kisméretű járások gazdasági, demográfiai súlya a megyében nem jelentős. A mikrorégió turisztikai (és gazdasági) fejlődését különösen hátráltatja a rossz állapotban lévő infrastruktúra, ugyanis a völgyek átjárhatóságát biztosító Volóc–Ökörmező, Perecseny–Polena, Hajasd–Vezérszállás útszakaszok rossz állapota, járhatatlansága teljesen lokalizálja a területet és hátráltatja annak idegenforgalmi feltárását.

Az Északi turisztikai mikrorégióban a meglévő természeti adottságoknak köszönhetően a turisztikai termék alapja a gyógyturizmus és az ökoturizmus lehet. A ma is kiemelkedő jelentőséggel rendelkező Szolyvai járásban található szanatóriumok, gyógyüdülők mellett az Ökörmezői járás egyedi gyógy- és ásványvizeit (Vízköz /Szojmi/, Kelecsény) is elérhetővé kell tenni a szélesebb közönség részére, továbbá a

kínálat bővítésén belül az egészségturizmus más termékeinek (wellness, fitness, spa) is teret kell biztosítani.

Az ökoturizmus alapját a mikrorégió két szélső (Ökörmezői, Nagybereznai) járásában elhelyezkedő nemzeti parkok képezhetik. Az ilyen irányú fejlesztéseket támasztják alá a térség természetvédelmi területeinek bővítését érintő tervek is (10. ábra). A Szinevéri Nemzeti Park elsősorban a Szinevéri-tó (22. melléklet) kapcsán látogatott, míg a globális értékeket (Világörökség) őrző Ungi Nemzeti Park látogatottsága, ökoturisztikai hasznosítása egyelőre háttérbe szorul. A Szinevéri-tó meglátogatása során visszatetsző, hogy pénz ellenében a tó közvetlen területéhez is fel lehet autóval jutni. A jelenlegi tapasztalatok azt mutatják, hogy a turisták zöme csak igen rövid ideig (1–4 órát) tartózkodik a Szinevéri-tó környékén. Erdei tanösvény (állatok, fák, gombák, madarak, élethelyek, magasles), erdei játszótér, tómuzeum, hagyományos falusi épületek (az Alsókalocsán található falumuzeumhoz hasonló), állatsimogató, medvezervátum, szekeres túrák és rendezett, kempingezésre is alkalmas olcsó szálláshelyek kialakítása még kontrollálható keretek között hosszabbítaná meg a tartózkodási időt és bővítené a bevételi lehetőségeket.

Az Északi turisztikai mikrorégió kínálatának komplexebbé tételét elősegítheti a területen már meglévő és regionális jelentőséggel rendelkező síturizmusa, melynek további fejlesztése a Róna-havas és a Borzsa-havas területén célszerű. Ez esetben viszont figyelembe kell venni az alacsonyan fekvő sípályák rövid szezonális hasznosításának adottságát. A kínálat további bővítése éppen ezért a tematikus túraútvonalak bevezetése, népszerűsítése, illetve egyes aktív, nyári szezonban zajló turisztikai tevékenységek (hegyikerékpározás, gyorsvízi horgászás és evezés, vitorlázás ejtőernyővel) által oldható meg. A helyi (bojkó és lemkó) kulturális értékek hangsúlyozása (fatemplomok, tájjellegű ételek, hagyományos életvitel és gazdálkodás, üstben fürdőzés) a kapcsolódó falusi turizmus által pedig igazi egyedi arculatot adhat a mikrorégió turizmusának.

10.5.2. Központi turisztikai mikrorégió

A megye központi részén javasolt turisztikai mikrorégió az Ungvári, Munkácsi, Ilosvai járások területét öleli fel (32. ábra). A három területi egység közül kettő, az Ungvári és a Munkácsi járás turisztikai értelemben is a legfejlettebb Kárpátalján és központi szerepet töltenek be a megyében (30. ábra). A turisztikai szolgáltatásokban, a

kereskedelmi szálláshelyek terén, a gazdaságban és a közlekedésben (vasút, közút, repülőtér, határátkelőhelyek) betöltött funkcióik, illetve az itt található épített örökségek (várak, városkép) kiemelt szerepet biztosítanak az említett két járásnak. Az Ilosvai járás esetében pontosan ellenkező a helyzet, egyike a különösen fejletlen járásoknak, és ez turizmusára is jellemző. Esetében tehát a felzárkóztatás a legfontosabb feladat.

A mikrorégióban a turisztikai termék alapja egyrészt a kulturális turizmus lehet, hiszen az itt található várak (munkácsi, ungvári), a kiállítások (skanzen, helytörténeti múzeum), az egyedi történelmi városkép és a gyakorta rendezett fesztiválok vonzása már ma is jelentős forgalmat eredményez. Másrészt a fent említett központi funkcióknak köszönhetően a konferenciaturizmus kiemelt fejlesztése is célszerű. Kiegészítő termékként a rendezvényturizmus, a vadászturizmus/vadlesturizmus, a wellness, spa fejlesztése célszerű. A kapcsolódó fejlesztések által egyrészt kiküszöbölhetők a régió színvonalas szálláshelykínálatának hiányosságai (a négy- és ötcsillagos hotelek kialakításával), másrészt lehetőség nyílna exkluzív programok (különleges esküvők), kongresszusok, céges események lebonyolítására. Ezek helyszínét a már évek óta a fejlesztési elképzelések részét képező és fejlesztésre váró beregszentmiklósi várkastély, a dolhai várkastély (Ilosvai járás) és a nevickei vár is képezheti.

A Központi turisztikai mikrorégió két súlypontja Ungvár és Munkács város, ahol reális cél a rendezvényturizmus továbbfejlesztése, mely esetben elsősorban a színvonal emelése és az események belföldi, külföldi ismertségének növelése különösen fontos. Hasonló megfontolásból lenne célszerű a szolgáltatások kínálatának szélesítése, a minőség fokozása a két nagyváros szórakozási lehetőségei esetében, ami a bevásárló- és szórakoztató-központok tudatos fejlesztésében, telepítésében nyilvánulna meg.

A mikrorégió fejlettebb részét képező Ilosvai járás, mivel Ungvár és Munkács irányából viszonylag egyszerűen megközelíthető a H 09-es főút mentén, a kiegészítő kínálat részét képező golf- és lovassportközpontok, az outdoor és csapatépítő programok lebonyolításának helyszínévé válhat. A területi egység északi, hegyekkel borított része ökoprogramok lebonyolítására is alkalmas, továbbá a horgászat és vadászat helyszínévé is válhat.

10.5.3. Déli turisztikai mikrorégió

A megye déli részén javasolt turisztikai mikrorégió a Beregszászi, a Nagyszőlősi és a Huszti járások területét egyesítené (32. ábra). A mikrorégió három, közel azonos méretű (25–32 ezer lakos) járásközpontja köré szerveződik a terület gazdasága, turizmusa. Etnikai összetételükben jelentős a magyarság súlya. A hasonló turisztikai értékek közül kiemelhetők a várromok (Huszt, Nagyszőlős, Királyháza) és maradványok (Kovászó, Visk), a változatos építészeti stílusokat képviselő középkori eredetű templomok (Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Bene, Csetfalva, Visk) és a terület rurális jellegéből fakadó hagyományait őrző közösség.

A mikrorégióban a turisztikai termék alapja a megyei szinten már ma is jelentősnek tekinthető falusi turizmus, melynek központja a Beregszászi járás. Kárpátalja síkvidéki falusi turizmusára jellemző, hogy elsősorban magyarországi, nagyobb csoportokban érkező vendégek fogadására rendezkedett be és a résztvevő települések, vendégfogadók száma – elsősorban a Tisza menti települések révén – tovább növelhető. A térségben ugyanakkor a falusi turizmus mint termék egyelőre nincs jelen, csak falusi szállásadásról beszélhetünk. Fejlesztése elsősorban a falusi turizmushoz kapcsolódó programok, kínálat fejlesztésével érhető el, amely egyúttal a vendégéjszakák számának növekedését is eredményezné. A turisztikai mikrorégió kialakításában fontos előrelépés, eredmény érhető el a potenciális (magyarországi) piacon való közös, hatékonyabb megjelenés által (kiállítások, vásárok, turisztikai rendezvények), de a belföldi (ukrán) közönség elérése is reális céllá lép elő hasonló keretek között.

A kiegészítő programok körébe helyi kulturális elemek, hagyományok bevonása javasolható, felelevenítve a korábbi közösségi tevékenységeket („fonó”, szüretelés, ünnepnapok). Jó példák a fentiekre Mezőgecsében a lekvárfőzés, Mezővárban a májusfaállítás tradíciójának felelevenítése. Visken felújított tájház köré szervezik a falusi turizmus helyi programjait. A parasztudvar továbbfejlesztésével, állatsimogató és egyes kézművesmesterségek (gyékény-, kosár- és csuhéfonás), háztáji tevékenységek (fejés, vajkészítés, jószágetetés, takarmányozás) bemutatásával oldható meg. A programokhoz társítható a terület természeti értékeit bemutató rövidebb, több generáció számára teljesíthető túrák – madárlesen a Tisza parton, „Kincskeresés” a benei Kerek-hegyen, izai szarvaslesen, Bereg vidéki szőlőfajták (tanösvény) – szervezése. További lehetőségek állnak rendelkezésre az aktív turisták igényeit kielégítve. Ezek köréből a

hagyományokhoz köthető íjászpálya kialakítása vagy a Bustyaháza–Tiszaújlak közötti folyószakaszon a faúsztatás, tutajozás felelevenítése lehet értékes program. Hasonlóképpen elsősorban a kevésbé forgalmas, de megfelelő minőségű utak mentén (vagy útszakaszok felújítását követően) kerékpártúrák vagy lovas, szekeres utazások is megoldhatóak. A szekér használatának ma még amúgy is jelentősége van a falvak gazdasági életében – szállítási funkciót töltenek be.

A Déli turisztikai mikrorégió rejtett értékei közül a legfontosabb a termálvíz, melynek jelenlegi hasznosítása (Beregszász és részben Kaszony) kezdetleges. Az utóbbi években a megyei befektetői javaslatok között több, a mikrorégió területén lévő (Borzsova, Gut, Muzsaly, Beregszász, Tiszapéterfalva, Nagypalád, Drágfalva) – az esetek többségében az előzetes adatok alapján gyógyhatással is rendelkező – termálforrás hasznosítása merült fel (BEFEKTETÉSI AJÁNLATOK KATALÓGUSA 2008–2009). A források turisztikai hasznosítása egyúttal a mikrorégió idegenforgalmi arculatának teljes átalakulását is előidézhetheti.

10.5.4. Keleti turisztikai mikrorégió

A megye keleti részén javasolt turisztikai mikrorégió a Técsői és a Rahói járások területét öleli fel (32. ábra). Területét tekintve mindkét közigazgatási egység nagy kiterjedésű, sőt Ukrajna öt legnagyobb járása közé tartozik. Közös jellemzőjük, hogy a nagy területeket felölelő hegyvidék miatt meglehetősen gyér úthálózattal rendelkeznek, így a mikrorégió kiemelt értékét a kiterjedt és közel érintetlen táj, valamint a rendkívül tagolt felszín képezik.

A Keleti turisztikai mikrorégió arculatát a már ma is meglévő síturizmus és természetjárás, bakancsos turizmus köré célszerű szervezni. A mikrorégió keleti részén található Fagyalos és Csornohora hegységek oldalain több ismert, országos jelentőséggel rendelkező sítelep működik, melyek esetében minőségi fejlődést eredményezhet a pályák – nemzetközi szinten már alkalmazott – sípályarendszerekbe való foglalása. Ugyanakkor a helyi lehetőségek még messze nincsenek kihasználva, és az infrastruktúra fejlesztése által további síelésre alkalmas hegyoldalakkal bővíthető a mikrorégió turisztikai kínálata. Annak ellenére, hogy itt találhatóak Ukrajna legmagasabb csúcsai, ezeken a területeken is viszonylag rövid a síszezon. Ebből kiindulva célszerű a komplex

turisztikai fejlesztések végrehajtása, hogy a terület a többi évszakban is alkalmas legyen a turisták fogadására.

A Keleti turisztikai mikrorégió másik fő turisztikai terméke a természetjárás, amely megfelelő szervezés esetén kiegészítheti a síturizmus szezonfüggő kínálatát. A természetjárás különösen fontos célpontja a megye keleti határán lévő Hoverla, az ország legmagasabb pontja, amely Ukrajnában zarándokhellyé vált, továbbá nagy érdeklődés övezi a Fekete-Tisza forrásvidékére szervezett terepjárós túrákat is. Kiemelt lehetőséget képviselnek a terület nagy kiterjedésű védett területei, különösen a Kárpáti Bioszféra Rezervátum UNESCO természeti örökségének részét képező Csornohora, Kuzij, Máramaros, Szvidovec, Uglja–Széleslonka védett területek. A fentiek közül a Kuzij az egyik leglátogatottabb terület, ahol jól kialakított útvonal mentén a Kárpátok élővilága mellett geológiai értékek is bemutatásra kerülnek. Turisztikai szempontból az Uglja–Széleslonka védett terület rejti magában a legkülönlegesebb értékeket, ahol több mint harminc barlang ismert, és ezek közül a Druzsba az Északkeleti-Kárpátok leghosszabb barlangja. A barlangok látogathatóvá tételével, a környező természeti értékek, valamint a barlangokban feltárt régészeti leletek által (a Molocsnij Kaminy barlangban késő paleolitikumból származó leleteket tártak fel) egyedi turisztikai kínálat alakítható ki a mikrorégióban.

Sajátos turisztikai fejlődés előtt áll a mikrorégió román határ menti szakasza, hiszen a tömbben élő kárpátaljai románság a Rahói és a Técsői járás mezsgyéjén él. A határátkelőhelyek tervezett fejlesztésétől a magyar határ mentén tapasztalt kapcsolatrendszerhez hasonló, turisztikai kötelékek kialakulása és a forgalom élénkülése várható.

A mikrorégióban az antropogén hatások alacsony szintje lehetővé teszi a hegyi folyókhoz kapcsolható egyedi turisztikai élményt (horgászat, kajakozás, kenuzás), továbbá a védelem alatt nem lévő, kiterjedt hegyvidéki területek outdoor programok és vadászturizmus/vadlesturizmus fejlesztésének biztosítanak lehetőséget. A turisztikai mikrorégió arculatának egyedisége a terület hucul kultúrája által tovább fokozható, lehetőséget biztosítva a turistáknak falusi turizmus keretei között a jellegzetes hucul foglalkozások (pásztorkodás, faúsztatás) fortélyainak megismerésére – külön kiemelhető a brinzakészítés (hucul juhtúró), fafaragás (hucul havasi kürt) –, jellegzetes hucul házakban (grazsda) biztosítva számukra elszállásolást.

11. A határmentiség szerepe a turizmusban Kárpátalja magyarlakta területein

Az I. világháborút lezáró egyezmények eredményeként Magyarország elveszítette területének és népességének több mint 2/3-át. Az ekkor kialakult Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) területén nagyszámú (184,7 ezer fő) magyarság maradt és került kisebbségi helyzetbe. Ez a közösség jelenleg tömbben, a magyar határ mentén egy 20-25 km-es sávban él. A területek elválasztásával nem csak nemzetiségi területeket szabdaltak fel, de a korábban természetes módon kialakult gazdasági kapcsolatok is megszűntek. A határ mindkét oldalán perifériaterületek alakultak ki és megindult egy sajátos vonzáskörzet-fejlődés.

A magyar határ menti térség élete a szovjet időszakban vált különösen izolálttá, de a két ország közötti utazások egy jelentős részét már ebben az időszakban is az emberi kapcsolatok fenntartása motiválta. A Szovjetunió széthullását követően a térség kapcsolatrendszere jelentősen megváltozott, és egy meglehetősen egyoldalú (erős ukrán túlsúllyal) jövedelemszerzés-központú motiváció hatása alá került. Az ezredfordulót követően kiegyenlítettebbé vált a határforgalom és ismét megváltozott az utazásokat kiváltó motivációk jellege. Napjainkban a korábban már meglévő két mozgatóerő együtt határozza meg a határ menti területek turizmusát. De a korábbi időszakokhoz képest a jelenlegi körülmények jóval szelídebb, civilizáltabb keretet biztosítanak ezek lebonyolítására.

11.1. A magyar – ukrán határ forgalmának alakulása az utóbbi két évtizedben

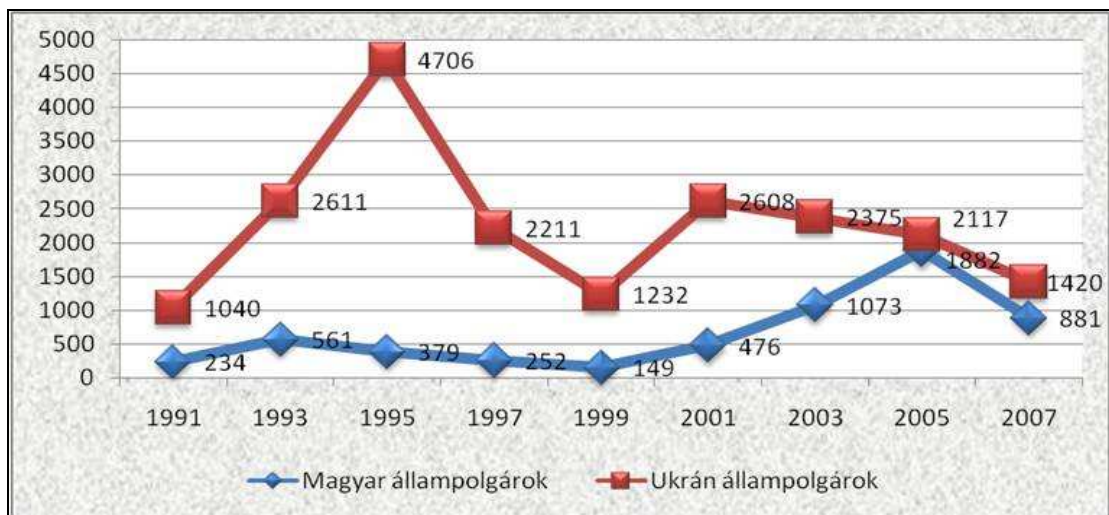
Az Ukrajna nyugati kapuját alkotó Kárpátalja négy országgal határos (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia). Kedvező geopolitikai helyzetét csak az utóbbi két évtizedben ismerték fel. A szovjet időszakban rendkívül erősen korlátozott körülmények között, számos bürokratikus akadály leküzdésével lehetett külföldre utazni. Magyarország területére is csupán egy határátkelőn keresztül vezetett az út (Záhony – Csap). A Szovjetunió széthullását követően elméletileg változott a helyzet, de a mély gazdasági krízisbe zuhanó Ukrajnában nem javultak az

életkörülmények, sőt jelentős létbizonytalanság alakult ki. Ennek köszönhetően a határok közelsége felértékelődött. A kárpátaljai háztartások bevételi oldalán fontos tétellé vált a megélhetési turizmus, ami a 20. század utolsó évtizedében gyakorlatilag megbénította a magyar – ukrán határ civilizált átlépését. A helyzet javítása érdekében több átkelőhelyet is nyitottak (Tiszabecs-Tiszaújlak, Beregsurány-Asztély, Barabás-Mezőkaszony, Lónya-Harangláb), de ennek hatására sem javult jelentősen a helyzet (BERGHAUER S. 2008B).

Közvetlenül a rendszerváltás éveiben a határok megnyitásával több, mint ötszörösére növekedett az átkelőhelyek forgalma (33. ábra). Ebben az időben nemcsak a magyarországi KGST-piacok látogatása vált céliránnyá, nagyon sok kárpátaljai lakos Jugoszláviába igyekezett eljutni, vásárlási szándékkal. A határforgalom csúcsát az 1995. év jelentette, amely a „Z turizmus” jegyében zajlott. Ekkor lehetőség volt a szovjet gyártmányú használt gépkocsikat vámmentesen behozni Ukrajnába. A szóban forgó évben az ukrán állampolgárok 13-szor többen lépték át a közös határszakaszt, mint a magyar állampolgárok. 1996-tól az ukrán hatóságok lépésről lépésre szigorításokat léptettek életbe a behozott termékekre vonatkozólag, minek következtében az 1999-es év határstatisztika adatai alapján forgalmi mélypont alakult ki (BALCSÓK I. – DANCS L. 2001).

33. ábra

A Magyarországra látogató ukrán állampolgárok és az Ukrajnába érkező magyar állampolgárok száma (ezer fő).

Forrás: KSH 2005; 2007

A határ két oldalán végbement gazdasági, politikai változások sora véget vetett a kialakult megélhetési turizmusnak. Fontos esemény volt ebben a tekintetben Magyarország Európai Uniós integrációja. Megszüntették a korábban kialakított kishatárforgalmat (napjainkban ismét újraindították) és 2003. november 1-én bevezették az ukrán állampolgárok vízumkötelezettségét, melyet 2008. január 1-től a schengeni-vízum váltott fel. Az Európai Unió külső határát képező 137 km-es magyar-ukrán határszakasz szigorú ellenőrzés alá került. Jelentősen megváltozott a határátkelőhelyek arculata, kedvezve a „valós” turisztikai tevékenység kibontakozásának. Ehhez természetesen szükség volt egy jelentős gazdasági fejlődésre Ukrajnán belül is. A gazdasági élet feléledése, a nyomorküszöb leküzdése, valamint a viszonylag stabilá váló politikai helyzet lehetővé tette a helyi háztartások bevételeinek átalakulását, és a csencselő tevékenység felhagyását²⁹.

A végbement változások következtében jelentősen megváltozott a határforgalom, kiegyenlítődött a ki-, illetve belépő személyek száma, összetétele. A 2005-ös év adatait áttekintve az ukrán állampolgárok már csak tíz százalékkal többen lépték át a magyar határt, mint a magyar állampolgárok. A Barabás – Kaszony és Beregsurány – Asztély átkelőhelyeken pedig a magyar állampolgárok tették ki a határforgalom 60-70%-át. A határforgalom közel 90%-ára jellemző – mind ukrán, mind magyar részről –, hogy 24 óránál kevesebb időt töltenek a szomszédos országban és a kiadások legnagyobb tételét a vásárlás képezi. Az előzmények tudatában viszont meglepő, hogy míg az ukrán állampolgárok 2005-ben a Magyarországon elköltött pénz 41%-át fordították vásárlásra, az Ukrajnába érkező magyar állampolgárok esetében ez az érték 75% volt (18. táblázat) (KSH 2005; BERGHAUER S. 2008B).

---

²⁹ A rendszerváltást követő években az ukrán – magyar határ mentén élő kárpátaljai lakosok szűkös anyagi lehetőségekkel rendelkeztek és csencseléssel, csempészéssel egészítették ki háztartásaik bevételeit. A többség a Magyarországon eladott „portéka” árért az ország határain belül élelmiszert, használati-, illetve Ukrajnában hiánycikknek számító termékeket vásárolt. A megkeresett pénz nagyobb részét Magyarország kiskereskedelmi egységeiben költötték el (Csíste A. et al. 1995).

18. táblázat

Az Ukrajnába látogató magyar állampolgárok és a Magyarországra látogató ukrán állampolgárok kiadásai utazási cél szerint (millió forint).

	Turisztikai motiváció együtt	Vásárlás	Munka	Egyéb	Összesen
Magyar állampolgárok kiadásai Ukrajnában	3664	11346	47	65	15122
Ukrán állampolgárok kiadásai Magyarországon	5109	6902	1852	2618	16480

Forrás: KSH 2005.

11.2. A határ menti bevásárlóturizmus vizsgálata kérdőíves felmérés alapján – Esettanulmány

A határ menti terület fejlődésében fontos szerepet betöltő bevásárlóturizmus kutatásával ezt megelőzően Kárpátalján nem foglalkoztak. A felmérés legfontosabb feladata az volt, hogy a bevásárlóturizmus „klasszikus” elemeit (rövid tartózkodási idő, gyakori visszatérés, sajátos költségi struktúra) kimutassa. A mintavétel 2006-2007 során több lépésben történt és helyszínéül Beregszász városát választottam³⁰, mivel lélekszáma, határhoz való közelsége, illetve nemzetiségi összetétele alapján kedvezőbbek az adottságai bármely más szóba jöhető településnél. Beregszászon belül három, a turisták által sűrűn látogatott területet különítettem el – a városközpont közvetlen közelében található sétányt és parkolót³¹ –, ahol a mintavétel alanyainak kiválasztása véletlenszerűen, önkéntes alapon történt (BERGHAUER S. 2009D).

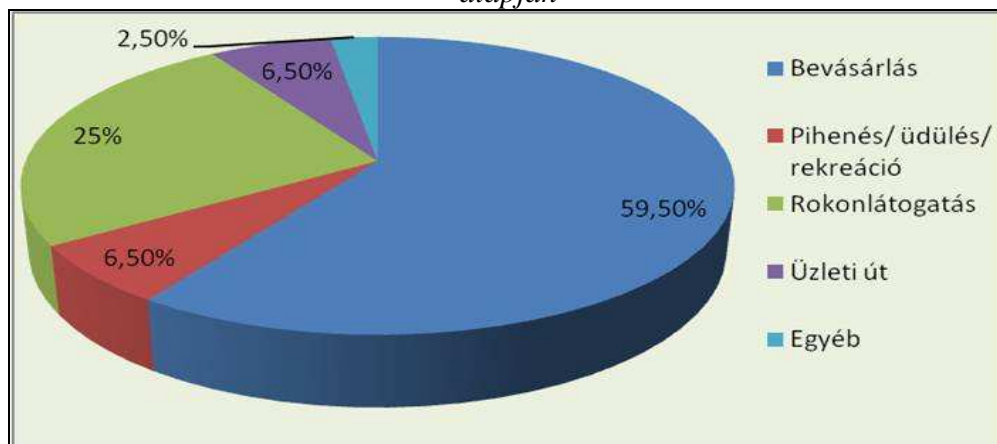
Már a közvetlen utazási célra való rákérdezés is jelezte, hogy a bevásárlás a Beregszászba érkező megkérdezettek körében fontos utazási cél. A kifejezetten bevásárlási céllal érkező személyek a forgalom 59,5%-át képezték, de a rövidebb idejű rokonlátogatás is (25%) általában bevásárlással párosult (34. ábra).

³⁰ A kutatást megelőzően felmerült a kérdőívek kitöltésének lehetséges helyszínéül a határátkelőhely ukrán oldala is. Az ukrán határellenőrző szervek munkácsi központját felkeresve azt a választ kaptam, hogy a határszakaszon való ilyen jellegű munka csak a külügyminisztérium külön engedélyével valósítható meg, és ennek beszerzése meglehetősen hosszadalmas és körülményes.

³¹ Tapasztalataim szerint a vidékünkre érkező turisták többsége autóval vagy különjáratos autóbusszal érkezik. Ez nem véletlen, mivel a helyi tömegközlekedés – vasút, távolsági és helyközi buszok – színvonala messze elmarad az európai normáktól. Vasúton csak Csapton keresztül lehet átjönni Magyarországról Ukrajnába, és nincs közvetlen buszjárat sem a két ország között.

34. ábra

A Magyarországról érkező személyek legfontosabb utazási céljai – kérdőíves felmérés alapján

Szerkesztette: Berghauer S.

A Magyarországról Kárpátalja határ menti településeire (15-20 km-es sávban) érkező személyek, majd' háromnegyed része (72%) statisztikai értelemben kirándulóként érkeznek a vidékre és 24 órán belül elhagyja az országot. A rövid tartózkodási idő „tipikusan” a bevásárlóturistára jellemző, hiszen az ilyen jellegű utazás során nem szoktak a célterületen éjszakázni (MICHALKÓ G. 2002). A hosszabb időre (2 vagy több nap) érkező személyek válaszaiban csak ritkán került megnevezésre a bevásárlás, mint úticél, de ezekben az esetekben is csak más utazási célokkal együtt.

A rövid tartózkodási időt a bevásárlóturisták gyakori visszatéréssel „kompenzálják”. Az érkezések gyakoriságát tekintve a mintában szereplő legnagyobb csoportot a havonta visszatérők alkotják (35,7%) (19. táblázat). Kézenfekvő magyarázat esetükben, hogy ezek a személyek rendszeresen itt bonyolítják le havi bevásárlásaikat, illetve előfordulhat az is, hogy rokoni szálak fűzik őket a vidékhez. Ezt támasztja alá az utazási célra adott válaszuk is, hiszen az említett 35,7%-on belül háromnegyed résznyi azoknak az aránya, akik bevásárlói, és megközelítően egyötödnyi a rokonlátogatási céllal Kárpátaljára érkezett válaszadók száma. A hetente többször (7,4%) és hetente (10,4%) érkező turisták utazási cél szerinti megoszlásában kitűnik, hogy 90%-uk bevásárlás céljával érkezik. Ez az arány az évente (7,4%) és félévente (11,4%) Kárpátaljára látogatóknál már fordított módon jelentkezik. A bevásárlást már csak elvétve említik, hiszen esetükben elsősorban a pihenésé, valamint a rokonlátogatásé a főszerep.

19. táblázat

Milyen gyakran utazik Kárpátaljára?

Hetente többször	Hetente	Havonta	Negyedévente	Félévente	Évente	Egyéb
7,4%	10,4%	35,7%	19,1%	11,4%	7,4%	8,6%

Szerkesztette: Berghauer S.

A bevásárlóturizmus sajátos kérdései közé tartozik, hogy honnan is érkeznek a felmérés alanyai, illetve, ami ebben az esetben fontosabb, mekkora az a távolság, amelyet a bevásárlóturisták még hajlandóak megtenni vásárlási céllal. A tapasztalatok szerint a bevásárlóturizmus vonzáskörzete maximum 130 km-ig terjed, de átlagosan a Magyarországról érkező személyek bevásárlási céllal 54 km távolságot tesznek meg (35. ábra.). A rokonlátogatás céljából érkezők átlagosan 130 km távolságot tesznek meg, az üdülési/pihenési, valamint üzleti céllal érkező magyar vendégek pedig már 190-200 km távolságról érkeznek (BERGHAUER S. 2008A).

35. ábra

A Kárpátalja határ menti településeire érkező személyek utazási cél és megtett távolság szerinti megoszlása

Forrás: Berghauer S. 2008c

A bevásárlóturizmus közvetlenül összefügg az árak, árfolyam alakulásával és ilyen tekintetben megállapítható, hogy a kárpátaljai bevásárlóturizmus legforgalmasabb évei a 2005-ös és a 2006-os esztendőök voltak. A Kárpátaljára látogató bevásárlóturisták többségét (77%) a kedvező árak motiválják az itteni vásárlásra. A vásárolt termékek közül a legtöbben élelmiszert (29%), ruházati cikket (21%), dohányárut (17%), alkoholtartalmú termékeket (12%) vásároltak (20. táblázat). Fontos kérdés volt, hogy az elköltött pénz hány százalékát költik a megkérdezettek üzemanyagra, vagyis érvényesül-e a kárpátaljai bevásárlóturizmus esetében a két ország üzemanyagárában tapasztalható különbség. Kényes kérdés lévén sokan nem válaszoltak (34%). A válaszok alapján 12,5%-ról mondható el egyértelműen, hogy az üzemanyag a fő motiváció, hiszen esetükben a pénz 50-80%-át benzinre vagy gázolajra fordították. Ezek a személyek térnek leggyakrabban vissza, valamint az is megállapítható, hogy a kifejezetten üzemanyag vásárlásért érkező személyek aránya a határ közvetlen közelében jóval magasabb, a távolság növekedésével pedig arányuk csökken.

20. táblázat

A bevásárlóturisták által leggyakrabban vásárolt termékek

Élelmiszer	Ruházati cikkek	Dohányáru	Alkoholtartalmú termékek	Egyéb
29%	21%	17%	12%	11%

Szerkesztette: Berghauer S.

Az elköltött pénz mennyisége átlagosan 38 ezer forint volt, de lényeges különbséget tapasztaltunk a 2006-os minta (44 ezer forint) és a 2007-es minta (32 ezer forint) adatai között. Mindez jelzi a térség bevásárlóturizmusának 2007-ben jelentkező visszaesését. Az elköltött pénz mennyisége alapján jól elkülönülnek az üzleti, pihenési, üdülési céllal érkező vendégek. Esetükben az átlagos összeg duplája a jellemző. A felmérés alapján kiderül, hogy a rokonlátogatási céllal érkező személyek költik el a legkevesebb pénzt egy-egy kárpátaljai utazás alkalmával (BERGHAUER S. 2009D).

Sajátos vonása a térség bevásárlóturizmusának, hogy az idelátogató magyarországi vendégek túlnyomó többsége (86%) a pénzváltást feketéző „valutásoknál” oldja meg, annak ellenére, hogy az utóbbi néhány évben a bankok száma a vidék városaiban megsokszorozódott. Hasonló specifikumként kezelhetjük a határátlépés idejére

vonatkozó válaszokat. Azok a személyek, akik gyakrabban járnak át, általában kevesebb időt írtak be, mint a távolabbról érkező személyek. Ennek magyarázata, hogy a gyakrabban átjáró személyek rutinosabbak, tájékozottabbak azzal kapcsolatban, hogy mikor van nagyobb forgalom, így igyekeznek elkerülni azt. A mintában szereplő személyek a vizsgált időszakban átlagosan 2-3 órában adták meg a határátlépés idejét.

A vizsgálatok alapján elmondható, hogy Kárpátalján a bevásárlóturizmus „klasszikus” vonásai kimutathatóak, de az 5-6 évvel ezelőtti időszakhoz képest volumene csökkent. Az utóbbi években Kárpátalján a változó ár/árfolyam-viszonyoknak köszönhetően a bevásárlóturizmus stabil alapját egyértelműen az üzemanyag képezi. A bevásárlóturizmus inflációra, árfolyamváltozásra nagyon érzékeny turisztikai termék, így az utazások iránya és volumene rövidtávon is gyorsan változik. Ennek köszönhető, hogy bevásárlóturizmus szempontjából a kárpátaljai lakosság számára Magyarország ismét érdekessé vált. Elsősorban a forint „gyenge” időszakában érvényesül ez és műszaki cikkek, akcióstermékek vásárlásában ölt testet, amely általában ÁFA-visszaigényléssel is párosul.

A Kárpátalján 2004 után kibontakozó bevásárlóturizmus gazdasági szempontból ösztönzőleg hatott a határ menti, periferikus területek kereskedelmi hálózatának fejlődésére és a korábban erős munkaerő-felesleggel rendelkező terület lakosságának megélhetést is kínált helyben. A bevásárlóturizmus a „valós” turisztikai termékekre is gyakorolt némi pozitív hatást, mivel jelentősen csökkentette a környező országok lakosságának a térség idegenforgalmára is kiterjedő negatív hozzáállását. Ebben az időszakban a magyarországi médiában megjelent sajtóhírek úgy mutatták be a határ menti területeket, mint ahová már el lehet utazni, sőt megéri elutazni, ezzel is csökkentve az ország és a megye erősen negatív idegenforgalmi imázsát.

11.3. A Kárpátaljára irányuló VFR³² turizmus

A határ menti térség idegenforgalmának legfontosabb szabadidős turisztikai motivációja (mind a magyar, mind az ukrán oldalon) a rokon, barát, ismerős meglátogatása (VFR turizmus). Alapját a határ két oldalán élő magyar lakosság képezi, annak szoros kapcsolati rendszere. Kárpátalján a többségében magyar ajkúak által lakott

---

³² Visiting Friends and Relatives – rokonok és barátok meglátogatása

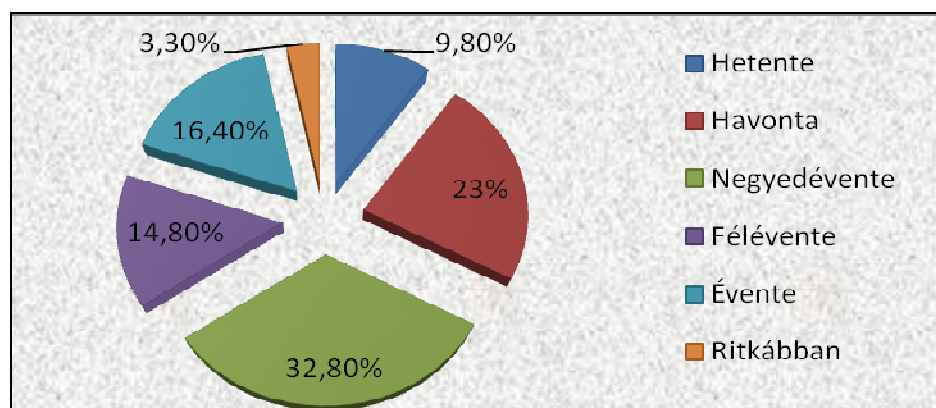
települések a magyar határ mentén, egy 20-25 km sávban helyezkednek el. A kutatások egyértelműen bebizonyították a rokon, barát, ismerős motiválta utazások erős etnikai mivoltát (DANCS L. 2003). A magyar-ukrán határ mentén élő lakosság közel 3/4-e rendelkezik határon átnyúló kapcsolatokkal, és ezeket rendszeresen ápolják. A nemzetiségi alapokra való tekintettel ezeket a kapcsolatokat, határon átnyúló magyar-magyar kapcsolatoknak is tekinthetjük, melyek kárpátaljai aspektusai a megye turizmusának szempontjából is értékesek.

A rokon, barát, ismerős meglátogatása céljából érkező magyar állampolgárok többsége (5/6-a) kifejezetten rokonlátogatás céljával érkezik, a nem rokoni jellegű kapcsolatok ápolására irányuló érkezések ilyen értelemben másodlagosnak tekinthetőek. A meglátogatott személyek közül az esetek 2/3-ban közvetlen rokoni kapcsolatról beszélhetünk (szülő, testvér, nagyszülő).

A Kárpátaljára ilyen motivációval látogató magyarországi turisták 1/3-a negyedéves gyakorisággal érkezik vidékre, míg kisebb számban tapasztalható a havi, a félévi, valamint az éves gyakoriság (36. ábra). Azokra a látogatókra, akik heti rendszerességgel jönnek (9,8%) jellemző, hogy a határ közelében élnek és esetükben gyakori másodlagos (vagy esetleg elsődleges) úticél a bevásárlás. A legnagyobb küldőterület Magyarországon a főváros, Budapest (29,5%). A többi település (Debrecen (6,6%), Levelek és Mátészalka (4,9-4,9%)), annak ellenére, hogy közelebb helyezkedik el Kárpátaljához, kisebb lélekszáma miatt ritkábban kerül megnevezésre (BOLYOG B. 2009).

36. ábra

A Kárpátaljára rokon, barát, ismerős meglátogatása céljával utazó magyar állampolgárok érkezésének gyakorisága

Forrás: Bolyog B. 2009; Szerkesztette: Berghauer S.

A Kárpátaljára rokon, barát, ismerős meglátogatása céljával érkező magyar állampolgárok gyakorlatilag nem használják a megye turisztikai infrastruktúráját. Ez nem csak szállásköltségeiket érinti, de alacsony az étkezésre és szórakozásra elköltött pénz aránya is, hiszen ezek együttesen sem érik el költségeik 1/5-ét. A költési struktúra sajátos eleme, hogy a vásárlásra fordított pénz arányaiban a legnagyobb tétel (44%), így gyakorlatilag a vendégek egy része már megfelel a bevásárlóturista kategóriának is³³.

Az ide érkező személyek jól érzik magukat Kárpátalján, ami nem véletlen, hiszen a megkérdezettek több mint fele a mai Ukrajna területén született. A határ menti magyar településeket látogató VFR turisták számára a legfontosabb vonzerő természetesen az emberi kapcsolatok ápolása. Jellemző, hogy nagyon pozitívan ítélik meg Kárpátalját (a korábban vizsgált bevásárlóturisták esetében jóval vegyesebbek voltak a vidékkel kapcsolatos vélemények), mivel elmondásuk alapján kellemes a környezet, nyugodt az élet és nagyra értékelik a megye természeti és kulturális vonzerőit, melyek közül a legtöbbet ismerik vagy személyesen látták is (21. táblázat).

21. táblázat

Mennyire ismeri Kárpátalja turisztikai látnivalóit?

<i>Turisztikai látnivalók</i>	<i>Személyesen látták</i>	<i>Hallottak róla</i>	<i>Egyik sem</i>
Munkácsi vár	68,9%	26,2%	4,9%
Ungvári vár	55,7%	37,7%	6,6%
Vereckei hágó	52,5%	44,3%	3,3%
Szinevéri-tó	49,2%	39,3%	11,5%
Huszti vár	36,1%	52,5%	11,5%
Tisza forrásvidéke	27,9%	52,5%	19,7%
Hoverla	21,3%	68,9%	9,8%

Forrás: Bolyog B. 2009; Szerkesztette: Berghauer S.

Az ilyen jellegű utazások hosszú távon is képesek vonzást gyakorolni, de nem tartoznak a kifejezetten desztinációfejlesztő turisztikai tevékenységek körébe. A résztvevők meglehetősen kevés pénzt költenek a célterület idegenforgalmi egységeiben, még szállás, illetve étkezés esetén sem a hagyományos turisztikai szuprastruktúrát

³³ „Az a turista, akinek költési struktúrájában az áruvásárlásra fordított összeg eléri a teljes költség felét, bevásárlóturistának nevezhető” (Michalkó G. 2004a, 14.).

veszik igénybe. Potenciális turistáknak viszont mindenképpen megfelelnek, hiszen pozitív véleménnyel vannak a térségről, érzelmileg kötődnek Kárpátaljához, biztonságban érzik magukat itt (BERGHAUER S. 2011).

11.4. A magyar határ mentén élő kárpátaljai lakosok utazási szokásainak vizsgálata kérdőíves felmérés alapján

Az adott esettanulmány, amely kérdőíves felmérés által vizsgálja a magyar határ mentén élő kárpátaljai lakosok utazási szokásait, Kárpátalja idegenforgalmának szempontjából ugyan passzív elemeket vizsgál, de az érkekezés szempontjából lényeges következtetések levonására alkalmas. Egyrészt, mivel a felmérésben szereplő minta alanyai a térség határ menti (magyarlakta) részén élnek, utazásaik számos olyan elemet hordoznak, melyek a terület kérdéseit vizsgáló fejezetnek feltételek nélküli részét képezi. Megvilágítja a fentiekben belül azt a sajátos kapcsolatrendszert, ami a határ menti területek magyar–magyar kapcsolatait jellemzi, formálja, és amelyek ismerete hozzájárul ahhoz, hogy a jövőről való közös gondolkodás reális alapokon nyugodjon. Másrészt, az érintett kérdések egy része – mivel nem vonatkoztathatunk el attól sem, hogy a megvizsgált terület lakossága ukrán állampolgár és az adott ország „keretei” között él – betekintést biztosít olyan problémákba is, amelyek több alkalommal Ukrajna és Kárpátalja turizmusának vizsgálatánál már felmerültek.

A területre jellemző, hogy lakossága az elmúlt néhány évtizedben turisztikai szempontból inaktív volt. A nyugati világban meglévő turisztikai minták a térségben nem alakulhattak ki, és a rendszerváltást követő időszak sem volt alkalmas ezeknek a mintáknak a kialakulására. Az emberek többsége nem rendelkezett stabil anyagi bevétellel, nem volt meg az utazáshoz szükséges diszkrecionális jövedelem és a motiváció jelentős részét is felemésztették a mindennapi megélhetéssel kapcsolatos problémák. A jelenlegi gazdasági változások lassan megteremtik a „turisztikai kultúra” kibontakoztatásához szükséges előfeltételeket, de ezek még nagyon kezdetleges lépések.

A határ menti kárpátaljai – elsősorban magyar ajkú – lakosok utazási szokásainak vizsgálata hat településen (Gát, Gut, Nagymuzsaly, Fornos, Szernye, Tiszakeresztúr) vett minta alapján történt meg (összesen 420 alanyt vontam be a kutatásba). A települések közös jellemzője, hogy lakosaik többsége magyar nemzetiségű és valamennyi település

Kárpátaljának közvetlenül a magyar-ukrán határ menti sávjában helyezkedik el (22. táblázat). A mintavétel ugyan nem tekinthető reprezentatívnak, de törekedtem bizonyos elvek betartására. A felmérés megkezdése előtt a legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai alapján meghatároztam a települések lakosságának nem és kor szerinti összetételét, így a felmérésben a férfiak és nők aránya megfelelt a település nemek szerinti összetételének. A pontosabb mintavétel érdekében három nagyobb korcsoportba (18–29, 30–49, 50-nél idősebb) soroltam a lakosságot, melynek arányait kivetítettem az adott településen készülő mintára.

22. táblázat

A felmérésben szereplő települések fontosabb adatai

Település neve	Közigazgatási egység	Lélekszám	Ebből magyar, %
Gát	Beregszászi járás	3122	82%
Gut	Beregszászi járás	1353	96%
Nagymuzsaly	Beregszászi járás	2086	82%
Fornons	Munkácsi járás	1515	97%
Szernye	Munkácsi járás	1979	85,4%
Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi járás	927	74,1%

Forrás: Molnár J. – Molnár D. I. 2005; Szerkesztette: Berghauer S

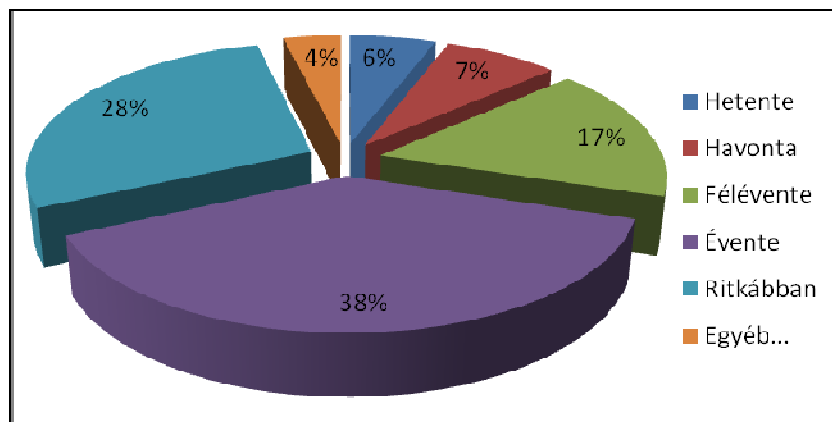
A fenti kritériumok szerint a felmérésben csak 18. életévüket betöltött személyek vettek részt és az információgyűjtés kérdőíves lekérdezés keretén belül valósult meg. Az alanyok kiválasztása szisztematikusan volt. A településeken lévő házak számát figyelembe véve meghatároztam, hogy a megfelelő mintavételhez (településenként 68–72 kérdőív), a kérdezőbiztos az adott településen belül hány házba, pontosabban minden hányadik házba kell, hogy bemenjen. A kiválasztásra kerülő házakban kizárólag egy adatközlő lett megszólítva, az a személy, aki a születési hónap alapján a legkorábban született az egy háztartásban élők közül.

A felmérésből kiderül, hogy a magyar határ mentén élő kárpátaljai lakosok utazási szokásaira rányomja bélyegét a határ közelsége és annak sajátos kapcsolatrendszere, de mindemellett a terület lakosairól elmondható, hogy viszonylag ritkán utaznak. A megkérdezettek több mint fele az utóbbi félévben nem mozdult ki megszokott életteréből, nem vett részt utazáson. Ismerve a régió gazdasági mutatóit, mindez nem

okoz meglepetést (havi nettó átlagkereset kb. 26-32 ezer forint). A nagyobb számú utazás kezdeményezésére még nem áll a lakosság rendelkezésére a szükséges diszkrecionális jövedelem, és elsősorban a szabadidőhöz kapcsolódó tevékenységek maradnak el. Amennyiben a megkérdezettek utazási gyakoriságát vizsgáljuk, legtöbben az évente (38%) és az ennél ritkábban (28%) utazók vannak (37. ábra). A gyakran útra kelők aránya viszonylag magas – hetente 6%, havonta 7% –, ami elsősorban a határ közelségéből (rokonlátogatás, munkavállalás, egyéb jövedelemszerzés) fakad. Az utazások lebonyolításának időszaka erős nyári túlsúlyt mutat (69%).

37. ábra

Kárpátalja határ menti területén élő felnőtt lakosok utazásainak gyakorisága

Szerkesztette: Berghauer S.

A magyar-ukrán határ mentén élő kárpátaljai lakosok magyarországi utazásaik alkalmával utazásuk céljaként általában két dolgot jelöltek meg: rokon, barát, ismerős meglátogatását (33%), illetve munkalehetőség keresését (19%) (23. táblázat). A többi utazási cél – gyógyüdülés, természeti és építészeti látnivalók megtekintése, falusi üdülés, túrázás, kutatómunka/konferencia – 10% alatt marad. A 13%-ot képező egyéb utazási cél között is elsősorban munkával vagy más üzleti tevékenységgel, illetve vásárlással kapcsolatos indítékok szerepeltek. Más területekre való utazásokkal összevetve egyrészt szembevetendő, hogy mennyire Magyarország-orientált a határ menti lakosság, másrészt a Kárpátokba, illetve a belföldi területekre irányuló utazások esetében sokkal kisebb a rokon, barát, ismerős meglátogatását célzó utazások aránya. Ezeknél a desztinációknál előtérbe kerülnek a terület-specifikus úticélok. Így például a Kárpátok, mint célterület természeti látnivalói (35,5%) és túrázás (20%) kapcsán jut elsősorban szerephez.

23. táblázat

A magyar–ukrán határ mentén élő kárpátaljai lakosok utazásainak céljai

Magyarország	Az utazás célja	Kárpátok
33%	Rokon, barát, ismerős meglátogatása	15%
9%	Természeti látnivalók megtekintése	35,5%
19%	Munkalehetőség keresése	4,5%
6%	Túrázás	20%
3%	Gyógyüdülés	8,5%
9%	Építészeti látnivalók megtekintése	6,5%
6%	Falusi üdülés	2,5%
4%	Kutatómunka/konferencia	2,5%
13%	Egyéb	5%

Szerkesztette: Berghauer S.

A helyi lakosság lehetőségeit ismerve az sem meglepő, hogy többségük rövid ideig tartózkodik a meglátogatott területen: 25,3% 1-2 napot, 21% pedig egy napnál is kevesebbet. 17-18% azoknak az aránya, akik 3-6, illetve egy hetet töltenek távol otthonuktól. A két hétnél hosszabb ideig távolmaradók körében (4,8%) feltűnően magas a munkavállalási céllal útra kelő személyek aránya. Ezekben belül a Magyarországra utazó személyek tartózkodási ideje hosszabb az átlagosnál. A többség (68%) 3-6 napot tölt Magyarországon, és a két hétnél tovább maradó személyek aránya is magasabb, eléri a 12%-ot. Mindez ellentmond az ukrán állampolgárok magyarországi utazási szokásainak, ami a határ mentén élő magyar lakosság szoros anyaországi kapcsolataira és a gyakran előforduló idénymunka-vállalásra (elsősorban mezőgazdasági) vezethető vissza.

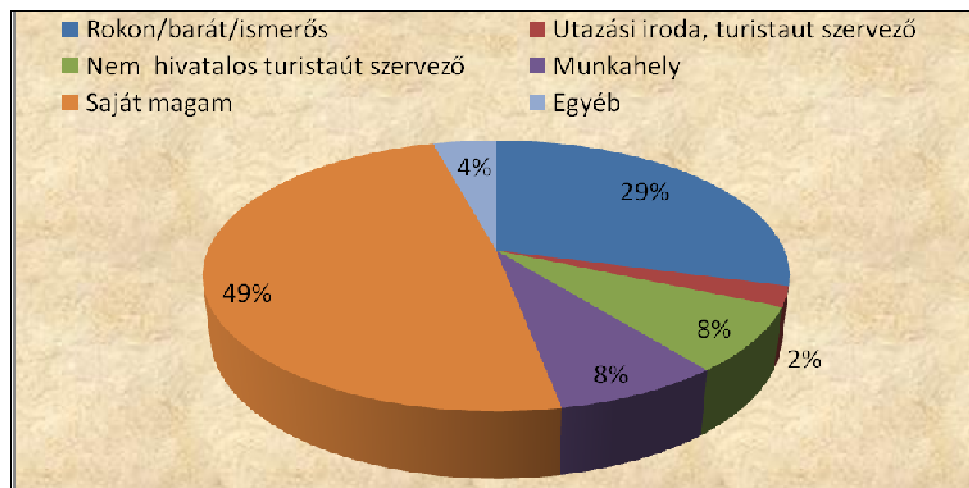
A megkérdezett személyek utazási szokásaira jellemző, hogy 44%-uk az utóbbi öt évben járt Magyarországon. Úticélként többen keresték fel Magyarországot, mint a Kárpátokat (26%) és Ukrajna belső, Kárpátokon túli területeit (16%) együttesen. A felsoroltakon kívül célterületként előfordulnak még más, elsősorban szomszédos országok (Románia, Szlovákia, Lengyelország), illetve a kárpátaljai lakosok által kedvelt, kifejezetten üdülési, pihenési céllal felkeresett országok (Törökország, Egyiptom, Tunézia, Horvátország), de ezek részesedése igen elenyésző.

Sajátos kép tárul elénk, amennyiben a határ menti lakosok utazásainak szervezési hátterét vizsgáljuk meg. Arra a kérdésre, hogy ki szervezte a szóban forgó személyek utazását, az esetek többségében az a válasz érkezett, hogy azt vagy önállóan valósította

meg (49%), vagy rokon, barát, ismerős (29%) szervezte (38. ábra). A szervezett keretek között történő magyarországi utazás (utazási iroda, turistaút-szervező) a megkérdezettek válaszainak csak 2%-át tette ki. Hasonló arányok jellemzik a határ menti lakosság belföldi utazásait is (önállóan 40%, rokon, barát, ismerős által 24% szervezi utazásait), igaz valamivel magasabb (11%) a munkahely által szervezett utak részesedése. A más országokba (Magyarország nem ide sorolandó) irányuló utazások azon túl, hogy nem túl gyakran fordulnak elő, azzal is kitűnnek, hogy magasabb a szervezett keretek között utazók száma (44%), igaz ennek fele nem hivatalos engedélyekkel rendelkező szervezés keretében történik.

38. ábra

A határ menti lakosság utazásainak szervezője

Szerkesztette: Berghauer S.

Az utazás szervezéséhez hasonló módon zajlik a szálláshelyek megválasztása és az étkezéssel kapcsolatos kérdések megoldása is. Magyarországi utazás esetében rokonnál, barátnál vagy ismerősnél éjszakázik a megkérdezettek 53,1%-a. Magas a munkavállalással összefüggésbe hozható munkásszállón (11,6%), illetve az iskolai kollégiumokban (8,2%) való éjszakázás részesedése is. A szállodai tartózkodás csak az esetek 6,9%-ban fordul elő. A belföldi utazások alkalmával már alacsonyabb a rokon, barát és ismerős által nyújtott szállás szerepe (22,6%), és alternatív lehetőségként megjelenik a vadkempingezés (18,5%), valamint a hosszabb utazások alkalmával a szállodai elszállásolás (19%). A külföldi utazások során már az esetek 1/3-ban a szállodai éjszakázás szerepel az első helyen.

Az étkezést illetően hasonló helyzet áll elő, mint a szálláshelyeknél. A magyarországi utazások során a válaszok felében a rokonnál, barátnál vagy ismerősnél való táplálkozás szerepel, az éttermi étkezések részesedése mindössze 9,3%. A más területekre történő utazás során az étkezést illetően kiemelhető, hogy a Kárpátokba történő utazások alkalmával a hozott étel aránya meghaladja az 50%-ot, ami a kisebb távolságok miatt egyáltalán nem meglepő.

A szervezéssel, a szállással és az étkezéssel kapcsolatos „megoldások” jól tükrözik, hogy Ukrajnában a diszkrecionális jövedelem is arra kényszeríti az utazásban résztvevő személyeket, hogy lehetőségeiket „gyakorlati” elemekkel töltsék meg. A résztvevők elsődlegesen az anyagi szempontok alapján hozzák meg döntéseiket és törekednek minden felmerülő költség minimalizálására.

A határ mentén élő kárpátaljai lakosok kevés visszatartó információt soroltak fel utazásaikat illetően. A belföldi utazások esetében elsősorban az infrastruktúrával és a közlekedéssel kapcsolatos hiányosságokat, észrevételeket helyezték előtérbe. Magyarország esetében – és ez meglehetősen sajátságos, különösen az utazási indítékokat ismerve – az ott élő emberek közömbössége jelent visszatartó tényezőt.

Az utazásoktól való távolmaradás okaira is kitért a felmérés. Az adott kérdésre a megkérdezettek 2/3-a válaszolt (24. táblázat). A távolmaradás elsődleges oka, mint azt feltételeztük, elsősorban anyagi jellegű (54,5%), továbbá magasnak mondható a szabadidő hiánya (20,9%) miatt nem utazó személyek aránya is. Az egészségügyi okok megnevezése elsősorban az idősebb korosztályra volt jellemző.

24. táblázat

Az utazásoktól való távolmaradás oka

Ok	Megoszlás (%)	Ok	Megoszlás (%)
Anyagi okok	54,5%	Nem szeret utazni	3,7%
Szabadidő hiánya	20,9%	Információhiány	1,5%
Egészségügyi okok	14,9%	Egyéb	4,5%

Szerkesztette: Berghauer S.

A magyar-ukrán határ mentén élő kárpátaljai lakosok utazási szokásaiban több ukrain sajátosság is észlelhető, hiszen esetükben a kevés pénzből megvalósuló és

általában többcélú (gyakran haszonszerzéssel járó) utazások lebonyolítása a jellemző. A korlátozott anyagi lehetőségek arra ösztönözik, hogy utazásaik során, racionális kompromisszumokat kössenek, így költségeik nagyobb részét (56%) közvetlenül az útiköltségek, valamint a vásárlás teszi ki. Az attrakciókra és szórakozásra költött összeg aránya csak 15%. A szállás, étkezés tekintetében felértékelt szerepet tölt be a rokon, barát, ismerős kapcsolatrendszer, és ami szintén specifikus a terület lakosságának utazásai kapcsán, hogy utazásai nagyobb részét vagy önállóan, vagy a rokoni, baráti, ismerősi kör segítségével igénybe véve szervezik meg. A turisztikailag fejlett országokban jellemző „hétvégi kirajzás” (a természetbe, a falvakba, a sípályákra) sem jellemző egyelőre a határ menti lakosokra, és ez csak részben magyarázható a térség rurális jellegével. A fentiek alapján egyértelmű tehát, hogy a térségben a turizmus „kultúrájának” fejlődése még hosszú út előtt áll.

A terület lakosságának legfontosabb úticélja Magyarország, melynek meglátogatása két fő motiváció körül forog: rokon, barát, ismerős meglátogatása és a megélhetést elősegítő anyagi javak biztosítása. A bevásárlással kapcsolatos indítékok háttérben maradtak, de ezekről feltételezhetjük, hogy a határ közvetlen közelében (5-10 km) nagyobb jelentőséggel bírnak. Azok a turisztikai termékek, amelyek Magyarország turizmusának kínálatában vezető szerepet töltenek be – egészség- és gyógyturizmus, kulturális turizmus, falusi turizmus – magas színvonaluk ellenére drágának bizonyulnak a helyi lakosoknak. Nem véletlen, hogy a terület lakossága a klasszikusnak nevezhető nemzetközi üdülőturizmus tekintetében a szintén olcsónak (és bizonyos értelemben egzotikusnak) tekinthető Törökországot, Egyiptomot és Tunéziát preferálja, de ezek felkeresését is egyelőre kevés kárpátaljai lakos engedheti meg magának (BERGHAUER S. 2011).

Kárpátaljára, a Kárpátokba a határmenti terület lakossága, annak ellenére, hogy nagyon nagyra tartják a vidék turisztikai adottságait, nem valódi turisztikai úticélként tekint. A hosszabb tartózkodás, pihenés helyett sokkal inkább a kirándulás, piknikezés a vadkempingezés a jellemző. A más területekről érkező vendégek körében kedvelt turisztikai termékek közül a falusi turizmus teljesen mellőzik, de a gyógyturizmus és a síelési lehetőségek is csak kevesek számára ismertek.

Az utazási szokások további fejlődését nagyban befolyásolja majd a lakosság anyagi helyzetének változása, melynek a jelenlegi válság nem kedvez. A helyi viszonyokat ismerve megjegyezhető az is, hogy rövidtávon mindenképpen növekedni fog Magyarország vonzása a határ mentén élő, elsősorban magyar ajkú lakosság körében. Ez egyrészt a napjainkban tapasztalt aktív határon túli politikának, másrészt az Ukrajnában erősödő nemzetiségi konfliktusoknak is köszönhető. Hosszabb távon viszont mindenképpen arra lehet számítani, hogy a vidék lakossága, miután már „felfedezte” Magyarországot, érdeklődéssel fordul majd a belföldi túrizmus felé, különösen a tengerparti utazások vonzása nőhet meg a jövőben.

12. Következtetések – javaslatok Kárpátalja turizmusának fejlesztésére

12.1. Kárpátalja turizmusának SWOT-analízise

A fenti fejezetekben vázolt, a térség turizmusát érintő kérdések feltárása meglehetősen összetett képet tár elénk. Az alábbiakban elkészített SWOT-analízis lehetővé teszi, hogy az értekezésben vizsgált kérdéseket, problémákat egységében tekintsük át, és értékeljük a kárpátaljai idegenforgalom jelenlegi helyzetét, kijelölve annak fejlesztési prioritásait, lehetőségeit. Az analízis során kiemelt erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek helyes vázolása minimalizálja a megye idegenforgalmát érintő turisztikai fejlesztések kockázatát. Az analizált helyzet összetett jellegéből fakad, hogy a szakmai ajánlásoknak megfelelően a tematikus értékelés hatékonyabban alkalmazható az adott helyzet feltárására (AUBERT A. ET AL. 2007). Ennek megfelelően a megszokott összetevőket (erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek) bővítve a turizmuspolitika és a fejlesztés, az intézményrendszer, a természeti adottságok, az ember alkotta vonzerők, a gazdasági környezet, az infrastruktúra, a népesség és a humán erőforrás, a turizmus és ezen belül a turisztikai termékek (egészségturizmus, falusi turizmus, síturizmus, természetjárás, bakancsos turizmus) témakörök megvilágítása történik meg (25. táblázat).

25. táblázat

Kárpátalja turizmusának tematikus SWOT-analízise

VIZSGÁLT TÉMAKÖR	Erősségek (Strengths)	Gyengeségek (Weaknesses)	Lehetőségek (Opportunities)	Veszélyek (Threats)
<i>TURIZMUSPOLITIKA ÉS FEJLESZTÉS</i>	<ul style="list-style-type: none"> • A megyében a turizmus kiemelt fejlesztési terület • A terület nagyfokú önrendelkezése turisztikai kérdésekben 	<ul style="list-style-type: none"> • A megörökölt turizmusrendszer • A spontán fejlesztések • A turisztikai fejlesztések egyoldalú megközelítése • Az innovációs projektek és tudományos kutatások alacsony száma és csekély gyakorlati értéke • Az idegenforgalom erős területi koncentrációja • A járások fejlesztésben való alacsony együttműködése • A megyei, járási döntéshozók szakmai inkompetenciája 	<ul style="list-style-type: none"> • A belföldi turizmus központi ösztönzése • Az európai uniós szakmai tapasztalatok hasznosítása • A turizmus normatív rendszerének fejlesztése • A halmozottan hátrányos területek turizmus általi élénkítése • Önálló turisztikai arculat kialakítása • A lakosság aktívabb bevonása az idegenforgalomba (mind a kereslet, mind a kínálat oldalán) • A marketing kommunikációs eszközeinek a bővítése • Az intenzív határforgalom kihasználása 	<ul style="list-style-type: none"> • A politikai válság kialakulása • A célirányos költségvetési finanszírozás, támogatás elmaradása • A turizmus gazdasági súlyának kormányzati alulértékelése • A szomszédos régiók gyorsabb ütemű fejlesztése • A hosszabb távon sem javuló országimázs • A turizmus fejlesztési koncepcióinak felületessége, azok hatásfokának ellenőrizhetetlensége
<i>INTÉZMÉNYRENDSZER</i>		<ul style="list-style-type: none"> • A turisztikai információs hálózat hiányosságai • Az Állami Statisztikai Hivatal elavult rendszere • A turizmust érintő központi rendszer nem hatékony szervezése 	<ul style="list-style-type: none"> • A turizmust támogató civil szervezetek számának és befolyásának növelése • A határ menti területek közös intézményrendszer-fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • A szervezeti keretek reformjának elmulasztása • Az intézményhálózat hosszabb távú összehangolatlan működése

			<ul style="list-style-type: none"> • A helyi igényeknek megfelelő TDM-rendszer felállítása 	
<i>TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK</i>	<ul style="list-style-type: none"> • A földrajzi fekvés: Ukrajna legnyugatibb megyéje, 4 országgal közös határ • A terület 80%-át elfoglaló tagolt domborzat • A magas felszabdaltsági index és látványérték • Ukrajna legjelentősebb hegysége a Kárpátok • A sűrű vízhálózat • A balneológiai adottságok • A klimatikus adottságok • A magas fokú biodiverzitás • Az egyedi értékeket jelentő növényfajok • Az antropogén hatások alacsony szintje 	<ul style="list-style-type: none"> • A télen sem mindig hóbiztos hegyoldalak • A természeti értékek nehéz megközelíthetősége • A hulladékkezeléssel és köztisztasággal kapcsolatos gondok • A természeti értékek alacsony szintű jogi és gyakorlati védelme • A lakosság és a vállalkozói réteg természetvédelmi kérdések iránti alacsony fokú érzékenysége • A turizmus és a környezetvédelem nincs kellőképpen összehangolva 	<ul style="list-style-type: none"> • A nemzeti parkok és védett területek bővítésének lehetősége • Az erdők üdülési funkciójának felismerése • Ökoturizmus 	<ul style="list-style-type: none"> • A természeti vonzerők (nem megfontolt hasznosításából fakadó) gyors kimerülése, környezetkárosítás • A spontán fejlődésből fakadó környezeti károk
<i>EMBER ALKOTTA VONZERŐK</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Az egyedülálló építészeti értékek • Az autentikus népi kultúra • A nagy tömegeket megmozgató rendezvények, fesztiválok • A kulturális sokszínűség 	<ul style="list-style-type: none"> • Az épített örökség nem megfelelő szintű fenntartása • Az elhúzódó felújítási munkálatok • A muzeális értékek nem szakszerű kezelése • A rendezvények, fesztiválok alacsony színvonala 	<ul style="list-style-type: none"> • Az országos, megyei vonzerőleltár elkészítése • A szellemi örökség értékeinek feltárása, hasznosítása • A kihasználatlan vonzerők fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • A hagyományos kulturális értékek kommerszé válása

<p><i>GAZDASÁGI KÖRNYEZET</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • A gyors ütemben fejlődő banki szolgáltatások • Az olcsó munkaerő 	<ul style="list-style-type: none"> • Az erős szürke- és feketegazdaság • A gyenge, egyoldalúan fejlődő gazdaság • Az alacsony befektetői aktivitás • A fejletlen mezőgazdaság • A kedvezőtlen befektetési környezet 	<ul style="list-style-type: none"> • A további gazdasági lehetőségeket rejtő földrajzi fekvés • A fejlődőképes szolgáltató szféra • A határ menti területek gazdasági együttműködése • Az európai uniós források nagyobb mértékű elérhetősége • A stabilizálódó gazdasági, politikai helyzet 	<ul style="list-style-type: none"> • A gazdasági válság elhúzódása • A periferikus elszigetelődés fokozódása • A külföldi tőkebeáramlás tartós távolmaradása • A bürokrácia fennmaradása
<p><i>INFRASTRUKTÚRA</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • A gyorsan fejlődő kommunikációs hálózat • A turisztikai infrastruktúra folyamatos bővülése 	<ul style="list-style-type: none"> • A rossz állapotban lévő közúthálózat • Az elavult, esetenként izolált vasúthálózat • A kereskedelmi szálláshelyek sajátos minősítési rendszere 	<ul style="list-style-type: none"> • A fejleszthető alpinfrastruktúra • A légit közlekedés bővítése • A nemzetközi kapcsolatok révén bővíthető közút- és vasúthálózat 	<ul style="list-style-type: none"> • A turisztikai infrastruktúra hiányosságainak tartós fennmaradása • A többszörös szálláshely-kínálat kialakításának elmulasztása
<p><i>NÉPESSÉG, HUMÁNERŐFORRÁS</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • A vallási és etnikai sokszínűség • A rendelkezésre álló munkaerőbázis • A kedvező demográfiai adottságok 	<ul style="list-style-type: none"> • A szakképzetlen munkaerő • A munkaképes lakosság alacsony szintű nyelvismerete • Alacsony urbanizációs szint • A lakosság egyenlőtlen területi elhelyezkedése • A lakosság felkészületlensége a turisták fogadására 	<ul style="list-style-type: none"> • A felnőttképzés rendszerének kialakítása • A szakirányú képzések bővülése 	<ul style="list-style-type: none"> • A nemzetiségi konfliktusok kiéleződése • Az életszínvonal csökkenése

TURIZMUS	<ul style="list-style-type: none"> • A kedvező árak • A változatos turisztikai adottságok 	<ul style="list-style-type: none"> • A szezonális • A turizmus és a turisztikai termékek ismeretlen gazdasági súlya • Az erős turistaforgalom-ingadozás • Az alacsony szintű kiegészítő szolgáltatások • A határforgalomhoz viszonyítva alacsony turistaforgalom • A fiatal generáció számára a térség kevés turisztikai, szórakozási lehetőséget kínál 	<ul style="list-style-type: none"> • Az országos viszonylatban kiváló turisztikai, rekreációs lehetőségek • A belföldi érdeklődés, növekvő kereslet • Az aktív turizmus termékeinek fejlesztése • A tapasztalatcsere a szomszédos országokkal • A turisztikai termékek, szolgáltatások komplex fejlesztése • A minőségi promóciós tevékenység bevezetése 	<ul style="list-style-type: none"> • Az egyes kárpátaljai területek turisztikai túlsúlyának a további erősödése • Az alacsony idegenforgalmi kultúra • A spontán fejlesztések folytatása • A turisztikai információs hálózat fejlesztésének elhalasztása 	
	EGÉSZSÉG-TURIZMUS	<ul style="list-style-type: none"> • A több évtizedes tapasztalattal rendelkező egészségturizmus • A stabil belföldi kereslet • A vendégéjszakák magas száma 	<ul style="list-style-type: none"> • Az egészségturizmus működését, lehetőségeit illető információhiány • Az alacsony külföldi ismertség, vendégforgalom • Az egysíkú, gyógyturizmusra összpontosító kínálat 	<ul style="list-style-type: none"> • A wellness, fitness, spa kínálat fejlesztése • Az egykori tagköztársaságok irányába való terjeszkedés • Az egészségtudatosság népszerűsítése, növelése • Élményfürdők kialakítása 	<ul style="list-style-type: none"> • A szükséges és megfontolt befektetések elmaradása • A szomszédos területek gyorsabb ütemű fejlődése
	FALUSI-TURIZMUS	<ul style="list-style-type: none"> • A működő falusi turizmus (szállásadás) • A két, eltérő kínálattal rendelkező szállásadói kör • A kedvező árak • A falusi turizmus szempontjából kedvező (természeti, 	<ul style="list-style-type: none"> • Az európai elvárásoknak csak részben megfelelő szolgáltatás-színvonal • A falusi turizmus működését, lehetőségeit érintő információhiány 	<ul style="list-style-type: none"> • A falusi turizmus teljes értékű terméké fejlesztése • A falusi turizmus működésének átláthatóbbá tétele és a szervezeti keretek fejlesztése • Autentikus népi elemek, hagyományos 	<ul style="list-style-type: none"> • A normatív és adminisztratív jellegű szabályozás bevezetése és annak túlbonyolítása, különadó

		demográfiai, kulturális) adottságok		gazdálkodás turisztikai célú hasznosítása	
	<i>SÍTURIZMUS</i>	<ul style="list-style-type: none"> • A síturisztikai adottságok • A jelentős belföldi piac – Ukrajna egyetlen síelésre alkalmas területe a Kárpátok (csak a túlsó oldal jelent konkurenciát) 	<ul style="list-style-type: none"> • A síturizmus működését, lehetőségeit illető információhiány • A részben elavult szolgáltatások 	<ul style="list-style-type: none"> • A belföldi kereslet révén, rövidtávon is látványosan növelhető forgalom • A síturisztikai infrastruktúra komplex hasznosítása • A síelés népszerűsítése országos és regionális szinten • A síturizmus és a termálfürdők összekapcsolása, komplex szolgáltatások 	<ul style="list-style-type: none"> • A szomszédos megyék gyorsabb ütemű fejlődése • A spontán fejlesztések
	<i>TERMÉSZETJÁRÁS, BAKANCSOS TURIZMUS</i>	<ul style="list-style-type: none"> • A hivatalosan jegyzett túraútvonalak számának növekedése • A kiváló morfológiai, közzetani adottságok 	<ul style="list-style-type: none"> • A lehetőségeket illető információhiány • A kapcsolódó kiegészítő szolgáltatások csekély száma 	<ul style="list-style-type: none"> • Az ökoturisztikai lehetőségek • Az egyedi turisztikai arculat kialakítása • A természetbarát gondolkodás fejlődése • A tanösvények kialakítása, komplex fejlesztése - kerékpárturizmussal, megfigyelő pontokkal, lesállításokkal való bővítése 	<ul style="list-style-type: none"> • A természeti értékek rongálása

12.2. A turizmus belföldi és nemzetközi lehetőségei

Kárpátalja turizmusának fejlesztési kérdéseit mérlegelve külön érdemes tárgyalni az idegenforgalom *belföldi és nemzetközi* lehetőségeit, hiszen teljesen más igényeket kell kielégíteni mindkét esetben. *A helyzetértékelés eredményeit összegezve megállapítható, hogy a jelenleg Ukrajnára jellemző kedvezőtlen befektetői környezetben elsősorban a belső piac lehetőségeinek kihasználása élvez prioritást.* Az alacsonyabb „turisztikai kultúrával” rendelkező kereslet igényei még messze nincsenek kielégítve, és a megyében egyes idegenforgalmi termékek (síturizmus, egészségturizmus, falusi turizmus, bakancsos turizmus) fejlesztése különösen kézenfekvő. Ezek formálódása az eddigiekben és a jövőben is, *a spontán jelleg ellenére* progresszív jelleget ölthet, és viszonylag kis befektetések árán, akár a közvetlen turisztikai szereplők egyszerű marketing-tevékenységével is jelentős eredmény mutatható fel. A kimutatásokban tapasztalt forgalomingadozások ellen, amelyeket az esetek többségében a belpolitikai, turizmuspolitikai események generálnak, a megye idegenforgalmának egyelőre nincs védekezési eszköze. Előreláthatólag külső bizonytalan tényezőként folyamatosan jelen lesznek a turizmusban. A belföldi kereslet növekedésének jelenleg is tapasztalható legnagyobb akadálya (amit a statisztikák is alátámasztanak) a gazdasági válság, melynek elhúzódása számos eddig fel nem vetett problémát okozhat. A regresszió hatásai közvetlenül érintik a lakosság diszkrécionális jövedelmét, melyről ismert, hogy eddig is csak a minimális szintet érte el.

A nemzetközi idegenforgalom sikere jobb alakulása esetében a korábban már tapasztalt kettős orientációnak megfelelően célszerű tervezni. A volt tagköztársaságok piacait megcélozva a belföldi turizmushoz hasonlóan jók a lehetőségek. Egyrészt, mivel a térség a közös múltban már rendelkezett egyfajta turisztikai imázssal, másrészt adottságai, kínálata a keletebbre lévő országok turistái számára komolyabb megkötések (vízum) nélkül elérhetőek.

Az európai uniós térnyerés már jóval összetettebb kérdés, hiszen a felmerülő problémák megoldása elképzelhetetlen központi akarat nélkül, helyben a szükséges változtatásoknak csak bizonyos része oldható meg (szakképzett munkaerő, minőségi szolgáltatás). A negatív országimázs, az időről időre kiéleződő belpolitikai és gazdasági problémák a nyugat-európai terjeszkedést rövid távon nem teszik reális céllá, még a

közélgő labdarúgó Európa-bajnokság várható pozitívumainak tükrében sem. Piaci előrelépés elsősorban speciális, szűkebb kereslet megcélzásával érhető el (gyógy-, öko-, aktív turizmus). De ezek is csak alapos tervezéssel, szervezéssel képesek a fenti negatívumokat háttérbe szorítani.

12.3. A turisztikai termékek fejlesztésének stratégiája

Kárpátalja idegenforgalmának jövőjét tárgyalva a turizmus meglévő és kialakulóban lévő termékeinek differenciált fejlesztése a célravezető megoldás, hiszen azok fejlettségi foka, infrastruktúrája, szervezési és térbeli keretei lényeges különbséget mutatnak.

A megye vezető turisztikai terméke az *egészségturizmus*, melynek gerincét a gyógyturizmus képezi. Az egészségturizmus progressziójának elősegítése, fenntartása ma is kiemelt kérdés Kárpátalján. A fejlődés szempontjából fontos feladatok következőképpen foglalhatóak össze:

- infrastruktúra fejlesztése;
- kínálati rendszer fejlesztése;
- területi differenciák kezelése.

A tervezés során célszerű megfelelő hangsúlyt fektetni a meglévő intézmények infrastruktúra-fejlesztésére, hogy versenyképességük fennmaradjon. Ezt indokolja továbbá az a tény is, hogy a jelenben nagyon magas a zárva maradó intézmények száma (25-30%), melynek elsődleges oka a pénzhiány és az ebből fakadó elhúzódozó felújítási munkálatok. A turisztikai infrastruktúra állapotának javítása lehet az előfeltétel a nagyon alacsony külföldi vendégforgalom arányának növekedéséhez, és nem elvethető lehetőség az sem, hogy a kiterjedt ukrán diaszpórát lenne érdemes célzottan a külföldiek sorából megszólítani.

Kiemelt kérdés az egészségturisztikai termékfejlesztés szélesebb kínálatának a kialakítása, melyet a nemzetközi trendek is egyértelműen alátámasztanak, hiszen az egészségtudatos életmód térnyerésével az idegenforgalom berkein belül is a wellness, fitness, spa termékek és élményparkok gyors fejlődése tapasztalható (RÁTZ T. 2001; GYURICZA L. 2008). Mindez olyan turisztikai szolgáltatások bevezetését jelentené a térség, régió idegenforgalmi piacára, amelyek egyelőre nem rendelkeznek belső konkurenciával, és ezt mindenképpen célszerű kihasználni. A kisebb egészségturisztikai

intézmények körében már tapasztalható ilyen irányú profilváltás, de éppen ezek a piaci szereplők nem rendelkeznek stabil (anyagi, jogi) háttérrel, tevékenység és nyitva tartás tekintetében alacsony hatásfokkal működnek.

Az egészségturizmus megyén belül betöltött gazdasági súlyát szem előtt tartva különösen fontos a közép és hosszú távú fejlesztések során a jelenleg tapasztalt erős területi differenciák csökkentése. A gazdasági és természeti adottságok ismeretében első lépésként reális cél a síkvidéki járások (a Munkácsi járás kivételével) felzárkóztatása, melyekben egyelőre nagyon alacsony hatásfokkal hasznosítják a feltárt termálvízkezelőket.

Kárpátalja rurális jellegéből fakad a *falusi turizmus* további fejlesztésének szükségessége. A megye falusi turizmusának kettős jellegéből kiindulva, elkülönítve kell kezelnünk a hegyvidéki és a síkvidéki területek falusi turizmusának problémáit. A hegyvidéki térszín esetében a jelenleg is tapasztalható nagy területi szórás segítheti a turizmus térbeli szerkezetének javulását, és egyike lehet azoknak a területfejlesztési eszközöknek (de nem kizárólagosan), amely a jelentős gazdasági problémákkal küzdő, halmozottan periférikus helyzetben lévő területek felzárkóztatását elősegítheti. Az ilyen jellegű lépéseket az is indokolja, hogy a szóban forgó terület népessége őrizte meg leginkább hagyományait, melyek autentikus jegyei az idegenforgalom számára különösen értékesek.

A hegyvidéki falusi turizmus fejlesztésének három fontos szakasza/lépése jelölhető ki:

- a helyben történő szervezés, irányítás hatékonyságának növelése, közösségépítés;
- a hegyvidéki területek fokozott, kiemelt támogatása (és ez az elv más turisztikai termékek fejlesztésénél is érvényesülhetne). Közigazgatási szinten működő modell, mely szerint a 400 méter feletti települések önkormányzata magasabb támogatásban részesül. Ez az elv a megyei turisztikai fejlesztések esetében általánosan is érvényben lehetne;
- olyan programok indítása – és ez részben már EU-s pályázatok által is történhetne –, amelyek a szóban forgó falusi lakosság turisztikai jellegű képzését segítenék elő, lehetőséget biztosítva a kezdeti lépések megtételére és a vendégfogadói közösség kialakítására. Ehhez hasonló programok, képzések a

síkvidéki magyar településeken, magyarországi szakemberek bevonásával már jól működtek.

A síkvidéki területek falusi turizmusának fejlesztése más megközelítést igényel, mely esetben az alábbi három fő feladat jelölhető ki:

- a szervezési keretek bővítése;
- az új piaci lehetőségek hasznosítása;
- a turisztikai termékké való fejlesztés.

A síkvidéki falusi turizmus esetében az idegenforgalmi szervezés egy következő szintre emelése az újabb fontos lépés, hiszen az egyes településeken a fogadóközösségek koordinálása már ma is működik. A járási, megyei koordinálás, összehangolt piaci fellépés, akár civil kezdeményezésre is, kiszélesítik a lehetőségeket. Egyrészt, megteremtik a feltételeit az egységes nyilvántartás elkészítésének, másrészt kivitelezhetővé válik az egységes minősítési rendszer bevezetése, harmadrészt hatékonyabban érvényesíthető a síkvidéki falusi turizmus mint termék, elindítható az egyéni arculat kialakítása. Hasonló szervezettséggel reális céllá lép elő a térség falusi vendéglátásának a belföldi kínálat részévé fejlesztése (a nyelvi akadályok ellenére is). Az ukrajnai idegenforgalmi piacon a korábbi évtizedekben jól ismert „Beregvidék” (Берегівщина) imázs sikeresen felhasználható. Az síkvidéken meglévő magyar kultúrkör elemei (gasztronómia, borkultúra, hagyományok) más helyi vonzerőkkel kiegészítve az EU irányába nehezen eljutó közönség számára elfogadható üdülési alternatívát kínálhatnak.

Fontos feladat a terület falusi turizmusának termékké való fejlesztése, amit többek között az is indokol, hogy a kizárólag magyarországi vendégekre hangolt síkvidéki falusi turizmus egyelőre csak a szállásadásra korlátozódik, és az így értékesíthető kárpátaljai vonzerők száma – különösen, hogy a falusi turizmus nem termékszerűen van jelen – véges. Jelenleg is vannak kísérletek a vendégek tartózkodási idejének különböző programok általi meghosszabbítására (májusfaállítás, lekvárfőzés, böllérversenyt), de ezek többsége alkalmasszerűen működik. A fejlesztés viszonylag egyszerű eszköze lehet az egyes települések turizmusát koordináló személyek rendszeres továbbképzése, melyen belül nagy hangsúlyt kapna a gyakorlati képzés és a tapasztalatcsere az EU közeli régióival. Ez egyrészt ötleteket, inspirációt szolgáltat a helyi szervezőknek a

programfejlesztéshez, másrészt ösztönöznék őket a meglévő és gyökerekben rejlő helyi hagyományos tevékenységek (fejés, sajt-, vajkészítés, kenyérsütés, gombázás) turisztikai kínálatba való beemelésére, attrakcióvá fejlesztésére. Ezt kombinálva a helyben végezhető aktív tevékenységek sorával (lovaglás, úszás, gyalogtúra, kerékpározás) és helyi kézműves, kulturális elemekkel (gyékény- és kosárfonás, faragás, szőtteskészítés, fonótechnikák megfigyelése) elérhető az a komplexitás, ami a tartózkodási idő meghosszabbodását és a falusi turizmus terméké fejlődését eredményezheti.

A megye *síturizmus*ának morfológiai adottságait ismerve megállapíthatjuk, hogy nemzetközi szinten való fejlesztése csak korlátozott keretek között valósulhat meg. Belföldi viszonylatban ugyanakkor csak a két szomszédos megye (Ivano-Frankivszki és Lemberg (Lvivi)) jelent konkurenciát. A sípályák és a környezetükben lévő szálláshelyek bővítése mellett a fejlesztésekben a hangsúlyt a komplex kínálat kialakítására célszerű helyezni, akár a felvonók olyan kialakítása révén is, amelyeket nyáron, túrázók számára is lehet üzemeltetni. Ezt indokolja a viszonylag rövid síszezon és annak erős időjárás-függősége, továbbá hosszútávon ez jelenthet megoldást a klímaváltozás által előidézett felmelegedés kiváltotta hatások ellen is. Sokkal kisebb terhet jelent a létesítmények fenntartóinak, ha más jellegű hasznosítás is megjelenik az adott területen, és mindez az eltöltött vendégéjszakák számára is pozitív hatást gyakorolna. A kínálat komplex bővítése az egészségturizmus, falusi turizmus segítségével is megoldható, különösen, ha az egyes területek néprajzi elemeit, például fesztiválok, rendezvények, kézművesség formájában is aktívan beemelnék a turisztikai kínálatba.

A *bakancsos turizmus, természetjárás* esetében az ökoturisztikai jelleg erősítése lehet cél, ezen belül is a turisták, különösen az erre fogékonyabb fiatal korosztály ökológiai szemléletének fejlesztése, kialakítása. Ukrajnában a turizmushoz hasonlóan az ökotudatos, környezetkímélő életfelfogás, elsősorban az életszínvonalkülönbözvényeinek következtében háttérbe szorul. A meglévő adottságokat (nemzeti parkok, természetvédelmi terület, rezervátumok) a nemzetközi elismeréssel rendelkező (UNESCO) területeket beiktatva, módszeresen használva ez a felfogás formálható, és ami fontos – és ezt az ukrán szakirodalom is erősen hangsúlyozza –, hogy mindez kis befektetések árán érhető el (FEDORCSENKO, V.K. – GYOROVA, T.A. 2002). Korábban már

működött hasonló program Ukrajnában, de az elsősorban a honismereti elemek és a szülőföld iránti elkötelezettség erősítését szolgálta.

Az ökotudatos szemlélet formálásának kiváló lehetőségei a tanösvények, túrák, a sport- és tájékozódási vetélkedők lehetnek, melyeket programszerűen akár oktatási tantervekbe vagy turistaprogramokba is be lehet építeni. Az erre alkalmas túraútvonalak közül már ma is több tucat ismert, hivatalosan bejegyzett, de ezek infrastruktúrája, ismeretterjesztő és promóciós anyagokkal való ellátottsága szinte nem létezik. A fentiekre irányuló fejlesztésekkel, illetve az egyes kiemelt területeken erdei pihenő- és kilátóhelyek rendszerszerű kialakításával és tudatos szakmai szervezéssel akár speciális idegenforgalmi igényeket kielégítő nemzetközi szintű szolgáltatás is megvalósítható.

13. Az eredmények összegzése

A Kárpátalja idegenforgalmáról alkotott jelenlegi kép a térség turizmusát az esetek többségében túlértékeli. A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a megye turizmusa mind az ukrajnai, mind a nemzetközi idegenforgalomból egyelőre szerény részesedést mondhat magáénak. *Az értekezés eredményeit és az idegenforgalom jelenlegi világtrendjeit ismerve ugyanakkor egyértelműen megállapítható, hogy e térség különösen alkalmas a turizmus további fejlesztésére, hiszen viszonylag kis területen koncentrálódnak azok a kedvező, természeti, kultúrtörténeti és etnikai sokszínűségből fakadó adottságok, amelyek a korábbi periferikus helyzetnek és a benne rejlő autentikus elemeknek köszönhetően számottevő értéket képviselnek. Másrészt viszont tényként fogadhatjuk el, hogy jelenleg mindez csak potenciális lehetőségek formájában létezik.*

A vonzerők, lehetőségek feltárása azonban több tényezőtől is függ. A külső befolyásoló elemek jelentős részére a megye idegenforgalmi szereplőinek nincs hatása. Ezek közül a legáltalánosabbak a világgazdasággal, globalizációval összefüggő események, ám hasonlóképpen és legalább ilyen mélyen érvényesülnek az ukrajnai specifikumok is. *Kárpátalja turizmusának fejlődési kereteit az ukrán gazdasági környezetre és turizmuspolitikára jellemző, meglehetősen kezdetleges állapotok határozzák meg, melyek az idegenforgalom kiteljesedésének legfontosabb hátráltatói is egyben.* A terület korábbi periferikus helyzetéből adódik, hogy a szükséges tőke helyben nem áll rendelkezésre, de országos viszonylatban is hasonló problémákat tapasztalhatunk. Ehhez társul a labilis gazdasági és belpolitikai helyzet, valamint a túlbürokratizált, meglehetősen korrump rendszer. Így nem véletlen, hogy a külföldi tőke számára nem igazán kecsegtetőek a helyi befektetési körülmények.

A belső problémák egy része is a tőkehiányból fakad, hiszen a gazdaság, ezen belül az idegenforgalom további fejlesztéséhez a megfelelő alpinfrastruktúra elengedhetetlen, és ilyen tekintetben sem a közút-, sem a vasúthálózat nem nevezhető elfogadható minőségűnek. Alacsony szintet képvisel a térség gazdasága is, de ebben az esetben pozitívum, hogy a meglévő ágazatok egy része fejlődőképes. Ugyanakkor a gazdaságot,

azon belül is különösen az ipart a turizmushoz hasonló, egyoldalú fejlesztési irányok és éves szinten is jól érzékelhető termelési ingadozások jellemzik.

Pozitív elem a megye népességének demográfiai helyzete, hiszen az nem követi az Ukrajnában általánosnak mondható negatív tendenciákat: a megye népességszámában jelenleg stagnálás, illetve enyhe növekedés tapasztalható. Megjegyzendő viszont, hogy Kárpátalja viszonylag nagy munkaerő-felesleggel rendelkezik, melynek csak egy részéről állapítható meg, hogy megfelelően képzett. Az idegenforgalmi képzések (valamennyi oktatási szinten) meglehetősen kezdetlegesek, új keletűek, valamint a humán erőforrás-képzés is lassan reagál a változó gazdasági igényekre. Jelentős probléma, hogy az országban egyelőre nem foglalkoznak felnőttképzéssel. A megye határ menti térségeiben, elsősorban magyarországi minták alapján, EU-s pályázatok keretein belül ma már szerepelnek ilyen jellegű kezdeményezések.

A terület turizmusát érintő átalakulások folyamatban vannak, és ezt támasztják alá az utazási irodák, utazásszervezők szerepkörében bekövetkezett változások is. Mindez ugyan jelentős csökkenést idézett elő forgalmukban, de napjainkban ezek az intézmények ismét „valódi” turisztikai tevékenységgel foglalkoznak. Másrészt a turisták számának évenkénti ingadozásából az is kitűnik, hogy a változás folyamata nem fejeződött be, mindez nem tervszerűen megy végbe, és nem az idegenforgalmi piac igényei, tudatos formálása áll a háttérben.

Kárpátalja turisztikai kínálatából kiemelkedik az egészségturizmus, hiszen a „termék” kifejezés csak ebben az esetben teljes értékű. Az egészségturizmus alapjait a szovjet időszakban fektették le, ami a kínálat minőségére is erőteljesen rányomja bélyegét. A kárpátaljai egészségturizmus pozitív jellemzői közül kiemelhetjük a magas tartózkodási időt, az alacsony szezonális ingadozást. Sajnálatos viszont, hogy kínálata egyelőre csak a belföldi kereslet kielégítésére van berendezkedve és a megyében nincsenek jelen az egészségmegőrzést és szórakozást szolgáló, egyre jobban terjedő termékek (fitness, wellness, spa, élményfürdők, „Aquaworld”-ök).

A megye többi turisztikai termékéről, azok volumenéről a hiányos hivatalos statisztika miatt nincsenek pontos információink. Kárpátalján a síturizmus is jelentős – elsősorban belföldi – térmeyérésre számíthat, hiszen a megye rendelkezik Ukrajna legváltozatosabb morfológiai adottságaival. Fejlesztésénél viszont mindenképp érdemes

(az alacsonyabb térszínnek nemzetközi tapasztalatait hasznosítva) a síturizmus létesítményeit más turisztikai lehetőségekkel, termékekkel (termálfürdő, élményfürdő, falusi turizmus, természetjárás) komplex módon telepíteni, illetve a meglévő hálózatot ekképpen bővíteni. A szélesebb idegenforgalmi kínálat által csökkenthető a síturizmusra jellemző erős szezonális és növelhető a tartózkodási idő.

A Kárpátalján formálódó falusi turizmus jellegét tekintve két eltérő fejlettségi, szervezési szintet különíthetünk el: a síkvidéki, elsősorban magyarlakta településeken kialakult és a hegyvidéki, elsősorban ukrán lakosságú falvakban lévő falusi turizmust. A kereslet növekedését mindkét esetben a szervezés fokának egy magasabb szintre emelésével lehet elérni, melynek kezdeményezői akár a ma már kibontakozóban lévő civil szervezetek is lehetnek. A helyi falusi vendéglátás fejlődését szolgálja a szállásadók központi regisztrálása, a minősítési rendszer kialakítása, valamint az egységes fellépés a piac kínálatában és a helyi döntéshozóknál való lobbizásban.

A nemzetközi trendeket követve és a helyi adottságok ésszerű hasznosításának lehetőségét biztosítva a jövőben nagyobb hangsúlyt kell fektetni az alternatív és az ökoturizmus különböző termékeinek fejlesztésére, hiszen csak így van reális esély a jelenlegi értékek jövőbeni átmentésére, a térség arculatának megtartására. Ez viszont mindenképpen szakszerűbb, átfogóbb tervezést igényel, amelyet a megye idegenforgalmát is érzékenyen érintő hivatalos statisztika hiányosságai nagyban hátráltatnak. *A statisztika a meglévő turisztikai termékek közül csak az egészségturizmusra vonatkozólag biztosít információt, és ilyen állapotában alkalmatlan a fejlesztési programok hatékonyságának ellenőrzésére, az idegenforgalom fejlődésének nyomon követésére.* Pozitív fejlemény ebben a tekintetben, hogy a megyei közigazgatási hivatalának turisztikai főosztálya is egyre több adattal rendelkezik a vidék idegenforgalmával kapcsolatban, igaz, az információk háttér meglehetősen kiforratlan.

Kárpátalja turizmusának jövőjét illetően a legnagyobb veszélyt a spontán fejlesztések folytatása jelenti, hiszen a fejlődést akadályozó külső és belső tényezők sikeres áthidalására a megye idegenforgalmának egyetlen eszköze a megfontolt, tudatos fejlesztés és a fenntartható fejlődés elvének szem előtt tartása lehet. Egyrészt ezért is fontos kiemelni a prioritásokat, mivel a rendelkezésre álló erőforrások – legyen szó szakmai, humán-, gazdasági vagy anyagi erőforrásokról – szűkösek. A tudatos

termékfejlesztés, illetve a régió belüli területek lehatárolása ennek jó eszköze. Ennek fényében javaslom Kárpátalja mikrorégiókra való felosztását, hiszen ilyen keretek között koncentráltan lehet a rendelkezésre álló erőforrásokat hasznosítani, a fejlesztéseket megvalósítani. Másrészt a fentiek elmulasztása, a problémák felületes kezelése beláthatatlan következményekkel járhat. Az értekezésben szereplő aknaszlatinai példát látva – ahol évtizedeken keresztül hagyták leépülni, ökológiai katasztrófává fajulni a sólélőhelyek egyedi természeti lehetőségeit – jelentős veszélyeket rejt, melyek következményeként a térség elveszítheti turisztikai vonzerőit és potenciális esélyét azok értékesítésére.

14. A kutatás további irányai

Ukrajna, Kárpátalja és ezen belül a terület turizmusának kutatása az értekezés elkészültét megelőzően csak szűken tárgyalt téma volt a magyar szakirodalom számára. Az adott munka csupán egy kezdeti lépés a térség turizmusát érintő kérdések feltárásában, hiszen a megye idegenforgalma számos megválaszolatlan kérdést tartogat még.

A kutatandó kérdések sorát Ukrajna idegenforgalmi sajátosságainak feltárásával kezdeném, hiszen az ország turizmusának rendszere most formálódik, és ennek specifikumai az adott munka kerete között csak részben kerülhettek feltárássra. Hasonlóan nagy kihívás az ország turizmusának területi sajátosságait vizsgálni. Nem kizárólag azért, mert Kárpátalja csak egyike a közigazgatási egységeknek, de mint az tapasztalható, jelentős területi eltérések mutathatók ki Ukrajna idegenforgalmában. Míg egyes térségek turizmuson belüli súlya kimagasló, máshol az idegenforgalom jelentőségének felismerése sem történt meg.

Kárpátalja turizmusának további kutatási lehetőségeit négy fő témakör köré csoportosítanám:

- turizmus- és termékfejlesztés;
- a turizmus rendszerének és irányításának problémái;
- területi egységek és azok sajátosságainak feltárása;
- határ menti együttműködés és turizmus.

A kutatási lehetőségekkel kapcsolatban saját tapasztalatomként hozzátenném, hogy Kárpátalja turizmusát kutatva több esetben a dolgok meglehetősen sajátos felfogásával találkoztam, és ezeknek a megértése, különösen a munkában való megvilágítása, kiemelt figyelmet igényelt. Másrészt azt is észleltem, hogy 2-3 év leforgásával egyes kérdések kutathatósága (bár ez azért nem általános) nagyon sokat változik, javul, ami pedig mindenképpen jó hír a térség idegenforgalmát kutatók számára. Harmadrészt kiemelten szeretném hangsúlyozni, hogy a helyi kutatások folytatása, a problémákat nyilvánosság elé tárása, azok mélységeit ismerve egyben sürgető feladat is.

Köszönetnyilvánítás

A doktori értekezés megírása alatt több személy és intézet segítette előrehaladásomat, lehetőséget, szakmai alapot teremtve munkásságomnak. Köszönettel tartozom a támogatásért és a bizalomért Dr. Dövényi Zoltán intézetigazgató úrnak a Földtudományok Doktori Iskola vezetőjének, aki pozitív hozzáállásával, megfontolt javaslataival segítette tudományos tevékenységemet és Dr. Aubert Antal intézetigazgató, egyetemi docensnek, aki több alkalommal intézményi háttérrel biztosított kutatásaim és terveim megvalósításához.

Tudományos tevékenységem elősegítését szeretném megköszönni dr. Kocsis Károly intézeti igazgató úrnak, aki által az MTA FKI könyvtárát, forrásait felhasználva lehetőségem nyílt Kárpátalja idegenforgalmának előzményeit kutatóm.

Szeretném megköszönni az elővédéskor felkért két opponensemnek, dr. Szabó Géza tanszékvezető úrnak és Dr. Máté Andrea egyetemi adjunktusnak a szakmai tanácsokat, észrevételeket, valamint a gyors és alapos munkát.

Köszönettel tartozom a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszékének, valamennyi kollégámnak a szakmai tanácsokért, baráti segítségért, különösen Gönczy Sándornak, egykori témavezetőmnek, aki érdeklődésemet ráirányította a térség idegenforgalmi problémáira, dr. Molnár József tanszékvezető-helyettesnek, akitől a szakmai idényesség legjobb példáit tanulhattam. A kollégák közül külön szeretnék köszönetet mondani dr. Fodor Gyula megbízott docensnek, akivel több, a munka megírásakor felmerülő kérdést beszélhettem meg, és aki gyakran látott el hasznos tanácsokkal.

Külön szeretném kiemelni a témavezetőm, dr. Gyuricza László pedagógiai készségeit, szakmai tudását, aki által formálódott az elkészült doktori disszertáció, és aki tudományos fejlődésem mellett részt vett egyéniségem, személyiségem formálásában is.

A doktori értekezés elkészítéséhez a legfontosabb támaszom a családom volt, így feleségemnek és két gyerekemnek is köszönettel tartozom a közös teherviselésért, terveink együttes megvalósításáért.

Felhasznált irodalom

1. ANUCSIN, V. A. (АНУЧИН В. А.) 1956.: *География Советского Закарпатья*. Географгиз, Москва. 296 p.
2. AUBERT A. 2002: *A turizmus földrajza*. In: Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II.*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, pp. 142–159.
3. AUBERT A. – BERGHAUER S. – BOGNÁR A. – GELÁNYI N. – GYURICZA L. – MÁRTON G. 2011: *A Szovjetunió és utódállamai turizmusának területi különbségei*. In: Bokor L. – Szelesi T. – Tésits R. (szerk.): *Dimenziók térben és időben*. Tanulmánykötet a éves Rudl József tiszteletére. Pécs, pp.143–162.
4. AUBERT A. – MISZLER M. 2004: *A regionális szintű területfejlesztés és – menedzselés elméleti keretei a gyógy- és termálturizmusban*. In: Aubert A. – Csapó J. (szerk.): *Egészségturizmus*. Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet. Pécs, pp. 3–28
5. AUBERT A. – BERKI M. – HEGEDÜS V. – SZABÓ G. (2007): *Az idegenforgalmi helyzetértékelés elvei és módszerei*. In: Aubert A. (szerk.): *A térségi turizmuskutatás és tervezés módszerei, eredményei*. Bornus Nyomda Pécs, pp. 179–242
6. AUBERT A. – SZABÓ G. 2005: *Terméktípusok*. In: *Pozíció és perspektívák Baranya megye turizmusában*. Baranya Megye Turizmusfejlesztési Programjának aktualizálása. Szerk.: Aubert A., Szabó G. Pécs, 2005. Baranya Megyei Önkormányzat, PTE Turizmus Tanszéke. pp. 85–97.
7. BADÓ ZS. 2007: *Ház a szakadék szélén*. In: *Kárpátalja (Hetilap)*, VII. évf., 19. (330) szám, 2007. május 11. 2. p.
8. BADÓ ZS. 2011A: *Végleg bezárják a sóbányát*. In: *Kárpátalja (Hetilap)*, XI. évf., 6. (526) szám, 2011. február 11. 3. p.
9. BADÓ ZS. 2011B: *A magyarok maradni akarnak. Aknaszlatina: Átgondolatlan kitelepítési tervek*. In: *Kárpátalja (Hetilap)*, X. évf., 30. (550) szám, 2011. július 29. 2. p.
10. BALOGH CS. 2011A: *Aknaszlatina: elindultak a gépek*. In: *Kárpáti Igaz Szó online*, 2011.09.07. <http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=5917> (letöltés ideje: 2011)
11. BALOGH CS. 2011B: *Szlatina nem költözik!* In: *Kárpáti Igaz Szó online*, 2011.09.19. <http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=6097> (letöltés ideje: 2011)
12. BALCSÓK I. – DANCS L. 2001: *A határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei Magyarország egyik leendő schengeni határán*. Földrajzi Konferencia. Szeged 13 p.
13. BALEGA, SZ. SZ. ET AL. (Балоба С. С. и друг.) 1983: *Szovjet Kárpátontúl.: Советское Закарпатье.*) Kárpáti, Uzsgorod, 284 p.

14. BATIZI E. 1997: *A viski várhegyi fürdő*. In: Máramaros megye. Honismereti írások a monarchia korából, Budapest – Beregszász, pp 57–60.
15. BAZSIKA E. – GYURICZA L. 2000: *Néprajzi tájak „vándorlása” a magyarországi térképeken: Hetés, Göcsej és Írség határainak vizsgálata*. Földrajzi Közlemények. 132. 3. pp. 251–262.
16. *Befektetési ajánlatok katalógusa 2008-2009. Каталог інвестиційних пропозицій 2008-2009*. Закарпатська обласна державна адміністрація. Головне управління з питань європейської інтеграції зовнішньоекономічних зв'язків та туризму. Ужгород, 331 p.
17. БЕЙДИК, О. О. (БЕЙДИК О. О.) 2001: *Рекреаційна-туристські ресурси України*. ВЦ КНУ, Київ. 396 p.
18. BÉLAY V. 1943: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei*. Budapest, 664 p.
19. BERGHAUER S. 2004: *Kárpátalja turizmusának kutatástörténete*. In: Barkáts J. (szerk.): *Fiatal kárpátaljai magyar kutatók a természettudományi kutatásban*. Poliprint Kiadó, Beregszász-Ungvár, pp. 79–84.
20. BERGHAUER S. 2006A: *Gyógyturizmus Kárpátalján*. In: Baranyai G. – TÓTH J. (szerk.): *Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából V*. PTE TTK FDI, Pécs, pp. 49–59.
21. BERGHAUER S. 2006B: *A Szalyvai járás gyógyüdülési-rekreációs potenciálja*. In: Aubert A. (szerk.): *Fejlesztés és képzés a turizmusban. II. Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei*. PTE TTK Földrajzi Intézet. pp. 207–212. (CD)
22. BERGHAUER S. 2008A: *Cross border relationship and tourism. Shopping tourism in Beregszász*. In: Soós K.–Orosz I. (szerk.): *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos közleményei*. 2008. VII./2. Ungvár, pp. 214–222.
23. BERGHAUER S. 2008B: *Bevásárlóturizmus Kárpátalján. Закупівельний туризм на Закарпатті*. In: Láczy M. – Balogh Z. (szerk.): *A határon átívelő együttműködés perspektívái – a munkaerőpiac az Európai Unió határán*. Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar. Nyíregyháza, pp. 117–146.
24. BERGHAUER S. 2008C: *Határmentiség és turizmus. Bevásárlóturizmus Beregszászon*. In: Szónoky Ancsin Gabriella (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Nemzetközi Földrajzi Konferencia 2008 március 6., Szeged. pp. 455–463.
25. BERGHAUER S. 2009A: *Turizmus*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. IX. fejezet, pp. 337–353.
26. BERGHAUER S. 2009B: *Kárpátalja turizmusának kialakulása és ukrajnai jelene*. 22 p. http://www.htmtop.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/Berghauer_Sandor.pdf (letöltés ideje 2011)
27. BERGHAUER S. 2009C: *Kereskedelem, külkereskedelem*. In: BARANYI B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 328–332.

28. BERGHAUER S. 2009D: *Прикордонне розташування і туризм. Шоп-туризм на Закарпатті*. In: Географія і туризм: європейський досвід. Матеріали III Міжнародної конференції. Львів. (ukrán nyelven), pp. 14–18.
29. BERGHAUER S. 2010: *Turizmus Kárpátalján*. In: Modern Geográfia, 2010. 2. szám, 23 p. http://www.moderngeografia.hu/tanulmányok/nemzetkozi_turizmus/berghauer_sandor_2010_2.pdf
30. BERGHAUER S. 2011: *A határmentiség és a turizmus sajátos összefüggései Kárpátalja magyarlakta területein*. In: Tér és Társadalom / Space and Society 25. évf., 4. szám, 2011 pp. 148–163.
31. BERGHAUER S. – GYURICZA L. 2010: *The role of the borderland position in the tourism of Transcarpathia*. „Cohesion and Disparities – Regional Management, Peripheral Areas and Sustainable Development in Eastern Europe” – Temesvár, Románia. 2010. május 13–16., 9 p.
32. BERGHAUER S.– GYURICZA L. 2011: *Tourism as a possible land use form in Transcarpathia*. In: I. Dombay – Zs. Magyar-Sáska (Ed): The role of tourism in territorial development. IV. International Conference October 7-8, Gheorgheni, Romania, presa Universitara Clujeana, Babes-Bolyai University Cluj-Napoca, Faculty of Geography, Ghergheni University Extension, pp. 7–17.
33. ВІЛАК, SZ. P. (Билак, С. П.) 1986: *Kárpáton túl ásványvizei*. (Минеральные воды Закарпаття). Вища Школа, Львів. 165 p.
34. ВІРКОВІС В. І. 2009 (Биркович В. І.): *Тенденції та перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі в Закарпатській області*. Стратегічні пріоритети, №2(11), pp. 218–224.
35. BLASOVSKY M. 1939: *Kárpátalja turistakalauzának vázлата*. In: Turisták Lapja, LI. évfolyam, Budapest, pp. 175–185.
36. BODNÁR L. 2000: *A turizmus földrajzi alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 364 p.
37. BODNAR, V. (БОДНАР В.) 1987: *Kárpátalja természeti kincsei*. (Природні багатства Закарпаття). Kárpáti, Uzsgorod
38. BOLYOG B. (2009): *Rokonlátogatás céllal Kárpátaljára érkező magyar állampolgárok utazási szokásainak vizsgálata kérdőíves felmérés alapján*. Szakdolgozat. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszék. Beregszász 52 p.
39. BREZOVICS L. 2009: *Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 75–106.
40. CSAPÓ J. 2009: *Az Európai Unió turizmusának térbeli folyamatai és trendjei*. Pécs, 143 p.

41. CSERNICKÓ I. – SOÓS K. 2002: *Kárpátalja*. In: Szabó A. – Bauer B. – Laki L. – Nemeskerti I. (szerk.): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. pp. 91–136.
42. CHOLNOKY J. 1939: *Az Északkeleti- Felvidék*. In: *Turisták Lapja*, LI. évfolyam 4. szám, pp. 165–174.
43. CSÍKVÁRY A. (SZERK.) 1940: *Ung és Ung vármegye*. Vármegyei Szociográfiák 9–10, Budapest, 238 p.
44. CSITE A. – IVASKIN A. – ORBÁN S. – VARGA S. 1995: *Csencselők és maffiózók Kárpátalján*. Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle 1995/2, Nyíregyháza pp. 252–260.
45. CSERMÁK M. 1906: *Máramarosi útirajzok*. In: *Turisták Lapja*, XVIII. évfolyam, pp. 162–168.
46. CZIRBUSZ G. 1899: *A Keleti vagy Rutén-Kárpátok (I-III.)*. In: *Turisták Lapja*, XI. évfolyam, pp. 13–26.
47. CZIRBUSZ G. 1900: *A Keleti vagy Rutén-Kárpátok (IV-VI.)*. In: *Turisták Lapja*, XII. évfolyam, pp. 109–117.
48. DANCS L. 2003: *Turizmus és üdülési szokások Kárpátalja határ menti településein a harmadik évezred küszöbén*. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Határok és határ mentiség az átalakuló Közép-Európában*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetem. Debrecen. pp. 169–178.
49. DANCS L. 2009: *Ukrajna társadalmi-gazdasági helyzete*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. I. fejezet, pp. 25–65.
50. DEÁK GY. 1898: *Meghívó-féle Máramarosba*. In: *Turista Közlöny*, V. évfolyam, Budapest, pp. 168–170.
51. DESCHMANN A. 1990: *Kárpátalja műemlékei*. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest, 230 p.
52. DONKA A. – GYURICZA L. 2002: *Az Ukrán–Magyar határtérség magyar oldalának területileg differenciált fejlesztési lehetőségei*. Határok és Európai Unió, Szeged. pp. 223–231.
53. ERDEY GY. 1940: *Síkirándulás Volóc környékén*. In: *Turisták Lapja*, LII. évfolyam. Budapest, pp. 47–51.
54. FÁBIÁN S. (SZERK.) 1939: *Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék*. Budapest, 519 p.
55. FEDINEC CS. 2004: *Iratok a kárpátaljai magyarok történelméhez, 1918–1944*. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó. 55 p.

56. FEDORCSENKO, V.K. – GYOROVA, T.A. (ФЕДОРЧЕНКО В. К. –ДЬОРОВА Т. А.) 2002: *История туризма в Україні*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, Вища Школа, Київ 196 p.
57. FODOR GY. 2003: *Kárpátalja demográfiai jellemzése a népszámlálások adatainak tükrében*. In: Társadalomföldrajz-területfejlesztés, I. kötet, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 81–95.
58. FODOR GY. 2004: *Demográfiai változások Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás között*. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 347–354.
59. FODOR GY. 2005: *A beregszászi járás népességföldrajzi adottságai*. In: *Kisközségtől az Eurorégióig* (Prof. Dr. Süli-Zakar István tiszteletére szerzett tanulmányok gyűjteménye), Didakt Kft, Debrecen, pp. 101–111.
60. FODOR GY. 2006: *Kárpátalja iparföldrajzának változásai az ezredforduló óta eltelt időszakban*. In: (Rácz Sz. szerk.): *„Regionális átalakulás a Kárpát-medencében”*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, pp. 110–123.
61. FODOR GY. 2009A: *Humán erőforrások*. In: Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 215–238.
62. FODOR GY. 2009B: *Ipar*. In: Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 303–320.
63. FODOR GY. 2010: *A humán erőforrás-fejlesztés helyzete Kárpátalján interetnikus megközelítésben*. Doktori (PhD-) értekezés. Debreceni Egyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Debrecen, 144 p.
64. GRIBOV, V – NYORBA, V. 2006: *A Színevéri-tó – Kárpátok tengerszeme*. „Krajevici” Kiadó, Ugvár. 24 p.
65. GÖNCZY S. 2009: *Földrajzi viszonyok, domborzat*. In: Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 108–118.
66. GÖNCZY S. – SZILÁGYI ZS. – BERGHAUER S. 2011: *A kárpátaljai falusiturizmus lehetséges irányai*. XIX. Kárpátaljai Nyári Szabadegyetem. Felsőszinevér, 2011 június 28. – július 3. Előadás, (pdf formátum) 43 p.
67. GULYÁS L. 2009: *Kárpátalja 1918 előtt*. In: Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 65–74.
68. GYIBROVA, O. T. 1 (Діброва, О. Т.) 1967: *Закарпатська область*. Ragyanszka Skola, Kijev, 232 p.
69. GYURICZA L. 2000: *A termálvíz hasznosítási lehetőségei Közép és Nyugat-Zalában*. In: Lovász Gy. – Szabó G. (szerk.): *Területfejlesztés – Regionális kutatások*. Tiszteletkötet Tóth József professzor úr 60. születésnapjára, PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs 2000. pp 73–80.

70. GYURICZA L. 2002: *A bevásárlóturizmus tiündöklése és hanyatlása Lentiben*. In: Fülek Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében. Az épített környezetváltozása Gödöllő*, pp. 236–241.
71. GYURICZA L. 2008: *A turizmus nemzetközi földrajza*. Egyetemi tankönyv, Dialóg-Campus, Budapest–Pécs 320 p.
72. GYURICZA L. 2009A: *Ökoturisztikai fejlesztési lehetőségek – az idegenforgalmi világtrendek tükrében – a szlovén–magyar határ két oldalán*. In.: V. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia. 2009. március 26 – 29., Kolozsvár pp. 123–129.
73. GYURICZA L. 2009B: *A drop of Europe: The Murania Tourist Area*. In: *The role of tourism in territorial development. International Conference 2009*. Gheorgheni, Babes-Bolyai University of Cluj Napoca, Faculty of Geography, Gheorgheni University Extension pp. 187–201.
74. GYURICZA L. – BERGHAUER S. 2009: *Probleme der Bewertung der Naturbedingungen im Tourismus*. In: *Acta Beregsasiensis VIII./1*. pp. 213–221.
75. HANUSZ Á. 1996: *A Felső-Tiszavidék idegenforgalmi fejlesztése, különös tekintettel Kárpátaljára*. In: *Határon innen – határon túl. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia kötet Szeged, 1996. szeptember 4-6.*, pp. 275–288.
76. HANUSZ Á. 1997: *Kárpátalja ásvány- és gyógyvizei*. Kárpátaljai Magyar Főiskolai Acta Beregsasiensis. Beregszász, pp. 89–97.
77. HANUSZ Á. 1998: *A beregszászi járás turisztikai vonzerői*. Kárpátaljai Magyar Főiskolai Acta Beregsasiensis. Beregszász, pp. 47–53.
78. HANUSZ Á. 1999: *Kárpátalja idegenforgalma a 19-20. században. Észak- és Keletmagyarországi*. In: (Boros L. szerk.): *Földrajzi Évkönyv 6. sz.* Nyíregyháza, pp. 205–213.
79. HANUSZ Á. 2005: *Adatok és tények Kárpátalja turizmusáról*. In: Kókai S. (szerk.): *Természtudományi közlemények 5.* Nyíregyháza, pp. 125–140.
80. HANUSZ Á. 2008: *Határon átnyúló turisztikai kapcsolatok a Felső-Tisza mentén*. Magyar Földrajzi Konferencia 2008, Debrecen. <http://geography.hu/mfk2008/pdf/HanuszA.pdf> pp. 509–513. (letöltés ideje 2012)
81. HERENCZUK, K. I. (SZERK.) (Геренчук К. І. (ред.)) 1981: *Природа Закарпатської області*. “Вища школа”, Львів. 156 p.
82. HERZANICS V. M. – STROBLYA J. J. (Герзанич В.М. – Штробля Ю.Й.) 2009: *Вплив регіональних факторів на розвиток рекреаційно-туристичної сфери гірських районів закарпаття*. In: www.nbu.gov.ua/portal/natural/NVUU/Ekon/2009_28_1/statti/15.htm (letöltés ideje 2011)
83. *Hoteles és kereskedelmi szálláshelyek 2006 (Готелні та інші місця для короткотермінового проживання)*. Статистичний бюлетень. Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород. 2007. 78 p.

84. HOBLIK-MARKOVICS, N. M. (ГОБЛИК-МАРКОВИЧ Н. М.) 2010: *Активізація маркетингового забезпечення розвитку туристичної сфери регіону*. 7 p. In: http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10gnmts.pdf (letöltés ideje 2011)
85. HORVÁTH ZOLTÁN GY. – KOVÁCS S. 2002: *Kárpátalja kincsei*. Masszi Kiadó és Romantika Kiadó, Budapest, 312 p.
86. HRUSCSEV, D. – JAKOVLEJ, E. – BESZEVSZKAJA, L. – HOMUTNIK, R. – SIMKIV, L. – KIRPACS, J. (ХРУЩЕВ, Д. – ЯКОВЛЕВ, Е. – БОСЕВСКАЯ, Л. – ХОМУТНИК, Р. – ШИМКИВ, Л. – КИРПАЧ, Ю.) 2011: *Соль вопроса: что же будет в Салотвино. Международный туристический оздоровительный центр - или опасная зона „лунного ландшафта”?* Еженедельник 2000 №37 (573) 16 - 22 сентября 2011 г. On-line: www.2000.net.ua/2000/derzhava/problemy/75515 (letöltés ideje 2011)
87. ILNICKI, V. (ІЛЬНИЦЬКИЙ, В.) 2011: *Салотвино пішло під воду*. In: *Вся Закарпатська Правда*, П'ятниця, 18 листопада 2011. www.vsapravda.info/socium/9778-solotvino-pishlo-pid-vodu (letöltés ideje 2011)
88. IZSÁK T. 2007: *Ukrajna természeti földrajza*. Jegyzet. Rákóczi-füzetek XXIX. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. PoliPrint, Ungvár. 216 p.
89. IZSÁK T. 2009A: *Természetvédelmi területek*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 154–158.
90. IZSÁK T. 2009B: *Mezőgazdaság*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 303–320.
91. JACOB, D. – RADVÁNSZKY B. 2008: *A Tisza vízgyűjtőterületének várható klímaváltozása és annak hatása a Tisza vízhozamára – A regionális klímamodell (REMO) és a lefolyási modell (HD) alkalmazásával*. In: *Hidrológiai Közöny* 88. 2008. 3. pp. 33–42.
92. JAKAB L. 2009: *A humán erőforrás minőségét befolyásoló néhány tényező*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 235–239.
93. JAVKIN, V. G. AT ALL. 2006 (ЯВКИН В.Г., РУДЕНКО В.П., КОРОЛЬ О.Д. ТА ІН.): *Проблеми географії та менеджменту туризму*. Чернівці, Рута. 260 p.
94. KALACSOVA, I.V. (КАЛАЧОВА І.В.) 2010: *Лікування, організований відпочинок та туризм в Україні*. Статистичний бюлетень, Київ 100 p.
95. KALACSOVA, I.V. (КАЛАЧОВА І.В.) 2011: *Готелі та інші місця для тимчасового проживання*. Статистичний бюлетень, Київ 208 p.
96. KAMPÓ I. 2010: *Стан та перспективи розвитку сільського туризму на Закарпатті*. In: Soós K.–Orosz I. (szerk.): *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos közleményei*. 2010/1. Ungvár, pp. 241–244.
97. *Kárpátalja 1968* (Statisztikai évkönyv): (Закарпатська область) Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород.

98. *Kárpátalja 1974* (Statisztikai évkönyv): (Закарпатська область) Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород.
99. *Kárpátalja 1990* (Statisztikai évkönyv): (Закарпатська область) Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород.
100. *Kárpátalja 2000*. (Statisztikai évkönyv) (Закарпаття 2000. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2001.
101. *Kárpátalja 2003*. (Statisztikai évkönyv) (Закарпаття 2003. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2004.
102. *Kárpátalja 2004*. (Statisztikai évkönyv) (Закарпаття 2004. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2005.
103. *Kárpátalja 2005*. (Statisztikai évkönyv) (Закарпаття 2005. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2006.
104. *Kárpátalja 2006*. (Statisztikai évkönyv) (Закарпаття 2006. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2007.
105. *Kárpátalja 2007*. Statisztikai évkönyv (*Закарпаття 2007*. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2008.
106. *Kárpátalja 2008*. Statisztikai évkönyv (Закарпаття 2008. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2009.
107. *Kárpátalja 2009*. (Statisztikai évkönyv) (Закарпаття 2009. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2010.
108. Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal (Закарпатська ОДА): *Туристично-рекреаційна сфера*. In: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/267.htm>
109. *Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2005*: (Закарпаття – Санаторії та туризм): Статистичний бірник. Ужгород.
110. *Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2007* (*Закарпаття – Санаторії та туризм*): Статистичний збірник. Ужгород.
111. *Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2008* (*Закарпаття – Санаторії та туризм*): Статистичний збірник. Ужгород.
112. *Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2010* (*Закарпаття – Санаторії та туризм*): Статистичний збірник. Ужгород.
113. *Kárpátalja*. Turisztikai térkép. Закарпатье. Туристическая карта-схема. С. Степчук. «Лира», Ужгород, 2005
114. KISS É. 2009A: *Kárpátalja logisztikai, közlekedési helyzete*. In: BARANYI B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 331–337.
115. KISS É. 2009B: *Az európai integrációs folyamatok új kihívásai*. (XII.1.). In: BARANYI B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 454–457.

116. KOCSIS K. 1999: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet.
117. KOCSIS K. 2001: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest
118. KOCSIS K. – RUDENKO, L. – SCHWEITZER, F. 2008: *Ukraine in Maps*. Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine – Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences. Kyiv – Budapest. 148 p.
119. KOHUT E. 2009: *Természetes növényzet*. In: Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp.140–147.
120. KOHUT E. – IZSÁK T. 2008: *Természeti értékeink*. Kárpátalja védett növényei, gombái, állatai. Poliprint, Beregszász. 102 p.
121. *Konceptió (Концепція) 2009. Збереження і використання історичних замків і замкових комплексів Закарпаття*. Проект 2008/150-733-2. Ужгород 2009. 26 p.
122. KORMÁNY GY. 1996: *Kárpátalja földrajzi vázlata*. Oktatási segédanyag. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Beregszászi Tagozata, Nyíregyháza – Beregszász. 45 p.
123. KORMÁNY GY. 1999: *Kárpátalja ásvány- és gyógyvizei*. In: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 6. Nyíregyháza, pp. 57–75.
124. KOVACS M. J. (КОВАЧ М. Й) 2010: *Rozвиток регіональної логістики як інноваційний чинник у галузі рекреаційно-оздоровчої сфери в Закарпатській області*. In: Науковий вісник. Національний лісотехнічний університет України. Вип. 20.14, pp. 80–86. In: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/20_14/80_Kow.pdf (letöltés ideje 2011)
125. KOVALSZKIJ V. SZ. (КОВАЛЬСЬКИЙ В. С.) 2008: *Законодавство – Туристичні послуги в Україні*. Юрінком Інтер, Київ 320 p.
126. KOVÁCS S. 2000: *Verejtékből fakadó sóvirágok*. Press+Print Kft. Gödöllő, 174 p.
127. KOVÁCS S. 1999: *Kárpátaljai útravaló*. Püski Kiadó, Budapest, 180 p.
128. KOVÁCS S. 2003: *Kárpátalja térképe*. 1:250 000. 2. kiadás Dimap Bt. Budapest
129. KRÁL, J. – SVOBODA, A. 1923: *Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí*. Praga, 116p.
130. LAZARENKO, E. K. (ЛАЗАРЕНКО Е. К.) 1963: *Минерология Закарпаття*. Изд. Львівського Університета 620 p.
131. Lazarenko, E. A. (Лазаренко, Э. А.) 1979: *По вулканическим Карпатам*. Изд. Карпати, Ужгород. 96 p.
132. LEHOCZKY T. 1881–1882: *Bereg vármegye monográfiája*. Pollacsek Könyvnyomda. 864 p.
133. LUKÁCS K. – LUKÁCS J. 1999: *Aknaszlatina – a só, a víz és a levegő kincsestára Aknaszlatina*. In: <http://www.freeweb.hu/saltmining/elozo/04apr.htm> (letöltés ideje 2011)

134. MALJSZKA M. – HUDO V. 2007 (МАЛЬСЬКА М. – ХУДО В.): *Туристичний бізнес: теорія та практика*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, «Центр учбової літератури», Київ 424 p.
135. MALELYEV, E. F. (МАЛЕЕВ Е. Ф.) 1964: *Неогеновый вулканизм Закарпатья*. Изд. Наука, Москва. 249 p.
136. MASZLJAK P. O. (МАСЛЯК П. О.) 2008: *Рекреаційна географія*. Навчальний посібник. Знання, Київ. 344 p.
137. MESCSENKO, V (МЕЩЕНКО В.) 1956: *Минеральные источники Закарпатья* Карпати, Ужгород 76 p.
138. MÉSZÁROS K. 1861: *Ungvár története a legrégebbi időktől máig*. Ungvár, Jäger Károly nyomda, 111 p.
139. MICHALKÓ G. 2001: *A magyarországi bevásárlóturizmus szociálgeográfiai vonatkozásai*. In: Földrajzi Értesítő, L. évf. 1-4 füzet. pp. 255–270.
140. MICHALKÓ G. 2002: *Országkép és kiskereskedelem – A külföldi turisták szabadidős vásárlásai a magyarországi idegenvezetők szemével*. In: Turizmus Bulletin, 2002/3. pp. 22–29.
141. MICHALKÓ G. 2004A: *A bevásárlóturizmus*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 104 p.
142. MICHALKÓ G. 2004B: *A turizmuselmélet alapjai*. Turizmus Akadémia I., Székesfehérvár, 224 p.
143. MICHALKÓ G. 2007A: *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár, 224 p.
144. MICHALKÓ G. 2007B: *Magyarország modern turizmusföldrajza*. Dialóg Campus. Budapest – Pécs, 288 p.
145. MOLNAR, A. SZ. (МОЛНАР О. С.) 2010: *SWOT analíz розвитку туризму та рекреації*. In: http://rest4u.com.ua/userfeedback_50
146. MOLNAR, A. SZ. – MARCSENKO A. I. (МОЛНАР О.С. – МАРЧЕНКО О.І.) 2010: *Оцінка наявного туристично-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон Закарпаття*. In: www.transcarpathiatour.com.ua/publications/statia2_ind.htm (letöltés ideje 2011)
147. MOLNÁR D. I. 2009: *A népesség száma és területi elhelyezkedése napjainkban*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 174–176.
148. MOLNÁR J. 2009: *Éghajlati viszonyok. Vízrajzi adottságok*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 123–140.
149. MOLNÁR J. 2009A: *A természetes szaporodás*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp 176–180.

150. MOLNÁR J. 2009B: *Vándormozgalom*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 180–184.
151. MOLNÁR J. 2009C: *Vallási megoszlás*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 207–209.
152. MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2002: *A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai*. Internetes publikáció In: <http://www.hhrf.org/kmtf/index1.htm> (letöltés ideje 2010)
153. MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003: *Az etnikai térszerkezet változása Kárpátalján a XX. század folyamán*. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.): Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a „Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás-szerkezetében” c. konferencia előadásaiból. – Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest pp. 123–130.
154. MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2004: *Kárpátalja nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálási adatok alapján*. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója pp. 339–346.
155. MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint Kft., Ungvár 118 p.
156. MULJARCSUK, SZ. – SVOROB, G., 2010 (МУЛЯРЧУК, С. – ШВОРОБ Г.): *Основні тенденції державного регулювання туризму в Україні*. <http://conferences.neasmo.org.ua/node/180>
157. NAGY M. 2005: *Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején*. In: Beluszki Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza. Pécs – Budapest, Dialóg Campus Kiadó. pp. 322–395.
158. NÉMETH A. 2002: *Kárpátalja*. Széchenyi Nyomda Kft., Győr, 162 p.
159. NOVÁK L. 1997: *A kobala-polyánai fürdő*. In: Máramaros megye. Honismereti írások a monarchia korából, Budapest – Beregszász, pp 60–62.
160. OROSZ I. 2009A: *Nyelvismeret a régióban*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 367–373.
161. OROSZ I. 2009B: *Oktatás, képzés*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 421–453.
162. PAP, I. I. – PAP, D. I. (ПОП И.И. – ПОП Д.И.) 1971: *В горах и долинах Закарпаття*. Искусство, Москва. 119 p.
163. PAP, SZ. (ПОП С.) 2003: *Природні ресурси Закарпаття*. „Спектраль”, Ужгород. 296 p.
164. PAP, SZ. (ПОП С.) 2009: *Природні ресурси Закарпаття*. Державне видавництво «Карпати», Ужгород. 336 p.

165. PETRANYIVSZKIJ, V. L. – RUTINSZKIJ, M. J. (ПЕТРАНІВСЬКИЙ В. Л. – РУТИНСЬКИЙ М. Й.) 2006: *Turisztiche kraeznavstvo*. Навчальний посібник, Знання. Київ, 343 p.
166. RÁTZ T. 2001: *Zennis és Lomi Lomi avagy új trendek az egészségturizmusban*. Turizmus Bulletin 5:(4) pp. 7–16.
167. RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009: *Kárpátalja idegenforgalmának természeti alapjai*. In: Tóth J. – Aubert A. (szerk.). *A Kárpát-medence és etnikumai*. Tanulmánykötet Pozsár Vilmos tiszteletére. Pécs, pp. 51–65.
168. RADVÁNSZKY F. (SZERK.) 2000: *Kárpátaljai református templomok*. ITP-Press, Ungvár – Beregszász 128 p.
169. RUDENKO, V. P. (szerk.) 2008: *Ukrajna Nemzeti atlasza (Національний атлас України 2008)*: Гол. ред.: Руденко В.П. Видавництво ДНВП „Картографія” 440 p.
170. RUTINSZKIJ M. J. – ZINUKO J. V. (РУТИНСЬКИЙ М. Й. – ЗІНЬКО Ю. В.) 2006: *Sільський туризм*. Навчальний посібник Знання, Київ, 272 p.
171. SZABÓ I. 1937: *Ugocsa megye*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 615 p.
172. SASS E. 2009: *Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött szerepének vizsgálata*. Kézirat 11 p.
173. SASS E. 2008: *A kárpátaljai Bereg-vidék valódi turisztikai attrakcióinak felmérése*. In: www.hah.hu/opendoc.php?fn=Sass_Eniko_prezentacio.doc (letöltés ideje 2010)
174. SANDOR, F. 2010: *Turizmus*. In: *Kárpátalja 1919-2009. Történelem, politika, kultúra*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Argumentum, Budapest pp. 401–404.
175. SIEGMETH K. 1896: *A Hoverla*. In: *Turista Közlöny*, III. évfolyam, Budapest, pp. 123–124.
176. SIEGMETH K. 1901: *Képek a Felső-Tisza vidékéről*. In: *Turisták Lapja*, XIII. évfolyam. Budapest, pp. 150–156.
177. SINÁLY K. 1939: *Jöjjetek Kárpátaljára*. In: *Turisták Lapja*, LI. évfolyam. Budapest, pp. 269–273.
178. SINÁLY K. 1939: *Kárpátalja fatemplomai*. In: *Turisták Lapja*, LI. évfolyam. Budapest, pp. 317–321.
179. SKOLA, I. M. (ШКОЛА І.М (РЕД.)) 2003: *Менеджмент туристичної індустрії*. Навчальний посібник. Чернівці, 662 p.
180. SÓS J. – FARKAS Z. 2004: *Kárpátalja Lemberg és Csernovic – Útikönyv*. Kiadja a JEL- KÉP Bt., Budapest, 200 p.
181. SOLTÉSZ K. 1895: *Máramarosi sóbányák*. In: *Turista Közlöny*, II. évfolyam, Budapest, pp. 20–23.
182. STRÖMPL G. 1936: *A Máramarosi-havasok*. In: *Turisták Lapja*, XLVIII. évfolyam. Budapest, pp. 269–271.

183. SUGÁR I. 1939: *A Pietrosz (2026m) és a Hoverla (2058m)*. In: Turisták Lapja, LI. évfolyam. Budapest, pp. 273–276.
184. SÚJTÓ B. 1941: *Túrák a keleti végeken*. In: Turisták Lapja, LIII. évfolyam. Budapest, pp. 157–165.
185. SZABÓ G. 2005: *A környezetbarát vendégfogadói hálózat kiépítésének lehetőségei a Dél-Dunántúlon*. In.: Majoros P. (szerk.): BGF Tudományos Évkönyv 2005. A prioritások és konvergencia kölcsönhatása a magyar gazdaságban. pp. 149–161.
186. SZABÓ G. 2009: *A falusi turizmus, agroturizmus speciális termékei Magyarországon*. Falusi Turizmus. Tájékoztató 2009/4. sz. pp. 3–4.
187. SZÉKELY A. – KOTOSZ B. 2005: *A határmenti lakosság határképe az EU-csatlakozás előtt*. In: Statisztikai Szemle, 83. évfolyam, 2005. 12. szám
188. SZILÁGYI I. 1876: *Máramaros megye egyetemes leírása*. Budapest, 516 p.
189. SZILÁGYI Z. – SASS E. – GÖNCZY S. 2006: *Kárpátalja, mint turisztikai desztináció – Magyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat*. A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. Kiadja: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006. szeptember 6–7. CD-Rom, 18 p.
190. SZOCSKA, K. (СОЧКА К.) 2007: *Звіт з базового дослідження стратегічного пріоритету Закарпатської області "Розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери"*. Проект з регіонального врядування та розвитку – Україна. Проект № Z020640. Замовлення № 7037154. Ужгород, 30 p. In: http://www.rgd.org.ua/resources/additional_res/Expanding_tourism_in_Zakarpattya_2007_UKR.pdf (letöltés ideje 2010)
191. SZOKOL, T. G. (СОКОЛ Т. Г.) 2006: *Основи туристичної діяльності*. Підручник. Грамота. Київ, 324 p.
192. SZOLOVJOV, D. I. (Д. І. СОЛОВЙОВ) 2010: *Аналіз тенденцій розвитку туристичної сфери України та науково-методичні напрями вдосконалення її державного регулювання*. In: Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу № 1(9)2010. pp 70–74
193. SZÖLLÖSSY J. 1939: *A Borszovai-havasokban*. In: Turisták Lapja, LI. évfolyam. Budapest, pp. 265–269.
194. SZTERCSUK, SZ. (СТЕПЧУК, С.) 2003: *Закарпаття. (Кárpátalja)*. Ужгород, Поліграфцентр „Ліра”, 120 p.
195. SZTOJKA, SZ. M. (СТОЙКО С. М.) 1977: *Карпатам зеленіти вічно*. Карпати, Ужгород. 173 p.
196. SZVITLIK, J. (СВІТЛИК Я.) 2010: *Мільон туристів*. In: Старий Замок. № 2 (966) 01. 21–27.
197. *Ukrajna Nemzeti atlasza 2008 (Національний атлас України 2008)*: Гол. редактор Руденко В.П.. Видавництво ДНВП „Картографія” 440 p.

198. *Ukrajna*. Turisztikai térkép 2002 (*Україна. Туристична карта 2002*). Mészáros 1: 1250000. ДНВП «Картографія»
199. The Economic Impact of Travel & Tourism – Ukraine 2009. 20 p. http://www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/ukraine.pdf (letöltés ideje 2010)
200. TÁRPAI J. – DANCS K. 2008: *Turisztikai együttműködés a magyar–ukrán határ mentén*. In: Baranyi Béla (szerk.): Magyar–ukrán határregió. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztály. pp.145–165.
201. ТОВÓДЬ J. 1861: *Munkács múltja és jelene a magyar történelemben*. Pest, 114 p.
202. ТРОЯН, М. В. (ТРОЯН М. В.) 1982: *Мукачевський замок: историко-краєведческий очерк*. Карпати, Ужгород. 56 p.
203. *Turizmus Kárpátalján (Туризм у Закарпатській області)*. Статистичний бюлетень. Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород. 2002. 52 p.
204. TURISZTIKAI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 2005 (KSH), Budapest. 78 p.
205. TURISZTIKAI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 2006 (KSH), Budapest. 81 p.
206. TURISZTIKAI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 2007 (KSH), Budapest. 110 p.
207. *Turizmus Ukrajnában 2007: (Туризм в Україні 2007)* Статистичний збірник. Державний комітет статистики України, Київ. 192 p.
208. VAVILIN A. 2005: *Закарпатська область*. 1:700 000 méretarányú Térkép-gyűjtemény. Bereg-Press Bt. 2005.
209. VERZSVITSZKA, O. P. ET AL. (ВЕРЖБИЦЬКА О. П.) 1969: *Історія міст і сіл УРСР*. Закарпатська область. Київ. 780 p.
210. VESZILYEVSZKI, G. A. (ВАСИЛЕВСЬКИЙ Г.А.) 1973: *Водні багатства Карпат*. Карпати, Ужгород. 64 p.
211. ZASZTAVESKA, O. V., ZASZTAVECKIJ, B. I., GYITCSUK, I. L., TKACS, D. V. (ЗАСТАВЕЦЬКА, О. В., ЗАСТАВЕЦЬКИЙ, Б. І., ДІТЧУК, І. Л., ТКАЧ, Д. В.), 1996: *Географія Закарпатської області*. Ternopil. 94 p.
212. ZSELICZKY I. 2009: *Állatvilág*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp.147–151.
213. whc.unesco.org (Az UNWTO hivatalos honlapja) teljes elérhetőség – <http://whc.unesco.org/en/list/1133/documents/> (letöltés ideje 2010)
214. www.24tv.ua (Televíziós/internetes hírportál) teljes elérhetőség – http://24tv.ua/news/newsVideo.do?meshkantsiv_solotvino_gotuyut_do_pereselelnya&objectId=101208 (letöltés ideje 2011)
http://24tv.ua/news/newsVideo.do?tehnogennyi_katastrofi_v_solotvino_ne_dopustyat&objectId=70191 (letöltés ideje 2011)
215. www.alergo.zaua.com/page.php?pg=2 (A Kárpátaljai Allergológiai Kórház honlapja – letöltés ideje 2011)

216. www.aub.org.ua (Ukrajna Bankszövetségének honlapja – letöltés ideje 2011)
217. www.carpathia.gov.ua (Kárpátalja Állami Adminisztrációjának honlapja – letöltés ideje 2011)
218. www.compas.ucoz.com (Ukrán geográfusok honlapja – letöltés ideje 2011)
219. www.itthon.hu (A Magyar Turizmus Zrt. honlapja – letöltés ideje 2010)
220. www.liveinternet.ru/users/2673728/page1.shtml (Letöltés ideje 2011)
221. www.podrobnosti.ua (televíziós/internetes hírportál) teljes elérhetőség –
www.podrobnosti.ua/podrobnosti/2010/05/29/689572.html (letöltés ideje 2011)
www.podrobnosti.ua/video/society/2010/12/02/735663.html (letöltés ideje 2011)
www.podrobnosti.ua/podrobnosti/2011/11/19/804807.html (letöltés ideje: 2011)
222. www.novy.tv (televíziós/internetes hírportál) teljes elérhetőség –
<http://novy.tv/ru/reporter/ukraine/2011/01/28/16/43.html> (letöltés ideje 2011)
<http://novy.tv/ru/reporter/ukraine/2009/02/26/18/59.html> (letöltés ideje 2011)
223. www.sekorsky.ru/page/salt_mines (letöltés ideje 2011)
224. www.speleoterapia.org (Az Ukrán Allergológiai Kórház honlapja – letöltés ideje 2011)
225. www.stat.uz.ua (Kárpátalja Központ Statisztikai Hivatalának honlapja – letöltés ideje 2011)
226. www.stat.lviv.ua (Lemberg megye Központ Statisztikai Hivatalának honlapja – letöltés ideje 2011)
227. www.ukrstat.gov.ua (Ukrajna Központ Statisztikai Hivatalának honlapja – letöltés ideje 2011)
228. www.tourism.gov.ua (Az Idegenforgalmi és Üdülési Központ Hivatal honlapja – letöltés ideje 2011)
229. www.transcarpathiatour.com.ua (Az állami adminisztráció idegenforgalmat népszerűsítő honlapja – letöltés ideje 2011)
230. www.zakarpatty.net.ua (On-line hetilap) teljes elérhetőség –
www.zakarpatty.net.ua/Blogs/88069-Beztsinna-sil-Solotvyna-abo-KHto-zatsikavleniy-pozbavyty-solotvyntsiv-batkivshchyny (letöltés ideje 2011)
www.zakarpatty.net.ua/News/87337-Sil-pytannia-shcho-zh-bude-v-Solotvyni (letöltés ideje 2011)
231. www.zakarpattyatourism.info (Kárpátaljai Turisztikai Információs Portál – letöltés ideje 2011)
232. www.vspravda.info (internetes hírportál) teljes elérhetőség –
www.vspravda.info/socium/9220-zakarpatske-solotvino-nabulo-statusu-lpotencijno-nebezpechnoi-teritorii (letöltés ideje 2011)
233. www.wikimapia.org (On-line térkép és műholdfelvétel – letöltés ideje 2011)

Törvények, rendeletek, határozatok:

1. „A falusi zöld turizmusról”. Törvénytervezet 2004. „Про сільський зелений туризм” http://tourlib.net/zakon/pro_siltur.htm (letöltés ideje 2011)
2. „A turizmusról” 15.09.1995 № 324/95-BP; 18.11.2003 № 1282-IV (Törvény). „Про туризм” http://tourlib.net/zakon/pro_turyzm.htm (letöltés ideje 2011)
3. „A vaucher kiállítására és alkalmazására vonatkozó előírások” (N 05/936 12.05.94) „Положення про туристичний ваучер” <http://uazakon.com/document/tpart04/isx04803.htm> (letöltés ideje 2011)
4. „Az üdülőhelyről” (2000, N 50, 435; 2006, N 22, 184) (Törvény). „Про курорти” http://tourlib.net/zakon/pro_kurorty.htm (letöltés ideje 2011)
5. KORMÁNYRENDELET № 1025, 2011. 09. 29. „Деякі питання будівництва підземних відділень алергологічних лікарень на території Солотвинського родовища кам'яної солі Закарпатської області”. Internetes elérhetőség: www.umj.com.ua/article/18902/postanova-kmu-vid-28-09-2011-r-1025 (letöltés ideje 2011)
6. Kárpátaljai Megyei Tanács 2008. március 10. 06-1/584. sz. határozata. „Інформація про стан виконання плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006–2010 роки”
7. „Ukrajna ifjúságának és diákjainak turisztikai utakon való részvételére vonatkozó szabályozások” (1999.04.20. №320/3613) (Kormányrendelet). „Про затвердження правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України” <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0320-99> (letöltés ideje 2012)

Adatközlők, egyéb források:

1. OGIJEVICS, LARISZA – Beregszászi Erdőgazdaság Beregújfalui Vadgazdasága, állatorvos, 2011
2. SZEDLÁK GYULA – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Aknaszlazinai Alapszevezet, elnöke. Egykori bányagép-karbantartó brigadéros, 2011
3. TAKÁCS FERENC – Bányamúzeum, gondnok. Egykori bányagépkezelő brigadéros, 2011
4. Az aknaszlazinai 8-as bánya könyvelőségének adatai, 2010

Ábrák jegyzéke

<i>Az ábra címe</i>	<i>Oldal</i>
1. ábra. Az Ukrajnából ki- és beutazók száma	23
2. ábra. A GDP közvetlenül turizmusból származó bevétele (milliárd hrvnyya)	23
3. ábra. A turizmusban dolgozó személyek száma 2005-2009 között (ezer fő)	24
4. ábra. Kiemelt jelentőségű turisztikai régiók Ukrajnában	34
5. ábra. Kárpátalja domborzata	41
6. ábra. Kárpátalja éghajlata	44
7. ábra. A Fekete- és a Fehér-Tisza összefolyása Rahónál	47
8. ábra. Kárpátalja ásványvízforrásai	50
9. ábra. A Latorca árterében lévő szemét a Munkácsi várral a háttérben	55
10. ábra. Nemzeti parkok és természetvédelmi területek Kárpátalján	56
11. ábra. Az Északkeleti-Felvidék vármegyéi (19. század)	60
12. ábra. Kárpátalja közigazgatási egységei	70
13. ábra. Kárpátalja gazdaságának szerkezeti változása a foglalkoztatottak száma alapján (1990–2009)	73
14. ábra. Kárpátalja nyelvterületi térképe	82
15. ábra. Építkezés a nevickei vár mellett, az egykori ifjúsági szállás helyén	88
16. ábra. A nagyszőlősi Perényi-kastély	89
17. ábra. A körösmezői Sztrukivszka-fatemplom a Fekete-Tisza völgyében	91
18. ábra. Turistaforgalom Kárpátalján (ezer fő)	96
19. ábra. Az utazási irodák, utazásszervezők szolgáltatásait igénybe vevő kiutazó ukrán állampolgárok utazási cél szerinti megoszlása (1999; 2010)	100
20. ábra. A turisták számának változása Kárpátalján 2005–2010 között (A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)	101
21. ábra. A kereskedelmi szálláshelyek forgalma Kárpátalján (2000–2010) (A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)	104
22. ábra. Az egészségturisztikai létesítmények területi megoszlása és a járások részesedése a vendégéjszakák számából (2010)	109
23. ábra. Kárpátalja gyógy- és rekreációs övezetei	111
24. ábra. A Szolyvai járás egészségturizmusának fontosabb létesítményei	112
25. ábra. A Munkácsi járás egészségturizmusának fontosabb létesítményei	113
26. ábra. A termelés és az alkalmazottak számának csökkenése az aknaszlatinai bányában (2000–2008)	115
27. ábra. Aknaszlatina műholdképe	116
28. ábra. A 7-es (Lajos-) bánya helyén kialakult és növekvő kráter (1,2 millió m ³) és a háttérben lévő 9-es bányához tartozó épületek	119
29. ábra. A járásokban található falusi vendégházak száma internetes becslés alapján	124

30. ábra. Épülő vendégház a Tatár-hágónál	127
31. ábra. Kárpátalja kiemelt turisztikai területei	130
32. ábra. Kárpátalja turisztikai mikrorégiói	133
33. ábra. A Magyarországra látogató ukrán állampolgárok és az Ukrajnába érkező magyar állampolgárok száma (ezer fő).	140
34. ábra. A Magyarországról érkező személyek legfontosabb utazási céljai – kérdőíves felmérés alapján	143
35. ábra. A Kárpátalja határ menti településeire érkező személyek utazási cél és megtett távolság szerinti megoszlása	144
36. ábra. A Kárpátaljára rokon, barát, ismerős meglátogatása céljával utazó magyar állampolgárok érkezésének gyakorisága	147
37. ábra. Kárpátalja határ menti területén élő felnőtt lakosok utazásainak gyakorisága	151
38. ábra. A határ menti lakosság utazásainak szervezője	153

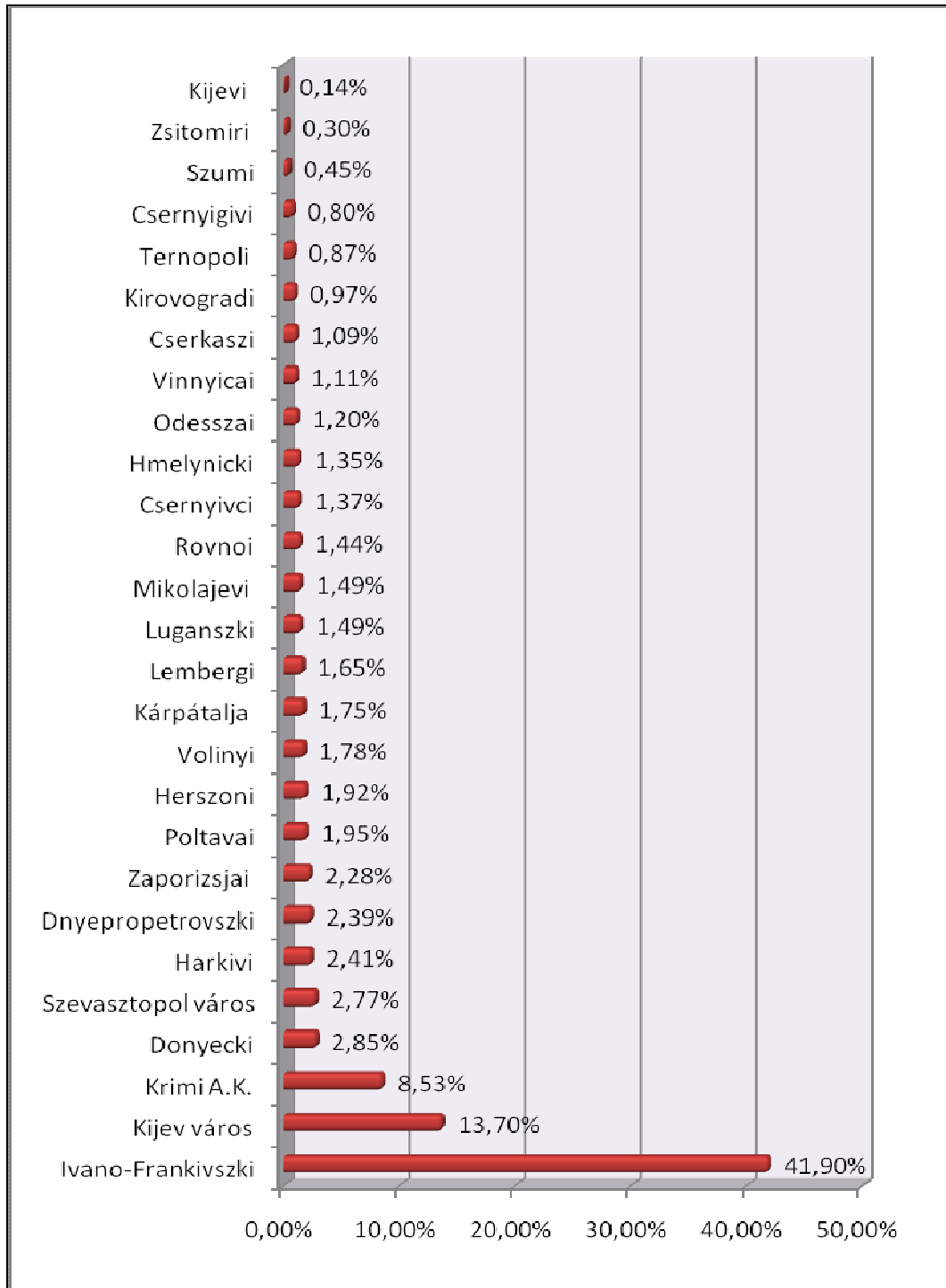
Táblázatok jegyzéke

<i>A táblázat címe</i>	<i>Oldal</i>
1. táblázat. A ki- és beutazók száma országok szerinti bontásban (2009–2010)	26
2. táblázat. A turisztikai szolgáltatók forgalma Ukrajnában (2000–2009)	28
3. táblázat. A turisztikai vállalkozások tevékenysége Ukrajnában	31
4. táblázat. A Kárpáti turisztikai régió intézményellátottsága (2006)	37
5. táblázat. Kárpátalja ásványvizeinek osztályozása kémiai összetételük alapján	49
6. táblázat. Az UNESCO természeti örökség részét képező Északkeleti-Kárpátokban lévő területek	57
7. táblázat. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1880-ban és 1941-ben	65
8. táblázat. Üdülők és gyógyüdülők Kárpátalján a szovjet időkben (1950–1988)	68
9. táblázat. A komfort-fokozat fontosabb mutatói Kárpátalja lakásállományában (%)	72
10. táblázat. Kárpátalja részesedése Ukrajna gazdaságából (%)	74
11. táblázat. Kárpátalja népességének fontosabb mutatói	79
12. táblázat. Kárpátalja turisztikai létesítményeinek száma és az általuk nyújtott szolgáltatások összértéke (2004–2009)	97
13. táblázat. A turisztikai vállalkozások tevékenysége Kárpátalján (1999–2010)	99
14. táblázat. A Kárpátaljára érkező külföldi turisták országok szerinti megoszlása. (A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)	102
15. táblázat. Kárpátalja kereskedelmi szálláshelyeinek száma és kapacitása (2000–2010). (A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)	103
16. táblázat. Egészségturisztikai intézmények Kárpátalján (1990–2010)	107
17. táblázat. Kárpátalja fontosabb sípályái	126
18. táblázat. Az Ukrajnába látogató magyar állampolgárok és a Magyarországra látogató ukrán állampolgárok kiadásai utazási cél szerint (millió forint).	142
19. táblázat. Milyen gyakran utazik Kárpátaljára?	144
20. táblázat. A bevásárlóturisták által leggyakrabban vásárolt termékek	145
21. táblázat. Mennyire ismeri Kárpátalja turisztikai látnivalóit?	148
22. táblázat. A felmérésben szereplő települések fontosabb adatai	150
23. táblázat. A magyar–ukrán határ mentén élő kárpátaljai lakosok utazásainak céljai	152
24. táblázat. Az utazásoktól való távolmaradás oka	154
25. táblázat. Kárpátalja turizmusának tematikus SWOT-analízise	158

Mellékletek jegyzéke

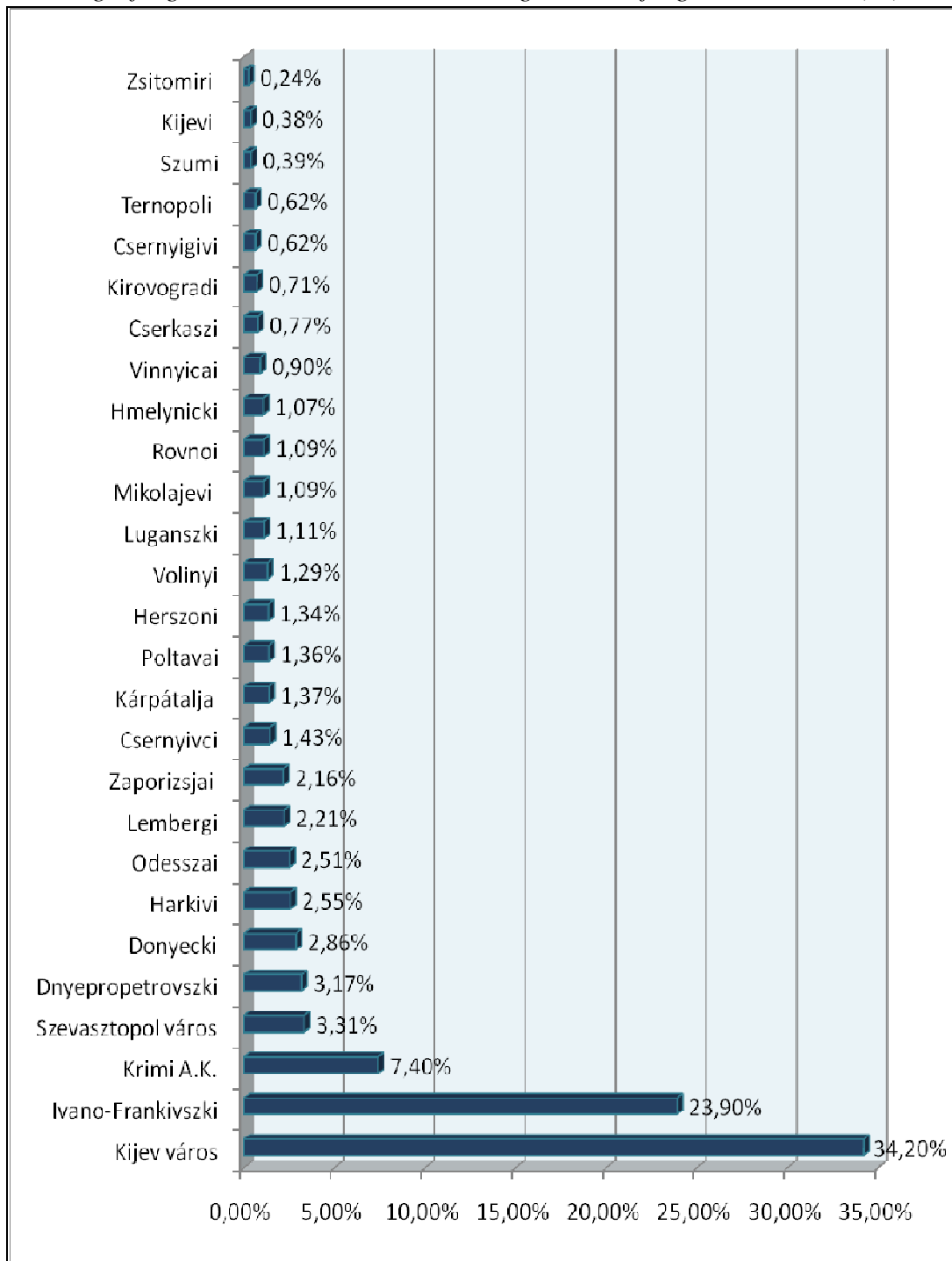
<i>A melléklet címe</i>	<i>Oldal</i>
1. melléklet. Ukrajna megyéinek, illetve megyei jogú városainak részesedése az idegenforgalmi vállalkozások által lebonyolított belföldi turistaforgalomból, 2007 (%)	195
2. melléklet. Ukrajna megyéinek, illetve megyei jogú városainak részesedése az idegenforgalmi vállalkozások által kiszolgált turistaforgalomból, 2007 (%)	196
3. melléklet. Ukrajna megyéinek, illetve megyei jogú városainak részesedése az idegenforgalmi vállalkozások által kiszolgált külföldi turistaforgalomból, 2007 (%)	197
4. melléklet. Turizmus Ukrajnában	198
5. melléklet. Egészségturizmus Ukrajnában	199
6. melléklet. A Talabor szurdokvölgye	200
7. melléklet. Kárpátalja szanatóriumai	201
8. melléklet. Állami jelentőségű természetvédelmi területek Kárpátalján	202
9. melléklet. Területi változások a második világháború után	203
10. melléklet. Kárpátalja határátkelőhelyei	204
11. melléklet. A megye mezőgazdasági földterületeinek hasznosítása (2009)	204
12. melléklet. A nemzetiségi összetétel változásai Kárpátalján (1946–2001)	205
13. melléklet. A beregszentmiklósi várkastély romos épülete	205
14. melléklet. A nevickei lovagvár	206
15. melléklet. A beregvári Schönborn-kastély	207
16. melléklet. A huszti református erődtemplom	208
17. melléklet. Az uzsoki ruszin fatemplom	209
18. melléklet. A külföldre utazó kárpátaljai turisták legfontosabb uticéljai (2010). (A turisztikai irodák és utazásszervezők forgalma alapján)	209
19. melléklet. Helyhiány a 8-as bányában (2010)	210
20. melléklet. Az aknaszlatinai Kunigunda-tó	210
21. melléklet. A 8-as bánya beomlott bejárata	211
22. melléklet. A Szinevéri-tó	211
23. melléklet. A kutatáshoz összeállított kérdőív minta – Bevásárlóturizmus	212

1. melléklet. Ukrajna megyéinek, illetve megyei jogú városainak részesedése az idegenforgalmi vállalkozások által lebonyolított belföldi turistaforgalomból, 2007 (%)

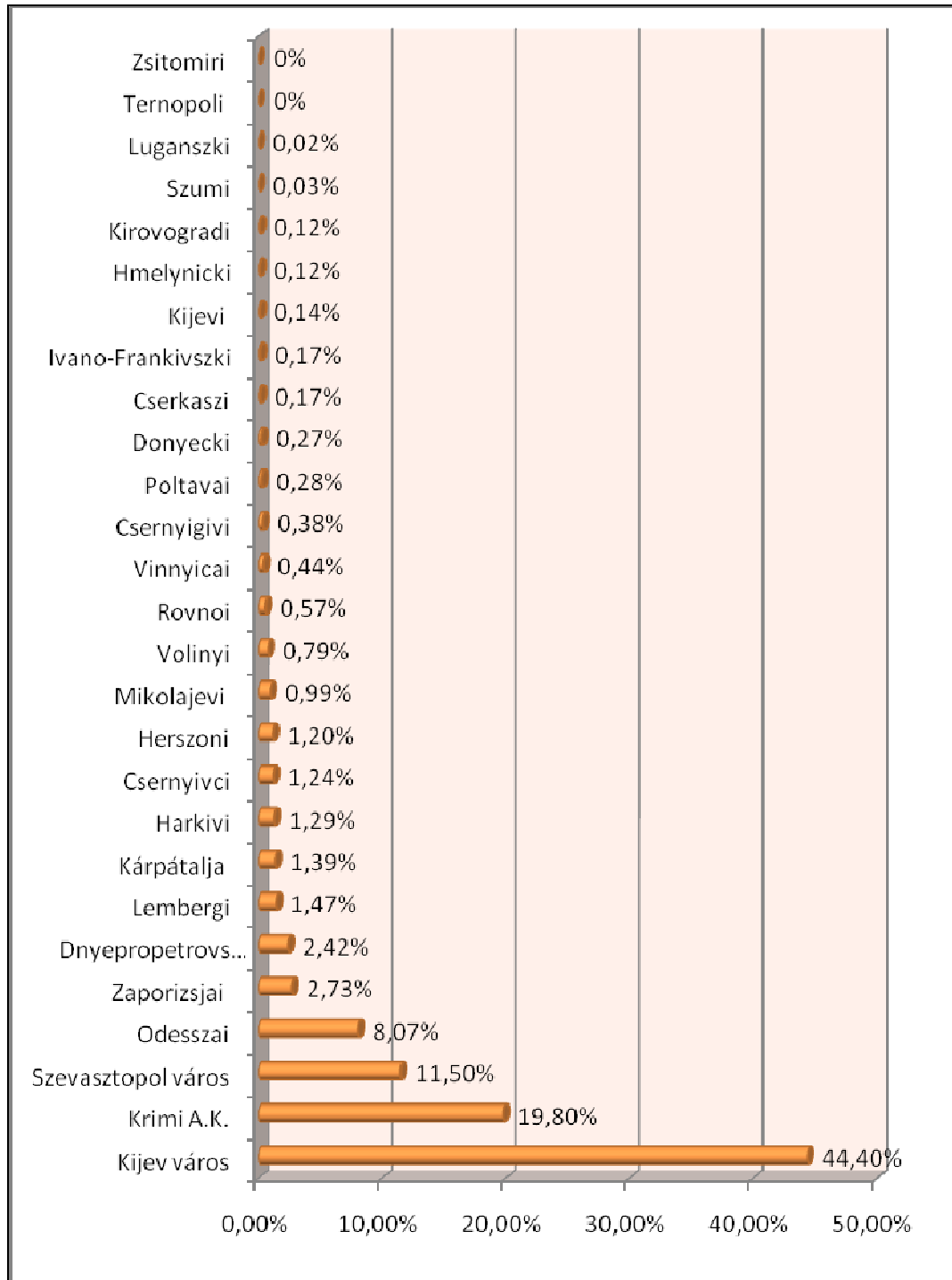
Forrás: www.ukrstat.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

2. melléklet. Ukrajna megyéinek, illetve megyei jogú városainak részesedése az idegenforgalmi vállalkozások által kiszolgált turistaforgalomból, 2007 (%)

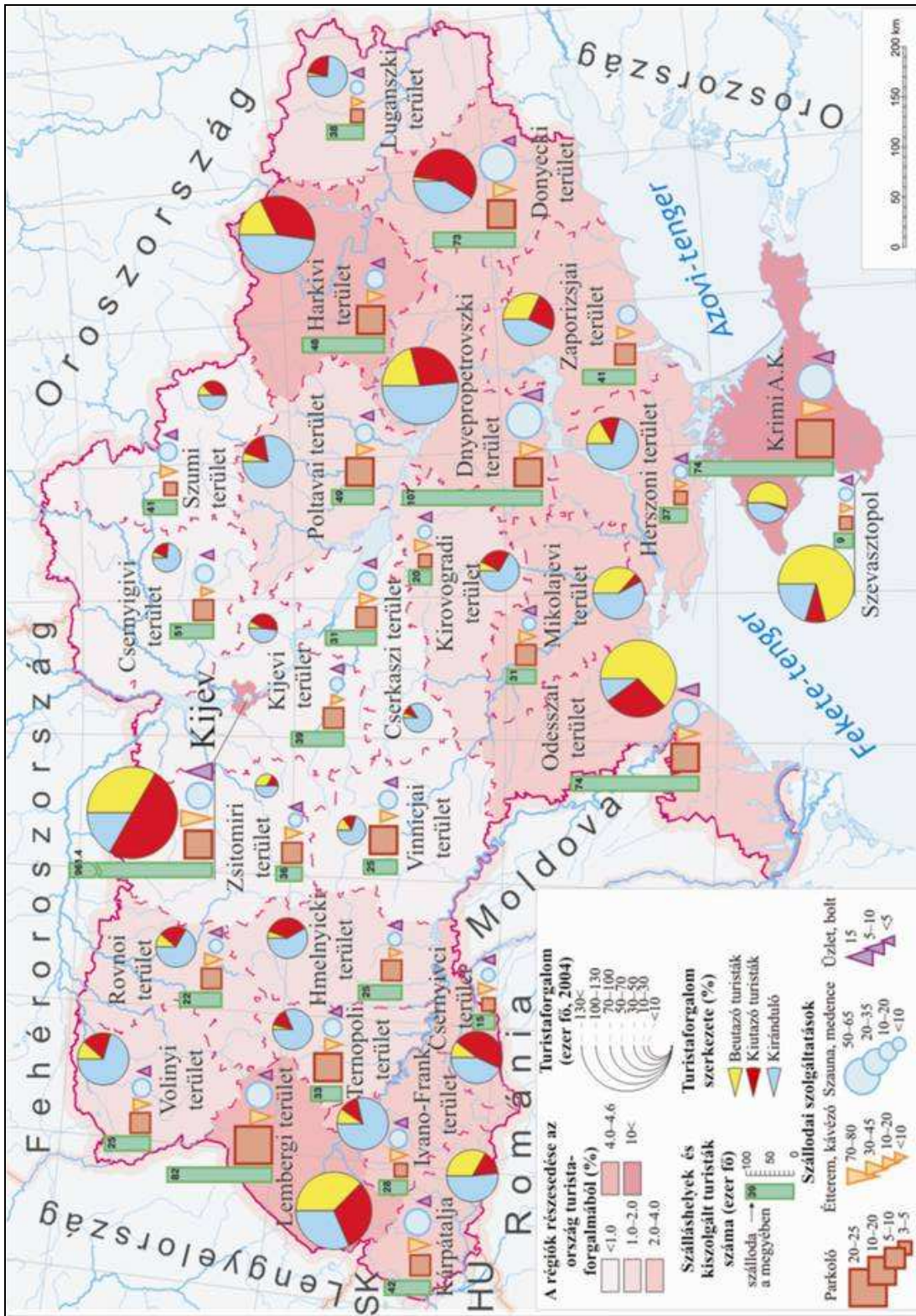
Forrás: www.ukrstat.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

3. melléklet. Ukrajna megyéinek, illetve megyei jogú városainak részesedése az idegenforgalmi vállalkozások által kiszolgált külföldi turistaforgalomból, 2007 (%)

Forrás: www.ukrstat.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

4. melléklet. Turizmus Ukrajnában

Forrás: Kocsis K. et al. 2008. Fordította: Berghauer S. és Fodor Gy. 2011.

5. melléklet. Egészségturizmus Ukrajnában

Forrás: Kocsis K. et al. 2008. Fordította: Berghauer S. és Fodor Gy. 2011.

6. melléklet. A Talabor szurdokvölgye

Fotó: Berghauer S., 2009.

7. melléklet. Kárpátalja szanatóriumai

<i>Szanatórium neve</i>	<i>Település</i>	<i>Fekvőhelyek száma</i>	<i>Szobák száma</i>	<i>Egyágyas szobák száma</i>
<i>Szolyvai rekreációs-gyógy övezet</i>				
Csoven	Kerecke (Kerecki)	210	-	-
Poljana	Polena	329	195	56
Szonyacsne Zakarpattya	Polena	502	278	54
Kvitka Polonini	Galambos (Holubine)	110	55	0
Kristaleve Dzserelo	Királyfiszállás (Szolocsin)	160	93	10
<i>Munkácsi rekreációs-gyógy övezet</i>				
Kárpáti	Beregvár (Karpáti)	486	286	86
Perlina Karpat	Beregvár (Karpáti)	403	206	3
Szinyák	Kékesfüred (Szinyák)	338	186	34
Szolene Mlaki	Erdőpatak (Liszárnyá)	50	24	3
<i>Ökörmezői-Volóci rekreációs-gyógy övezet</i>				
Verhovina	Vízköz (Szojmi)	120	56	0
<i>Técsői rekreációs-gyógyövezet</i>				
Mineral	Alsóapsa (Gyibrova)	Jelenleg tatarozás alatt		
<i>Rahói rekreációs-gyógy övezet</i>				
Hirszka Tisza	Tiszaborkút (Kvaszi)	Jelenleg tatarozás alatt		
<i>Husztí-Nagyszőlősi rekreációs-gyógy övezet</i>				
Teplica	Nagyszőlős (Vinogragyiv)	131	77	0
Saján	Saján	198	98	0
Bajlava	Husztófalva (Danilovo)	60	25	0
<i>Bergszászi rekreációs-gyógy övezet</i>				
Kaszony	Mezőkaszony (Koszony)	Jelenleg tatarozás alatt		
<i>Ungvári rekreációs-gyógy övezet</i>				
Derenyivszka Kupilj	Onokóc (Onokivci)	Jelenleg tatarozás alatt		
Maljatka	Onokóc (Onokivci)	Jelenleg tatarozás alatt		

Forrás: Berghauer S. 2009.

8. melléklet. Állami jelentőségű természetvédelmi területek Kárpátalján

	Megnevezés	Típus	Terület (ha)	Hol található (járás)
Állami jelentőségű rezervátumok				
1	<i>Apsineci</i>	hidrológiai	105	Rahói
2	<i>Bradulszki</i>	tájvédelmi	1026	Técsői
3	<i>Nagy Javorovec és Obnoha</i>	botanikai	35	Ökörmezői
4	<i>Nagydobronyi</i>	zoológiai	1736	Ungvári
5	<i>Hladinszkij</i>	botanikai	130	Técsői
6	<i>Gluhánya (Negróci mocsár)</i>	hidrológiai- botanikai	23	Ökörmezői
7	<i>Holyatin</i>	erdei	42	Ökörmezői
8	<i>Gorgánok és Tavpisirka</i>	botanikai	248	Técsői
9	<i>Gyibrova</i>	erdei	712	Rahói
10	<i>Zatyinka és Tereszjanka</i>	botanikai	13	Rahói
11	<i>Elvarázsolt-völgy</i>	geológiai	150	Ilosvai
12	<i>Kamjanka</i>	erdei	328	Ökörmezői
13	<i>Kedrinszki</i>	botanikai	166	Técsői
14	<i>Kernicsnij</i>	botanikai	107	Técsői
15	<i>Ricsanszki</i>	zoológiai	2408	Ilosvai
16	<i>Roszis</i>	erdei	461	Volóci
17	<i>Sólyom-sziklák</i>	ornitológiai	606	Perecsenyi
18	<i>Turja-Poljana</i>	zoológiai	2163	Perecsenyi
19	<i>Sztranzul és Zádnya</i>	botanikai	510	Técsői
20	<i>Fekete-hegy</i>	botanikai	747	Nagyszőlősi
21	<i>Gyulai-hegy</i>	botanikai	176	Nagyszőlősi
Állami jelentőségű természeti emlékek				
1	<i>Atak</i>	botanikai	52	Beregszászi
2	<i>Magas-kő</i>	komplex	22	Volóci
3	<i>Dovhij</i>	botanikai	25	Rahói
4	<i>Meleg-gödör</i>	botanikai	93	Ungvári

5	<i>Fekete-mocsár</i>	hidrológiai	15	Ilosvai
6	<i>Javornik</i>	botanikai	100	Nagybereznai
Tájvédelmi körzetek				
1	<i>Beregszászi-dombvidék</i>	botanikai	33,3	Beregszászi
2	<i>Borzsa</i>	botanikai	150	Nagyszőlősi
3	<i>Bégányi-hegy</i>	botanikai	5	Beregszászi
4	<i>Derenyiv</i>	erdei	300	Munkácsi
5	<i>Dubrovi</i>	botanikai	10	Técsői
6	<i>Mocsár</i>	botanikai	8	Técsői
7	<i>Osza</i>	erdei	1225	Volóci
8	<i>Roztoka</i>	erdei	430	Perecsenyi
Állami jelentőségű botanikus kert				
1	<i>Az Ungvári Nemzeti Egyetem botanikus kertje</i>	botanikai	4,5	Ungvár város
Állami jelentőségű kultúrparkok				
1	<i>A „Kárpáti” gyógyüdülő parkja</i>	botanikai	38	Munkácsi
2	<i>„Csertyizs” park</i>	botanikai	6	Ungvári

Forrás: Izsák T. 2009.

9. melléklet. Területi változások a második világháború után

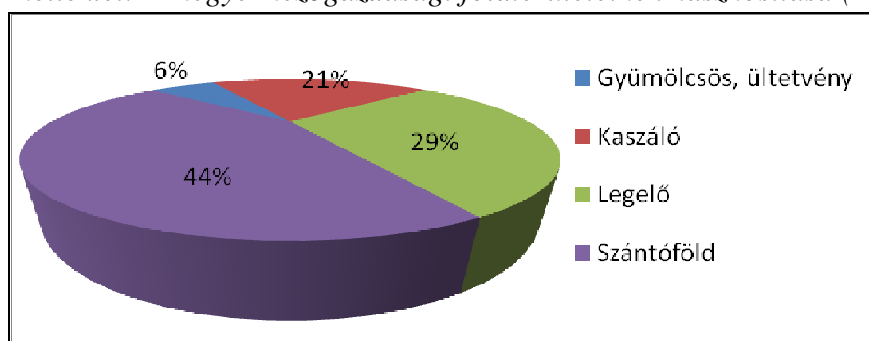
Forrás: Deschmann A. 1990.

10. melléklet. Kárpátalja határátkelőhelyei

Határátkelőhely	Járás	Forgalom jellege	Jogállás	Szomszédos ország
1. Csap	Ungvári	közúti, vasúti	nemzetközi	Magyarország
2. Ungvár	Ungvári	közúti	nemzetközi	Szlovákia
3. Ungvár (reptér)	Ungvári	légi	nemzetközi	
4. Sztazs (Csap)	Ungvári	vasúti	nemzetközi	Szlovákia
5. Palló	Ungvári	vasúti	nemzetközi	Szlovákia
6. Szalóka	Ungvári	vasúti	nemzetközi	Magyarország
7. Szelmenc	Ungvári	gyalogos	nemzetközi	Szlovákia
8. Harangláb	Beregszászi	közúti	kishatár-átkelőhely	Magyarország
9. Mezőkaszony	Beregszászi	közúti	nemzetközi	Magyarország
10. Asztély	Beregszászi	közúti	nemzetközi	Magyarország
11. Tiszaújlak	Nagyszőlősi	közúti	nemzetközi	Magyarország
12. Nevetlenfalu	Nagyszőlősi	közúti, vasúti	nemzetközi	Románia
13. Kistarna	Nagyszőlősi	gyalogos	kishatár-átkelőhely	Románia
14. Taracköz	Técsői	vasúti, gyalogos	kishatár-átkelőhely	Románia
15. Aknaszlatina	Técsői	közúti	nemzetközi	Románia
16. Terebesfejérpatak	Rahói	vasúti	nemzetközi	Románia
17. Kisberezna	Nagybereznai	közúti	nemzetközi	Szlovákia

Forrás: Kovács S. 2003; Kiss É. 2009b; Szerkesztette: Berghauer S.

11. melléklet. A megye mezőgazdasági földterületeinek hasznosítása (2009)

Forrás: Kárpátalja 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

12. melléklet. A nemzetiségi összetétel változásai Kárpátalján (1946-2001)

Év	Ukrán	Magyar	Zsidó	Orosz	Román	Német	Cseh és	Cigány	Egyéb
	%	%	%	%	%	%	szlovák	%	%
							%		
1946	82,3	8,7	3,1	2,5	1,6	1,4	0,2	0,1	0,1
1959	75,2	15,6	1,1	3,4	2	1,3	0,2	0,5	0,7
1970	76,8	14,2	0,5	5,1	2,2	0,2	0,2	0,6	0,2
1979	76,6	13,8	0,3	5,6	2,1	0,3	0,4	0,6	0,3
1989	78,4	12,5	0,2	4	2,4	0,3	0,6	1	0,6
2001	80,5	12,1	0,1	2,5	2,6	0,2	0,2	1,1	0,7

Forrás: Szabó L. 1993.; Molnár J–Molnár D. I. 2005; Szerkesztette: Fodor Gy 2010.

13. melléklet. A beregszentmiklósi várkastély romos épülete

Forrás: Befektetési katalógus 2008-2009.

14. melléklet. A nevickei lovagvár

Fotó: Kőnig É. 2008.

15. melléklet. A beregvári Schönborn-kastély

Fotó: Berghauer S. 2008

16. melléklet. A huszti református erődtemplom

Fotó: Molnár D. I. 2007

17. melléklet. Az uzsoki ruszin fatemplom

Forrás: www.liveinternet.ru/users/2673728/page1.shtml

18. melléklet. A külföldre utazó kárpátaljai turisták legfontosabb uticéljai (2010)
(A turisztikai irodák és utazásszervezők forgalma alapján)

	Kiutazó turisták száma (fő)	Részesedés a forgalomból	Változás 2008-hoz képest	Változás 2009-hez képest
Törökország	2508	22%	-32%	13%
Magyarország	1914	16,8%	9%	18%
Horvátország	1688	14,8%	-2%	3,5%
Szlovákia	1670	14,6%	-54%	27%
Egyiptom	1582	13,8%	-38%	19%

Forrás: Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2006; 2008; 2010; 2011.

Szerkesztette: Berghauer S.

19. melléklet. Helyhiány a 8-as bányában (2010)

Forrás: www.sekorsky.ru/page/salt_mines

20. melléklet. Az aknaszlatinai Kunigunda-tó

Forrás: www.zakarpattya.net.ua/News/87337-Sil-pytannia-shcho-zh-bude-v-Solotvyni

21. melléklet. A 8-as bánya beomlott bejárata

Fotó: Berghauer S. 2011.

22. melléklet. A Szinevéri-tó

Fotó: Berghauer S. 2011.

Kérdőív

a) Dátum ..... b) Helyszín (utca) ..... c) Neme: 1) férfi 2) nő

1. Kora? .....
2. Családi állapota? a) nőtlen/hajadon b) házas c) elvált d) özvegy
3. Legmagasabb iskolai végzettsége? a) Általános b) Érettségi c) Felsőfokú
4. Melyik foglalkozási csoportba sorolná magát?
a) diák b) nyugdíjas c) aktív kereső d) háztartásbeli/munkanélküli
5. Kivel érkezett? a) egyedül b) ketten jöttünk (férj, feleség, barát barátnő)
c) családdal jöttünk (.....fő) d) több mint 4 fő (baráti társaság, stb ....)
6. Honnan érkezett (település és km (oda-vissza))?
.....
7. Hova utazik? .....
8. Mennyi időt szándékozik Kárpátalján tölteni? a) ½ nap b) 1 nap
c) 1-2 nap d) 2-7-nap e) 7-nél több
9. Mi utazásának célja? (több válasz is megadható, rangsorolva)
a) bevásárlás b) pihenés/üdülés/rekreáció c) rokonlátogatás
d) üzleti út e) egyéb, mégpedig .....
10. Milyen gyakran szokott Kárpátaljára utazni?
a) hetente többször b) hetente c) havonta d) negyedévente
e) félévente f) évente g) egyéb, mégpedig.....
11. Átlagosan mennyi időt vesz igénybe a határátkelés? (oda-vissza)
a) ½-1 óra b) 1-2 óra c) 2-4 óra d) 4-6 óra e) ennél többet ...
12. Mennyi pénzt szokott elkölteni egy-egy utazás alatt? (forintban) .....
12/a Vásárlásra kb.? (forintban)..... 12/b Üzemanyagra kb.? (forintban).....
12/c Éttermi/presszó szolgáltatásra (forintban) .....
13. Hol szokott pénzt váltani? a) Kárpátalján bankban/legális váltóhelyiségben
b) Kárpátalján (feketéző) valutásoknál c) Magyarországon
14. Az alábbiak közül mely árucikkeket szokta Ön leggyakrabban vásárolni Kárpátalján?
Nevezze meg a 3 fő termékcsoportot rangsorolva! (1- elsősorban, 2-masodszorban stb)
- a) Élelmiszer f) Műszaki cikkek k) Egyéb .....
- b) Alkohol tartalmú termékek g) Játékok, sportfelszerelés
- c) Ruházat h) Kultúrcikkek, szuvenírek
- d) Kozmetika, pipere i) Háztartási cikkek, vegyiárú
- e) Dohányárú j) Gyógyszere
15. Vásárlásainál mely kereskedelmi egységeket részesíti előnyben?
a) Nagyobb üzletek b) Abc-k c) Piaci standok
d) Útszéli árusok e) Egyéb .....
16. Elsősorban mi motiválja Önt arra, hogy Kárpátalján vásároljon?
a) Nagyobb áruválaszték b) Minőségi, márkás termékek beszerzésének lehetősége
c) Színvonalas vásárlási körülmények d) Kedvező árak e) Egyéb .....

17. Az alábbiakban felsorolt idegenforgalmi látnivalók közül melyekről hallott már, illetve látta már személyesen?

	<u>Nem</u>	Hallottam már róla	Személyesen láttam már
1. Vereckei hágó			
2. Tisza forrásvidéke			
3. Munkácsi vár			
4. Gerényi rotunda			
5. Skanzen (Ungvár)			
6. Kárpáti szanatórium (Schönborn-kastély)			

18. Szívesen töltene-e több napot vidékünkön? (több válasz is megadható, rangsorolva)

a) Igen, mert .....

b) Nem, mert

b/1 nem ismerem a környéket

b/2 nem túl érdekes a környék

b/3 magasak az árak

b/4 nem biztonságos a vidék

b/5 nem megfelelő a színvonal

b/6 Egyéb, mégpedig.....

19. Elégedett-e Ön a Kárpátalján vásárolt termékek/szolgáltatások minőségével?

(Osztyalozzon 1-től 5-ig) .....

20. Elégedett-e Ön a Kárpátalján vásárolt termékek/szolgáltatások árával?

(Osztyalozzon 1-től 5-ig) .....

Köszönjük az együttműködést!